

173385

Sakarya İlindeki Bizans Kaleleri
Yüksek Lisans Tezi
Eskişehir, 2003

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

SAKARYA İLİNDEKİ BİZANS KALELERİ

Fahri YILDIRIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ebru PARMAN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ekim 2003

YÜKSEK LİSANS ÖZÜ

SAKARYA İLİNDEKİ BİZANS KALELERİ

Fahri YILDIRIM

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2003

Danışman: Prof. Dr. Ebru PARMAN

Sakarya İlinde Bizans Döneminden kaldığı tespit edilmiş çok sayıda kale bulunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu kalelerden Pamukova İlçesi içerisinde yer alan ve Bizans döneminde Metabole ya da yer aldığı bölgeyle aynı ismi paylaşması neticesinde Malagina adıyla bilinen istihkam olduğu tahmin edilen iki kale olan Mekece Kalesi ile Paşalar Kalesi ele alınmış ve her ikisinin de Metabole olarak düşünülmesine yol açan nedenler yer aldıkları bölgenin tarihsel kayıtları günümüze dek yapılan araştırmaların ışığında incelenmiş ve hangisinin Metabole olabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu iki kale araştırmanın ağırlık noktasını oluşturmuştur. Bunun yanında Sakarya nehri boyunca değişik amaçlarla inşa edilmiş kaleler olan ve daha önce haklarında herhangi bir kapsamlı araştırma yapılmamış Adliye , Bağlarbaşı, Çoban Kale, Harmantepe, Seyifler kaleleriyle birlikte ilde var oldukları belirtilmiş olmasına karşın günümüzde mevcut olmayanların da dahil olduğu tüm Ortaçağ kalelerinin kayıt altına alınması ve bu sayede bölgedeki Bizans savunma hattının ve tarihinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır.

Bu araştırma , bu kalelerin mimari tanımlamaları, savunma sistemleri , stratejik önemleri ve tarihlendirme önerilerini içermektedir. İlin Bizans tarihi kayıtlarında sıklıkla ortaya çıktığı dönemler, Arap saldırılarının olduğu Bizans'ın karanlık çağları ve son dönemindeki

Türk akınlarıyla ilişkilidir. Diğer bir deyişle bölge , çok sayıda kale barındırmasının da gösterdiği gibi, öncelikle askeri amaçlarla kullanılmıştır. Kalelerde görülen inşaat faaliyetleri de Bizans İmparatorluğunun maruz kaldığı bu saldırılarla ilişkili olarak 7.yüzyıl ile 12.-13.yüzyıllara tarihlendirilir. Özellikle Sakarya nehrinin Bizans'ın doğu sınırı haline geldiği imparatorluğun son yıllarında kalelerin tamamının bu sınırı koruma ortak amacına hizmet ettikleri görülür. Ayrıca Sakarya ili içinde ilin kuzeyinden, Sakarya nehri doğu kıyısı boyunca ortasından ve güneyinden geçmekte olan askeri ve ticari ana yollar bulunmaktadır. İncelenen kaleler, genel olarak sınırın olduğu gibi bu yolların da gözetilmeleri amaçlarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Bölge kalelerinin de dahil olduğu bir bütün olarak Bizans tarihinde oldukça önemli stratejik bir nokta teşkil etmesine karşın yeterince incelenmemiştir. İlin Bizans tarihinin ve Sakarya savunma hattının tam olarak aydınlatılabilmesi amacıyla ilde yer alan diğer kalelerin de ayrıntılı biçimde araştırılması gerekmektedir.

ABSTRACT

There is many fortresses belongs to the term of Byzantine's in Sakarya region. Present study is focused on Paşalar and Mekece fortresses that stand in Pamukova district and thought as Metabole or as Malagina result of to share same name with its vicinity. Both of them were studied connection with reasons which to cause thought as Metabole and historical records of the region were researched under investigations which has been done so far and were tried to understand which one is Metabole. These two fortresses formed main center of the study. In addition to these all medieval fortresses which include Adliye, Bağlarbaşı, Çoban Kale, Harmantepe, Seyifler fortresses which were constructed with different aims along Sakarya river and fortresses which had stand in the past but have disappeared in this century have been tried to record and thus Byzantine defensive system and history of the region was aimed to expose. There haven't been any comprehensive researches carried about these fortresses.

Present study includes these fortresses' architectural descriptions, defensive systems, strategic importance and dating suggestions. Periods of region which appear in the Byzantine historical records are related with Arab attacks in the dark ages and Turkish attacks in the last period. In other words, region was used for military aims firstly. The construction activities, which appear in the fortresses, dated to 7th and 12th -13th centuries connection with this raids that the Byzantine Empire to be exposed. Especially, in the last years of empire when Sakarya River became east frontier of Byzantine all of the fortresses appear to serve the common aim of defense of this frontier. In the Sakarya region, there are military and trading roads, which pass along north and south of region, and along Sakarya River's east bend. Studied fortresses, also appear connection with the aim of guarding of these roads as defending the frontier.

Although this region as a whole, which includes fortresses, produces a very important strategic point in Byzantine history there haven't been enough researches about it. Further elaborate study is needed on the other members in order to exactly illuminate Byzantine history and defensive line of Sakarya of the region.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Fahri YILDIRIM'ın "Sakarya İlindeki Bizans Kaleleri" başlıklı tezi 13 Kasım 2003 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Sanat Tarihi Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Ebru PARMAN
Üye : Prof.Dr.Halime DOĞRU
Üye : Yrd.Doç.Dr.Yelda OLCAY UÇKAN

Prof.Dr. Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

ÖNSÖZ

Sunulan bu çalışma araştırmacının doğum yeri olan Sakarya ilinde mevcut çok sayıdaki kalenin Sayın Prof. Dr. Ebru Parman tarafından tavsiye edilmesi üzerine yüksek lisans tezi olarak seçilmiştir.

Muhakkak ki çalışmanın çeşitli aşamalarında alınan yardımlar olmaksızın bu çalışmanın bitirilmesi mümkün değildi . İlk başta çalışılması zevkli olduğu kadar sanat tarihi çalışmaları içinde eksikliği nedeniyle gerekli olan bu konuyu yüksek lisans tezi olarak tavsiye ettiği , dört yıllık lisans eğitimimiz ile birlikte yüksek lisans eğitimimizde de her zaman yardım ve desteklerini gördüğümüz , çalışmamız sırasında da gösterdiği sürekli yardım ve yönlendirmeleri için danışmanımız Sayın Prof. Dr. Ebru Parman'a teşekkürü bir borç biliriz.

Bursa Kültür ve Tabiat varlıklarını koruma kuruluyla iletişime geçmemize yardımcı olan Sayın Doç. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan'a ve Erkan Uçkan'a , kurul çalışanlarına , eğitimimiz süresince üzerimizde emeği geçen tüm hocalarımıza teşekkür etmek isteriz.

Çalışmanın çeşitli aşamalarında yardımlarını aldığım Adapazarı Kültür Turizm ve Dış İlişkiler Müdürü Fahri Tuna'ya , Sakarya Müzesi Müdürü Arkeolog Sayın Mürşit Yazıcı'ya teşekkür ederiz.

Fiziksel olarak oldukça yorucu olan arazi çalışmaları sırasında yardımcı olan Hüdaverdi Bağcıoğlu, Sinan Şahin, Faruk Yıldırım, Hasan Yiğit'e , maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman kesmeyen ailemize çok teşekkür ederiz.

Fahri Yıldırım

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iv
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	vi
ÖNSÖZ	vii
ÖZGEÇMİŞ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SAKARYA İLİ'NİN TARİHİ

1. SAKARYA	7
1.1. Sakarya İli'nin Tarihi	8

İKİNCİ BÖLÜM

MALAGİNA BÖLGESİ VE MALAGİNA / METABOLE KALESİ

1. MALAGİNA	22
1.1. Malagina Bölgesinin Konumu ve Tarihçesi	23
2. MALAGİNA / METABOLE KALESİ	36
2.1. Metabole Kalesinin Yeri ve Tarihçesi	37
2.2. Metabole Olarak Düşünülen Kaleler	40

2.2.1. Mekece Kalesi	40
2.2.1.1. Yapıyla İlgili Kaynaklar	40
2.2.1.1.1. Seyyahlar	41
2.2.1.1.2. Araştırmalar	41
2.2.1.2. Coğrafi Konum	41
2.2.1.3. Mimari Tanıtım	42
2.2.1.4. Tarihlendirme	43
2.2.2. Paşalar Kalesi	45
2.2.2.1. Yapıyla İlgili Kaynaklar	45
2.2.2.1.1. Araştırmalar	45
2.2.2.2. Coğrafi Konumu	46
2.2.2.3. Bölge Tarihçesi	46
2.2.2.4. Savunma Teknikleri	48
2.2.2.4.1. Doğal Savunma Hattı	48
2.2.2.4.2. Alt Duvarlar	49
2.2.2.4.3. Üst Duvarlar	50
2.2.2.4.4. Mancınık Platformu	51
2.2.2.4.5. Kuleler	51
2.2.2.4.6. Giriş	52
2.2.2.5. Mimari Tanıtım	52
2.2.2.5.1. Mancınık Platformu	52
2.2.2.5.2. Güneydoğu ve Güneybatı Surları	54

2.2.2.5.3. Batı ve Kuzeybatı Surları .	54
2.2.2.5.4. Kuzeybatı Köşe Kulesi	56
2.2.2.5.5. Kuzeybatı Yapı Kalıntısı ...	57
2.2.2.5.6. Sarnıç ve Diğer Kalıntılar ..	57
2.2.2.6. Tarihlendirme	57
2.2.3. Değerlendirme	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER KALELER

1. GEYVE BOĞAZI KALELERİ	69
1.1. Bağlarbaşı Kalesi	70
1.1.1. Coğrafi Konumu	70
1.1.2. Mimari Tanıtım	70
1.1.3. Tarihlendirme	72
1.2. Çoban Kalesi / Boğazkesen	72
1.2.1. Yapıyla İlgili Kaynaklar	72
1.2.1.1. Seyyahlar	72
1.2.1.2. Araştırmalar	73
1.2.2. Coğrafi Konumu	74
1.2.3. Mimari Tanıtım	75
1.2.4. Tarihlendirme	77

1.3. Adliye Kalesi	77
1.3.1. Yapıyla İlgili Kaynaklar	77
1.3.1.1. Seyyahlar	77
1.3.1.2. Araştırmalar	77
1.3.2. Coğrafi Konum	78
1.3.3. Mimari Tanımlama	78
1.3.4. Tarihlendirme	80
2. ADAPAZARI OVASI / AKOVA KALELERİ	80
2.1. Bölge Tarihi ve Coğrafyası	80
2.2. Kaleler	84
2.2.1. Seyifler / Seyfiler / Söğütlü Kalesi	84
2.2.1.1. Yapıyla İlgili Kaynaklar	84
2.2.1.1.1. Seyyahlar	84
2.2.1.1.2. Araştırmalar	85
2.2.1.2. Coğrafi Konum	85
2.2.1.3. Mimari Tanımlama	85
2.2.1.4. Tarihlendirme	87
2.2.2. Harmantepe Kalesi	87
2.2.2.1. Coğrafi Konumu	87
2.2.2.2. Savunma Sistemleri	88

2.2.2.2.1 Hendek	88
2.2.2.2.2.Sur Duvarları	89
2.2.2.2.3.Kuleler	90
Kule 1	90
Kule 2	91
Kule 3	91
Kule 4	92
Kule 5-Kule 6	92
2.2.2.3.Mimari Tanımlama	92
2.2.2.4. Tarihlendirme	93
2.2.3.Mağara Güney Kalesi	93
2.2.3.1. Yapıyla İlgili Kaynaklar	93
2.2.2.3.1.1.Araştırmalar	93
2.2.3.2.Coğrafi Konumu	93
2.2.3.3.Mimari Tanımlama	94
2.2.3.4.Tarihlendirme	94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZE GELEMEMİŞ KALELER

1. MAĞARA KUZEY KALESİ	95
2. DOMUZTEPE KALESİ	95
3. TERSİYE KALESİ	95
4. KABAİA / GEYVE KALESİ	96

SONUÇ	97
EK-1	103
KAYNAKÇA	146

GİRİŞ

Sunulan bu çalışmanın amacı, Sakarya İli içerisinde bulunan ve çoğunlukla Geç Bizans Dönemi'nden kalmış olduğu düşünülen çok sayıda kale ile Bizans ve Osmanlı kaynaklarında adı sıklıkla geçen, son araştırmalarla il içinde olduğu kesinlik kazanan Malagina bölgesi içindeki Malagina kalesinin hangisi olduğunun tespit edilmesi , ayrıntılarıyla araştırılması ve Bizans'ın en son sınırını oluşturan Sakarya nehri savunma hattının açığa çıkarılıp ilin karanlıkta kalmış bir döneminin aydınlatılmasıdır. Araştırma Malagina kalesi olduğu düşünülen Mekece ve Paşalar kaleleri üzerinde yoğunlaşmakla birlikte, ilin savunma hattının ve sistemlerinin ve Bizans tarihinin de daha iyi anlaşılabilmesi için araştırmacı tarafından ulaşılabilen tüm kalelere yer vermiştir. Kalelerin, bölgenin ihtiyaç duyduğu noktalarda ve zamanlarda savunma ihtiyacını karşılamaya yönelik yapılmış olmaları ise bölgenin savunma gereksiniminin en fazla olduğu dönemlerle ilgili bir araştırma yapılmasını gerektirmiştir.

Bizans İmparatorluğu kuruluşunun ilk yıllarından son zamanlarına dek neredeyse aralıksız bir çok saldırıya uğramış , bu nedenle Bizans İmparatorları hükmettikleri tüm alanlar boyunca, akınlar yaparak İmparatorluğun topraklarını ele geçirmeye çalışan Hunlar, Gotlar, Persler, Araplar, Slavlar, Normanlar , Haçlılar veya Türkler gibi bir çok çeşit ve ırktaki düşmanlarına karşı yeteneklerinin seviyelerine uygun biçimde sağlam duvar işçilikli kaleler inşa etmeyi asla kesmemişlerdir¹. Bizans İmparatorları imparatorluğun güvenliğinin sağlanması ve sınırlarının bozulmadan korunması konularında Roma hükümdarlarıyla aynı fikirdeydiler, fakat çok militarist bir görünüme sahip olan Romalıların aksine , Bizanslılar , özellikle saldırgan davranışlara

¹ Clive Foss, David Winfield , *Byzantine Fortifications : an Introduction* , (Univeristy of South Africa, Pretoria , 1986.) s.167.

yeğledikleri savunma yöntemlerine çok önem verirlerdi. Böylece özgünlükten yoksun olsa da Osmanlıların şiddetli saldırıları karşısında yıkılmadan önce sayısız saldırıya karşı koyan hisarlar , kuleler ve surlar yaptılar. Bu yapılar Bizans fethedildikten sonra bile sık sık Türklerin yaptıkları yapıların temellerini oluşturmak üzere kullanıldı. Bunlardan bir çoğu bir zamanlar Bizans'ın sınır topraklarını oluşturan yerlerde romantik kalıntılar olarak halen durmaktadır. Bunların kalelerinin temelleri hiç de az sayıda olmayan Türk kentinin merkezindeyken , çoğunun aslında dağlar arasında saldırıya uğrayabilecek zayıf noktalar olan dar geçitleri gözledikleri ya da eski bir limana egemen olarak nöbetçilik ettikleri dağların doruklarında dimdik durdukları görülür².

Bu bağlamda dört ana başlıktan oluşan araştırmanın birinci bölümünde, kaleleri sınırları içerisinde barındıran Sakarya İli ve bölge içindeki savunma faaliyetlerinin ve bu yöndeki çalışmalara iten nedenlerin neler olabileceğinin açığa çıkartılabilmesi için Geç Antik Çağ'dan Bizans'ın son yıllarına dek verilen bir tarih özeti içinde bu tür askeri faaliyetler ve savunma ihtiyaçlarının olduğu zamanların tespit edilmesine, böylece il içindeki kalelerin ait oldukları dönemlerin belirlenmesinin tarihsel temeller üzerine oturtulmasına çalışılmıştır.

İl içerisinde, tespit edebildiği kadarıyla, askeri faaliyetlerin ve saldırıların yoğun olduğu ve bununla ilişkili olarak ilk istihkam çalışmalarının gerçekleştirildiği dönem 7.yüzyılda başlayan Arap akınları zamanı olmalıdır. Daha önceki dönemlere ait istihkam kalıntıları bir kalede karşımıza çıkmakla birlikte, 3.yüzyıl Got saldırıları ile ilişkili olarak yapıldığı düşünülen bu çalışma hakkında bir kaynak olmaması bu konuda kesin bir fikir yürütmeyi güçleştirmektedir.

² Tamara Talbot Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam**. İngilizce'den çeviren: Bilgi Altınok (Göçebe Yayınları, İstanbul, 1998) s.128.

Aşağıda ayrıntılarıyla verilecek olan bölgenin Arap akınları yıllarında stratejik önemiyle de ilişkili olan Arap saldırıları Bizans İmparatorluğuna uzun süre rahatsızlık vermiştir. Bu saldırıları önlemek ve bölgeyi koruma amaçlı olarak bu yıllarda kale yapımı mutlak bir gereklilik olarak Bizans'ın gündeminde yerini almış olması oldukça muhtemeldir.

Araştırmalarda ortaya çıkan ikinci savunma faaliyetleri dönemi ise , büyük ihtimalle, Türk saldırıları neticesinde bölgenin güçlendirilmesi yönünde çabalar gösterilen 12. ve 13.yüzyıllardır. Bu dönemin ilkini bölgede yeni kaleler yaparak veya mevcut olanları onararak sınırlarını güçlendiren Manuel Kommenos'un (1143- 1180) çalışmaları oluşturuyor görünmektedir.

İlde yer alan kalelerle ilgili yapılan ilk gözlemlerde hemen dikkati çeken kısım ise Sangarius'un batı kıyısında yer alan ve birbirini takip eden kaleler dizisidir. Bunlar, ilde günümüze gelebilmiş kalelerin sayıca en fazla ait oldukları grubu oluştururlar ve Michael Palailogos ile haleflerinin çalışmalarını neticesinde meydana getirildikleri düşünülmektedir .

Bizans'ın son yılları olan 12. ve 13.yüzyıllarda artan Türk baskıları neticesinde İmparatorluğun sınırları Sakarya nehrine kadar gerilemiştir. İmparatorluğun son bir çabayla bu sınırı korumak , elinde kalan son toprak parçalarını güvence altına almak ve sağlamlaştırmak gibi çabalarla meydana getirmiş olduğu bir savunma hattının parçalarını oluşturan bu kaleler dizisi önlerinde uzanan ve Bizans'ın doğudaki en son sınırını oluşturan Sangarius nehrini kendilerine doğal bir hendek olarak alarak, Bizans'ı sürekli rahatsız eden , akınlar yaparak sınırları aşan Türk boylarına karşı bir önlem olarak yapılmışlardır³. Bu yüzden

³ Clive Foss, "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius" *Anatolian Studies*, Sayı no 40 : 162 – 183, (1990), s. 173.

özellikle Bizans tarihinin son yıllarının ve yeterince araştırılmamış savunma sistemlerinin anlaşılabilmesi için incelenmeleri ve tanıtılmaları gerekmektedir.

İkinci bölüm araştırmamızın ana konularından birini oluşturan Metabole kalesinin tespitinin yapılabilmesidir. Bu amaçla ilk olarak kalenin yerinin belirlenebilmesi için bu kalenin içinde yer aldığı ve son araştırmalarla il içinde olduğu kesinlik kazanan Malagina bölgesinin tarihsel kaynaklar ve günümüze dek yapılan araştırmalar ışığında ele alınması ve böylece kalesinin tam olarak tespitinin yapılabilmesi doğrultusunda çaba gösterilmiştir. Bölge içinde iki kalenin yer alıyor olması bir diğer sorunu oluşturmuş , yine tarihsel kaynaklara başvurularak kalenin coğrafi konumu ve fiziksel ayrıntıları daha ayrıntılı biçimde belirlenip , asıl Malagina kalesinin tespitine çalışılmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümü Sakarya ilindeki Bizans savunma hattının ve ilin Bizans tarihinin daha ayrıntılı ortaya çıkartılmasıyla ilişkili olarak mevcut diğer kalelerin tespitini ve giderek yok olan bu kalelerin kayıt altına alınmasını amaçlamıştır. İl içinde Sakarya nehrinin , özellikle, Alifuatpaşa'nın kuzeyindeki Geyve boğazından çıkmasından sonra, her iki yanında uzanan topraklar , tarihsel kayıtlarda geçtiği üzere oldukça fazla tehlikeyle yüz yüze gelmesine karşın bölgede birçok kale kalıntısı günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Bölgenin coğrafi avantajlarını en üst düzeyde kullanılışını gösteren kaleler ise Geyve boğazında sıralanmışlardır.

Dördüncü bölüm ise günümüze ulaşamayan kalelere yer vermiştir. Bu kalelerin de ele alınma nedeni, yine aynı şekilde, savunma hattının tam olarak ortaya çıkarılmak istenmesidir. İl içinde bazıları sadece yüz yıl gibi kısa bir zaman öncesinde kaydedilmiş olmasına karşın günümüzde hiçbir izine rastlanmayan bu kalelerin varlığını bölgede bazı kalelerin bulunduğunu öğrenen ve incelemeye başlayan ilk kişi olan

Albay von Diest sayesinde öğrenmekteyiz. Von Diest 1886'daki bölgeyi ilk ziyareti sırasında Sangarius ovasında ve nehrin ovaya girişlerinin yakınında kaleler olduğu söylentisini duymuştur⁴. O zaman onları ziyaret edecek vakit bulamamış fakat 1895'de döndüğü zaman dikkatini kalelere verebilmiş ve yapmış olduğu çalışmalarla bölgenin tarihinin aydınlatılabilmesi için oldukça büyük katkılar sağlamıştır⁵.

Bir diğer araştırmacı Clive Foss ise Von Diest'i bir rehber olarak kullanarak kalıntıların, bölgenin geç Bizans tarihini aydınlayabileceğini umut ederek kaleleri bulmaya karar vermiş ve araştırmalarında kaydedilen kalelerin bazılarını tespit edememekle beraber Von Diest'in dikkatini çekmemiş kaleler de keşfetmeyi başarmıştır⁶. C.Foss'un bu bölgede yapmış olduğu çalışmalar ise bu araştırmaya başlıca kaynak ve yönlendirici olmuştur.

İl'in yer aldığı bölge ve kalelerin 1800'lü yılların sonlarına kadar Anadolu'yu dolaşan gezginler tarafından yeterince gezilmemiş ve araştırılmamış olması ve iyi bilinmemesi, Von Diest'in incelemelerinden daha önce var olmuş olmaları kaçınılmaz olan birçok kalenin kaydedilememiş olmasına neden olmuştur. Ayrıca son yıllara kadar gezginler Von Diest ve Von der Goltz harici bölgede hiçbir inceleme yapılmamış olması da araştırmada kaynak sıkıntısı çekilmesinin başlıca nedenini meydana getirmiştir.

Bu araştırmanın başlıca amacı Malagina kalesinin tespiti edilmesi, ayrıntılarıyla incelenmesi ve Sakarya İli içinde Bizans savunma

⁴ "W.von Diest, Von Pergamon über den Dindymos zum Pontos (Petermanns Mitteilungen, Erg.-Heft 94, 1889, s. 92.)" (Foss,1990, s. 175' deki alıntı) .

⁵ "W.von Diest, Von Tilsitt nach Angora (Petermanns Mitteilungen, Erg.-Heft 125, 1898 s. 65.)" (Foss,1990, s. 175' deki alıntı) .

⁶ Foss,1990, a.g.m., s. 161- 183.

sistemlerinin ve Bizans tarihinin açığa çıkarılması için diğer kaleler hakkında da mümkün olduğunca kapsamlı bir araştırma yapılmasıydı. Bu sayede Anadolu'da Bizans tarihi ile ilgili bir çok bilgiyi bünyesinde barındıran ancak yeterince incelenmeyen bir dalıyla ilgili biraz da olsa katkı sağlanması amaçlanmıştır. İldeki kaleler hakkında elde edilen bulgular yoluyla tarihlendirilmeleri ve fonksiyonları çözümlenmeye çalışılmış fakat elde edilen teknik olanakların ve maddi imkanların yetersizliğinden ötürü ayrıntılı çizimleri yapılamamış bu yüzden skeç planlara yer verilmek zorunda kalınmış, çok tahrip olmuş ve hatları belirlenemeyen kaleler ise sadece fotoğraflarla kaydedilebilmiştir . İleride daha iyi teknik ve maddi olanaklar ile ayrıntılı ölçümler yapılarak daha sağlıklı veriler elde edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAKARYA İLİ'NİN TARİHİ

1. SAKARYA

Marmara Bölgesinin kuzeydoğu bölümünde yer alan Sakarya ili, doğudan Bolu, güneyden Bilecik, batıdan Kocaeli, güneybatından Bursa illeri , kuzeyden ise Karadeniz ile çevrelenmiştir. İlin ortasından Sakarya nehri geçmektedir ve il içinde Mudurnu Çayı ve Çark Deresiyle birleşir. Nehir Sakarya İli'ne dar boğazlar arasından geçerek girer. İlin güneyindeki Cambaz Boğazı'ndan sonra genişlemeye başlayan Sakarya Vadisi içinde ilin ikinci büyük ovası olan Pamukova'da aktıktan sonra Alifuatpaşa Kasabası'nın kuzeyinde oldukça dar bir oluk biçiminde olan Geyve Boğazı'na girer. Bu boğazdan çıktıktan sonra birden oldukça genişleyen ve ilin en geniş ovası olan Akova'da akmaya başlar. Daha sonra Karadeniz'e doğru yönelen nehir Ferizli'nin kuzeyinde fazla dar olmayan son bir boğazdan geçtikten sonra Karasu yanlarında Karadeniz'e dökülür.

İl toprakları güneyde dağ sıraları arasında uzanan vadiler ve ovalar biçimindeyken il merkezi Adapazarı'nın çevresi her taraftan açık düzlük bir ova biçimindedir. Kuzey bölümünde ise fazla yüksek olmayan dağlar yer alır. En yüksek noktaları ilin güneyinde Geyve Boğazı'nın iki yanında ve Adapazarı Ovası'nın doğusunda bulunur⁷.

Sakarya bir çok ili birbirine bağlayan bir konumdadır. İzmit, Bursa, Bolu ve Bilecik'ten Sakarya'ya kolaylıkla ulaşmak mümkündür.

⁷ İl Yıllığı, Adapazarı, 1998.

1.1.Sakarya İlinin Tarihi

Sakarya İlindeki istihkamların ayrıntılarına bakmadan önce , bölgenin geç Roma'dan başlayıp, Bizans İmparatorluğunun sonuna kadar olan dönemi ile ilgili bir tarih özeti vermek gereklidir. Geç Roma ve Bizans dönemlerinde Bitinya adıyla anılan bölge içinde kalan Sakarya İli'nin büyük bir kısmını oluşturan ve günümüzde şehir merkezinin de yer aldığı Aşağı Sakarya ya da diğer adıyla Adapazarı ovası şimdi görüldüğünün aksine hiçbir zaman büyük yerleşmelere sahne olamamıştır⁸. Sakarya nehrinin sık sık taşması veya yatağını değiştirmesi bölgede yerleşimin önünde uzanan önemli engellerden bir tanesini meydana getirmiş, yağışların bol olması, her mevsimde toprağın bir metre altında su bulunması bu sebeple bataklık bir halde bulunması da bu tür büyük yerleşimleri olanaksız kılmıştır. Ayrıca oldukça düz bir ova olması, büyük kentlerin korunma ihtiyacına cevap vermesini zorlaştırıcı bir etmendir⁹. Bu nedenlerden dolayı büyük yerleşmelerin görülmediği ilin bu kısmının erken yılları ile ilişkili çok fazla kaynak bulunamamasını da beraberinde getirmiştir . Bununla birlikte ilin güneyinde Sakarya nehri boyunca dağlar arasında uzanıp iki ovayı ayıran Geyve Boğazına kadar devam eden Pamukova ovası, yine büyük yerleşimler olmamasına ve bundan dolayı tarihsel kaynak sıkıntısı çekilmesine karşın, yapılan araştırmalarla Roma döneminde yerleşmelere sahne olmuş görünmektedir¹⁰. Aşağıda Pamukova ve Geyve ilçeleri sınırları içinde kalan alanlarda bulunan bu yerleşim izlerini ortaya çıkarmış olan bu araştırmaların ışığında ve Adapazarı Ovası'nın

⁸ Foss,1990, a.g.m., s.180.

⁹ Talia Balcıoğlu, **Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası**, (İstanbul : Işık Matbaası, 1952) s. 5.

¹⁰ Mürşit Yazıcı , "Pamukova Akçaköyü Roma yerleşmesi izleri", 1612 sayılı Bursa Kültür ve Tabiat varlıklarını koruma kurulu raporu (24 Şubat 1991) ; Sencer Şahin, " 1982 Yılında Bithynia, Pamphylia ve Lykia'da Epigrafik ve Tarihi-Topografik Araştırmalar", I. AST (1983 : 83- 84) .

yoğun biçimde tarih sahnesine çıkacağı Bizans'ın geç dönemiyle birlikte bölgenin tarihi Geç Roma döneminden Bizans'ın son yıllarına dek ele alınacak ve bunlara paralel olarak da ilde yer alan istihkamlar incelenecektir.

Bölgede suyun oldukça yoğun olmasına karşın 13. yüzyılda kaydedilen bir olay ve seyyahlardan elde edilen bilgiler yazın sıcaklığın çok etkili olduğunu ve ağır biçimde akan akıntıların çamurlandığını ve neredeyse içilemez olduğunu göstermektedir¹¹. 1280'de Michael Palailogos bu bölgede Türklere karşı bir askeri sefer düzenlediğinde, askerleri; erzakların eksikliği ve böyle zengin ve sulak bir bölgede mantığa aykırı biçimde ortaya çıkan su eksikliği yüzünden sıkıntı çekmişlerdir. Michael Palailogos, su kaynaklarının eksikliğinden ve adamlarının pis su içmek zorunda kaldıklarından açıkça yakınır¹².

Tarihi kaynaklardan öğrendiğimiz bu hikaye Adapazarı Ovasının neden büyük oranda yerleşim görmediğini anlamamıza yardımcı olan bir diğer nedeni ortaya çıkarır. Buralarda asla Nicomedia ve Prusias ad Hypium arasında hiçbir zaman büyük klasik bir yerleşim olmamıştır ve tarihinin çoğu için ana topluluk merkezlerden uzakta gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin dışında büyük yerleşimlere uygun değildir. Bu yüzden bu bölgenin manastırlarıyla-yapıları sıklıkla izolâsyonları için seçilmiş yerlere inşa edilir- kaydedilmesi tesadüf değildir¹³. 9.ve 10.yüzyıllarda bahsedilen iki tanesi: Traiannos ve Ta Eusebiou Tanrı Anası Manastırlarıdır. Ta Eusebio Manastırı Sangarius yakınındaki Optimate Teması içinde, doğuya giden yol üzerinde veya yakınında bulunur; 945'de Edessa'dan İsa'nın kutsal imgesini getiren tören

¹¹ Seyyahlardan elde edilen görüşler için; L.Robert , A Travers l'Asie Mineure (Paris 1980: 22) (Foss,1990, s. 180' deki alıntı) .

¹² Foss,1990, a.g.m., s. 180.

¹³ Foss,1990, a.g.m., s. 180.

alayının başkentten gelen memurlar tarafından karşılandığı yerdir. Erken 10.yüzyılda Traiannos Manastırıyla birleştirilmiştir. Traiannos Manastırı , Sangarius'un çift yatak içinde aktığı bir yerde, yani kesinlikle bu bölge içinde, 9.yüzyıl içinde kurulmuştu¹⁴. Tüm bu sebeplerden dolayı bu ilin bu bölümünün önemli biçimde tarih sahnesine çıkması ancak çok büyük ve çok fazla tehlikeyle yüz yüze geldiği ve sonunda da bunlara boyun eğdiği 12.ve 13.yüzyıllarda Türk akınları nedeniyle olmuştur. Fakat bu ortaya çıkış yine yerleşimlere sahne olduğu için değil aşağıda da görüleceği üzere askeri faaliyetlerle ilgilidir.

Yerel yer isimlerinin araştırılması, göçebeliğin burada Osmanlı döneminin çoğunda yaygın olduğunu gösterir. Özellikle Adapazarı çevresindeki köy isimlerinin çoğu, bazıları buraların yerleşim alanları olarak ilk kez göçebeler tarafından kullanıldığını akla getirir biçimde, Türk işgalinin erken tarihlerine kadar geri giden bu boylardan türemiş görünmektedir¹⁵.

Genel olarak Bitinya ile paralel bir tarihi inceleme içinde ele alındığında bölgenin Anadolu'nun geneliyle paralel biçimde Augustus döneminden üçüncü yüzyılın ortalarına kadar olan Roma hakimiyeti altında kesintisiz bir barış ve refah dönemi geçirdiği düşünülebilir. Bir yabancı istilacı ilk olarak Valerianus ve Gallienus'un (253- 268) hükümdarlıkları döneminde sıkıntı veren birçok felaketin ortasına bulunan imparatorluk krizi sırasında Bizans kentlerini yağmalamıştır¹⁶. 258 yılında Gotlar Karadeniz'den inmişler, İstanbul Boğazı'nı geçerek hiçbir karşı koymayla karşılaşmadan Khalkedon (Kadıköy)' u ele geçirmişler, buradan zenginliğiyle ünlü Nicomedia'yı (İzmit)

¹⁴ Bu manastırlar için bkz. R.Janin, Les églises et les monastères des grands centres byzantines (Paris 1975) 93, 102 (Foss,1990, s. 180' deki alıntı) .

¹⁵ Foss,1990, a.g.m., s. 180.

¹⁶ Foss, Winfield , a.g.e., s.125.

yağmalamışlar buradan da ele geçirmek için Bitinya'nın diğer kentlerine yönelmişler ve Nikaia (İznik) kentini de almış ve yağma etmişlerdir. Buradan Kyzikos (taraflarına yürüyen Gotlar; yağmurlardan birdenbire yükselen Rhyndacus'un (Orhaneli Çayı) doğal engeliyle karşılaşınca ilerleyememişler , Nicaea ve Nicomedia'ya geri dönmüşler buraları yakmışlar ve yağmaladıklarıyla buradan ayrılmışlardır¹⁷. Gotların tahrip ettikleri yerler içinde bu bölgenin adına rastlanmasa da Gotların buraya gelmedikleri yönünde de bir fikir ileri sürülemez. Yağmaların zenginlikleri , büyüklükleri ve bununla birlikte gelen önemleri nedeniyle başlıca merkezi iki kent olan Nicaea ve Nicomedia'ya yakınlıkları mutlak buradaki mevcut yerleşimler içinde bir tehlike oluşturmuş olmalıdır. Pamukova ilçesinde, Paşalar Kalesi başlığı altında daha ayrıntılı biçimde ele alınacak kalenin Roma dönemi kullanımına işaret ediyor görünen duvar izleri Gotların saldırıları ile ilişkili olarak yapılmış olabilir. Çünkü bu yıllarda bu tür bir kale yapımına iten tek neden bu tür bir tehdittir ve pax romana'nın güvenli günleri zamanında sınırdan uzak kentlerin - özellikle de ana merkezler dışında kalan böylesi bir yerin - surlarla çevrenmesi nadiren görülürdü¹⁸. Got saldırıları bu bölgeye ulaşmamış ve zarar vermemiş olsa bile bu tür tehditlerin varlığının ortaya çıkması ve kriz dönemi bir çok yerleşimin olduğu gibi burasının da kendini surlarla çevirmesine neden olmuş olmalıdır. Üçüncü yüzyılın ortalarından yaklaşık olarak modern zamanlara kadar kent duvarları ve kaleler Anadolu'nun ve Roma İmparatorluğu içinde yer alan diğer bölgelerin manzaralarında göze çarpan bir özellik olarak kalmıştır¹⁹.

¹⁷ Clive Foss, *Survey Of Medieval Castles of Anatolia II: Nicomedia*, (BIAA Monograph:21. Ankara., 1996), s. 1; C.Foss, D. Winfield , a.g.e.: 125.

¹⁸ Foss, Winfield ,a.g.e., s.125.

¹⁹ Foss, Winfield ,a.g.e., 125-126.

Bölge , doğuya giden yolların bir kavşak noktası olma özelliğine sahipti. Bölgenin özellikle askeri rotalar üzerinde olmasından dolayı kaynaklanan stratejik önemi imparatorluğun son zamanlarına kadar devam eder. Bölge içinde farklı rotalar izleyen bu anayollardan kuzey Anadolu yolu olarak adlandırılan bölümünün Sakarya İli içerisinde kalan kısmında, VI.yüzyılda I. Iustinianos'un (527-565) iyileştirme çabalarını görmekteyiz. Sakarya Nehri üzerinde anıtsal bir köprü yaptırmış ve daha önce sık sık su altında kalması nedeniyle aşılması zor yolun uzun bir bölümünü taşla kaplattırmıştır²⁰. I. Iustinianus daha önceden mevcut bazı yolları tahrip ettirip²¹ kullanımına son verirken bu yolda iyileştirme çabaları göstermesi kuzey Anadolu yolunun ve dolayısıyla bölgenin de bu dönemde ne kadar önemli hale geldiğini gösterir.

330 yılında Konstantinopolis'in Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olması ve yıkılışına kadarda bu şekilde kalması nedeniyle bu bölgede bulunan yerleşimler doğudan gelen düşmanlar tarafından yapılacak saldırılara karşı başkent için bir siper görevini üstlenmiştir. Siper görevi, 7. yüzyılda Arap ve Pers saldırıları ve özellikle son yıllarında artan Türk baskıları sırasında kendini gösterir.

7. yüzyılın başlarından itibaren Bizans üzerine yapılan Pers ve daha sonra Arap akınlarıyla başlayan yoğun saldırıları Anadolu'nun huzurlu refah günlerini aniden ve vahşi biçimde sonlandırmış iki yüz yıl süresince de bu durum değiştirilememiştir . Bizans ve Persler arasında uzun süreli yıkıcı savaşlar süresince ülke istila ve tamamen tahrip edilmiş; birçok şehir yıkılmış ve ebediyen ortadan kalkmıştır. Persleri, kısa bir süre sonra uzun yıllar boyunca Bizans topraklarına büyük sancılar veren aralıksız saldırılar yapan Araplar izlemiştir. Anadolu

---

²⁰ Foss , 1996, a.g.e, 65.

²¹ Mehmet İ. Tunay, "Yalova'nın tarihi ve Arkeolojisi" , IX. Türk Tarih Kongresi, Cilt no I: 507 – 511 (1986) .s.508.

toparlanmak için asla bir şans bulamamış , kent yaşamı neredeyse sonlanmış ve kaleler günün en önemli ihtiyacı olmuştur. Bu yüzden , Karanlık Çağların bu yüzyılları, her yerde her çeşit savunma inşası için büyük dönemlerden birini meydana getirir²².

Arapların İstanbul'u ele geçirme, Bizans kentlerini yağmalama gibi amaçlarla yaptıkları seferlerden , Bizans'ın başkentini fethetme hedefinde olanlar doğal olarak Bitinya bölgesi ve Sakarya yöresinden geçmişlerdir. 716 yılında bölgeye büyük zararlar vererek Sapanca Gölü yakınlarından geçen Mesleme bin Abdulmelik komutasındaki Araplar İzmit'i kuşatmışlardır . Neredeyse her yıl Anadolu'ya akın eden Arapların burada son kaydedilişleri olan 781 yılından sonra bölge uzun süre Bizanslıların elinde kalmıştır²³.

Aralıksız saldırılara maruz kalması nedeniyle Karanlık çağlarda Bizans Anadolu'su hiçbir zaman toparlanmak için bir şansı kendinde bulamaz. Şehir yaşamı neredeyse sonlanmış ve kaleler zamanın en büyük gereksinimi haline gelmiştir. Bu yüzden karanlık çağ olarak adlandırılan bu yüzyıllar her yerde her çeşit savunma inşaatının en büyük dönemlerinden biri olmuştur. Bu dönemin büyük inşa faaliyetlerinin ilki sosyal ve ekonomik koşulların kökten değişiminin bir yansıması olan, askeri ve politikal yaşamda temel bir değişikliğin başladığı, II.Konstans'ın hükümdarlık yıllarında (641-668) başlamış sonraki yıllarda artan bir hızla devam etmiştir²⁴.

²² Foss, Winfield, a.g.e, s.131

²³ Yurt Ansiklopedisi, "Sakarya", Cilt 10, (İstanbul: Anadolu Yayıncılık , 1982.); s. 6455.

²⁴ Foss, Winfield, a.g.e, s.131

7. yüzyılda başlayan bu Arap ve Pers akınlarına karşı, Herakleios döneminde Bizans İmparatorluğu Anadolu'yu askeri ve siyasi bakımdan güçlendirip korunma ve savunmayı kolaylaştırmak için ordu ve idare düzeninde temel değişiklikler yapmıştır ve bunun sonucunda Thema sistemini kurmuştur. Thema sözcüğü aslında ordu demektir. Anadolu böylece askeri bölgelere Thema'lara bölünür ve ortaçağ Bizans devletinin eyalet idaresinde yüzyıllar boyunca damgasını vuracak olan sisteminin temeli atılır²⁵. Bu düzenlemeler neticesinde Bithynia ile bu bölge de Opsikion Theması'nın içinde yer almıştır.

III.Leon (717-741) büyük bölgeler biçimindeki Temaların başındaki strategosların tahtı zorla geçirme teşebbüslerine son vermek için Temaları bölme yoluna gitmiştir. Bitinya'nın içinde bulunduğu Opsikion Temasına kendisi dokunmamış fakat kendisinden sonra gelen halefi ve oğlu V. Konstantinos (741- 775) burayı ikiye bölerek doğu kısmını Bukellarion adını alan bağımsız bir tema haline getirmiştir. Fakat 10.yüzyılda temalar daha da küçültülmüş ve sayısı artmış, Bitinya'nın kuzeybatısında Optimaton Teması kurulmuş Sakarya ilinin bulunduğu bölge de bu temanın içinde kalmıştır²⁶.

Makedonya Hanedanlığı dönemi Bizans için genel olarak huzurlu günler olmuştur. Bir olay dışında savaşıardan bahsedilmez ve barış hakimdir. Yeni düşman Rusların filosunun 944'de başkent önlerinde belirmesi bu huzurlu günleri bir süreliğine bozmuştur. Kenti alma umutları olmadığından Asya sahilindeki varoşlara saldırmışlar,

²⁵ Georg Ostrogorsky , Bizans Devleti Tarihi. Almandan çeviren: Fikret Işıltan (Dördüncü Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995) s. 89-102. (Ebru Parman; Ortaçağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2002) s. 51'den alıntı).

²⁶ Ostrogorsky , a.g.e., s. 180-183. Ayrıca bkz. Harita II.

Bosphorus'daki bir yenilgiden sonra doğuya doğru ilerleyerek Bithynia sahillerini yağmalamışlardır²⁷. Yağmalanan bu yerlerin varoş Bithynia sahilleri olarak adlandırılması ve yağmaladıkları yerler arasında manastırların da olması akla bu bölgeyi getirmektedir. Zira genellikle ana kent merkezlerden uzak noktalarda kurulan manastırlar için Bithynia içinde burası en uygun yerlerden biridir ve zaten bu yıllarda bir çok manastır içerdiği bilinmektedir²⁸. Fakat bunu destekleyecek bir kaynağa ulaşılamamıştır.

Bunun dışında bu yılların huzurunu bozan zamanlar iç savaşlar dönemi olmuştur. 1057'de Isaac Komnenos Paphlogonia'da imparator ilan edilmişti. İmparatorluk güçlerini Sakarya üzerine göndererek Sangarius nehri üzerindeki köprüyü yıkmakla ve Sophon dağının tepelerini işgal etmekle görevlendirir fakat bu isteği gerçekleştiremez²⁹. Sakarya üzerindeki bu köprüyü yıktırmak istemesi başkentten üzerine gelebilecek saldırıları önlemek için olabilir. Bu açıdan il içinden geçen kuzey Anadolu yolunun bu dönemde kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Makedonya Hanedanlığının hüküm sürdüğü iki yüz yıl boyunca süren saydığımız birkaç olay dışında genel olarak uzun bir barış dönemi Anadolu 11.yüzyıl ortalarında Selçuk Türklerinin ilk saldırıları ile bozulmaya başlamış ve 1071 Malazgirt savaşıyla tamamen yok edilmişti. Önceki sınır savunmaları yıkıldığından, kale yapımı acil bir gereklilik olarak tekrar ortaya çıktı ve Bizans hanedanlığının sonuna kadar da öyle kaldı. Bu dönemin ilk kaleleri Türk akınlarına bir karşılık olarak, özellikle de Sakarya il, içindeki yer alan sonrakiler, Anadolu'nun Bizans

²⁷ Foss ,1996, a.g.e., s.18-19.

²⁸ Janin, a.g.e., s.93-102.

²⁹ Foss ,1996, a.g.e., s. 19.

tarafından yeniden fethini temellendirmek için inşa edildi . 12.yüzyıl boyunca inşa edilen bu uzun seriler halindeki kaleler, Türk saldırılarından asla kurtulamayan bir ülkeye güvenliği getirmek için yapılan bir çabayı temsil ederler ³⁰.

1071 Malazgirt'in ardından gelen 1076 Myriokephalon'daki çifte başarılarından sonra Türklerin Anadolu içlerine ilerleyişlerini oldukça gittikçe hızlandırmış olması da Bizans'ı sınırlarda acil önlemler almak zorunda bırakmıştır. Türklerin saldırılarının ana noktalarından birini Sakarya içinden geçip başkente ulaşan Kuzey Anadolu yolu oluşturmaktaydı³¹.

Bu yıllardan itibaren Sakarya İli'nin de içinde bulunduğu bölgeler devamlı olarak el değiştirmeye başlamıştır. Bu el değişimleri içinde Türkler ve Bizanslılar olduğu gibi Bizans içinde isyan çıkararak kendilerine üs olarak bu bölgeyi seçen ayaklanmacılar da bulunmaktadır. 1074'de ayaklanarak İmparatorluğu oldukça tehdit eden ve Bitinya'ya üs kuran Norman komutanı Roussel'a karşı VIII.Mikhael Türk komutanı Artuk'la anlaşmıştır. Sakarya İli içerisinde Roussel'ı esir eden Artuk bir süre bu topraklarda kalmış ancak Selçuklu içindeki iç anlaşmazlıklar nedeniyle geri çekilince bölge tekrar Bizans'ın eline geçmiştir³² fakat kısa bir süre sonra Anadolu Selçuklu devletini kuran ve İznik'i kendine üs yapan Süleymanşah'ın yerine geçen Eb'ul Kasım İzmit'e kadar ilerlemiş ve bu bölgenin de içinde olduğu neredeyse tüm Bitinya bölgesini ele geçirmiştir. 1081'de Alexios Komnenos tahta geçtiğinde Türkler Anadolu'nun çoğunu kontrol eder durumdaydılar. İzmit körfezi ile İstanbul'un karşı sahillerinin güvenliğini garanti altına almak

³⁰ C.Foss, D. Winfield, a.g.e., s.145

³¹ Foss ,1996, a.g.e., s. 19.

³² Hikayenin ayrıntıları Metabole kalesiyle ilişkili olarak verilecektir.

imparatorun önceliği idi. Bunu gerçekleştirebilmek için kendisine ait gerekli asgari güce sahip olunca tüm bölgeyi kasıp kavuran Türklere karşı bir sefer başlatmıştır. İki ay gibi bir sürede Türkleri uzaklaştırmış sınır olarak Bitinya'daki Drakon (Kaytazdere) belirlenmiştir³³. Ancak sonraki yıllar tekrar sıkıntılar getirir. Türkler Nicomedia'ya kadar ilerlerler. 1095'de Alexios, bir Türk saldırısına bir ileri karakol ve kent için bir siper oluşturmak amacı ile Sapanca Gölü'nün doğusunda yaptırdığı bir kale ile cevap vermiştir³⁴. Bu kale ilin siper olma görevine hizmet eden ve daha sonradan bu amaç doğrultusunda daha da yaygınlaşacak olan diğer örneklerin bir öncülünü oluşturuyor gibi görünmektedir.

1097'de ise Haçlılar bölgeye gelirler. Doğrudan Sangarios nehrine giden yolu, İznik'e giden güneybatı yolunu ve Anadolu'ya geçen eski imparatorluk yollarını izleyerek Türkler'i bölgeden çıkarırlar³⁵. Haçlıların Anadolu'dan çekilmesinden sonra Anadolu Selçuklularının Danişmentlilerle birleşerek Sakarya Irmağını aştıkları ve buradaki toprakları yağmaladıkları görülür.

IV. Haçlı Seferinde, Haçlılar İstanbul'u ele geçirince İznik'e gelerek burada kendi adını taşıyan bir imparatorluk kuran Theodore Laskaris bölgenin büyük bölümünü sınırları içinde tutmuştur. 1261 yılında İstanbul Haçlılardan geri alınır. Fakat kent çok kötü durumdadır ve restorasyonunun Anadolu'nun savunma gücünü oldukça zayıflatmış olduğundan şüphe edilemez³⁶.

---

³³ Foss ,1996, a.g.e., s.20

³⁴ Foss ,1996, a.g.e., s.20. Bu kalenin hangi kale olabileceği aşağıda tartışılacaktır.

³⁵ Foss ,1996, a.g.e., s.20.

³⁶ Foss ,1996, a.g.e., s.24.

Bizans İmparatorluğu uzun yıllar Balkanlarda bitip tükenmek bitmeyen savaşlarla uğraşmış en fazla çabasını burada göstermiştir . İmparatorluğun sonunu getiren en önemli olaylar ise Anadolu'da meydana gelmekte idi ve Bizans en ağır darbeyi buradan yedi. 13.yüzyıl ortalarında bütün Önasya'yı harekete geçiren Moğol istilası ile çok sayıda Türk kabilesi Anadolu'ya doğru sürülmüştü. Yeni insan kitleleri Bizans-Selçuklu sınırına aktı ve kısa bir süre sonrada bu yeni gelenler toprak ve ganimet arayarak Bizans'a ait batı Anadolu'ya akınlar yapmaya başladılar³⁷. Zamanla Türk akınları daha da şiddetlenmiş Bizans kentleri bir bir ele geçirilmeye başlanmıştır.

Anadolu kentlerinin ele geçirilmesi Bizans İmparatorluğunu endişelendirmekle birlikte yukarıda sayılan nedenlerden ötürü Anadolu'nun geniş bir bölümünde savunma hatları düzenlemek ve istihkam yapıları dizmek Bizans adına mümkün olmamıştır. Onun yerine eldeki son toprak parçalarının güçlendirilmesi ve başkente bir siper oluşturulması tercih edilmek durumunda kalmıştır. Sakarya İli'nin Bizans savunma alanı olarak Bizans'ın son yüzyılındaki rolü, sürekli olarak sınırları aşan Türk boylarına karşı Sakarya hattını savunan kaleler sisteminin bir parçası olarak İmparatorluğun doğu sınırında yer almasıydı . Anadolu'nun kuzey anayolu Bithynia içinden geçip Iustinianos köprüsü sayesinde Sangarius'u aşarak Nikomedia ve Konstantinopolis'e ulaşır . Burası, 11. yüzyıldaki ilk Türk akınlarından itibaren bir saldırı rotası olmuştur ve 13.yüzyılda Bizans'ın Konstantinopolis'i kaybetmesiyle zayıfladığı, özellikle de Paphlogonia'da yerleşmiş kabilelerin üzerlerindeki Selçuklu devleti hakimiyetinin kalktığı ve daha saldırgan oldukları dönemde önem kazanmıştır. Cladiopolis (Bolu), Prusias (Düzce) ile birlikte Tarsia (Adapazarı çevresi) zengin ovaları, mükemmel bir otlatma alanı sağladığı için göçebeler tarafından özellikle ele geçirilmek istenilmiş ve sonuç olarak artan baskılar altında elde edilmiştir. İmparatorluk

³⁷ Ostrogorsky, a.g.e., s.453.

gerilerken Türklerin gücü arttığı için Bizans'ın sınırı Sangarius'un aşılması zor engeline dayanana kadar devamlı batıya doğru itilmiştir³⁸.

Güçlü oldukları sürece Nicaea Laskarisler'i Sangarius'un doğusunda bir ova olan Tarsia'nın (Adapazarı çevresi) kontrolünü sürdürmüşlerdir ancak 1260'lı yıllardan sonra durum şiddetli bir biçimde değişmiş, sınır bölgelerindekileri de içeren Anatolian askerleri batıdaki askeri seferler için geri çekilince Türkler Sangarius'un doğusundaki toprakları işgal etmişlerdir. 1267'ye kadar uzun bir süre Heraclea'ya kara yoluyla seyahat mümkün olmamıştır. Sangarius ilerisindeki tüm bölge harap edilmişti ve Bizans sadece kıyılarda ayak basabilecek kadar bir kaç yere hakim durumdaydı³⁹. Böylece sınır Sangarius'a kadar ulaşmış ve burası yüzyılın geri kalanı boyunca Bizans'ın sınırı olarak sabitlenmiş ve yukarıda bahsettiğimiz kaleler dizisini meydana getirecek olan istihkamlarla güçlendirilmiştir⁴⁰.

Bölgenin güçlendirilmesi konusunda tartışmasız en fazla çabayı gösteren kişi olan Michael Palaeologos, 1280 yılında, sınırdaki durumun kritik olduğu haberini aldığı anda istihkam yapılarını incelemek için Sangarius'a seyahat etmiş ve ertesi yılda bölgeye ciddi biçimde özen göstermiştir. Bir süre sonra Türkler'in nehri geçmeleri ve Bizans topraklarını yağmalamaları üzerine Michael, Sangarius'un doğusunda yer alan ve bir zamanlar yöneticiliğini yaptığı Tarsia'ya bir sefer düzenler. Burayı tamamen terkedilmiş bulunca şoka uğramıştır. Bölge yakalanması güç göçebe Türklerin kampları haricinde terkedilmiş, membalar kullanışsız, meyvelerle dolu ağaçlar toplanmamıştır. Türkleri yakalamanın güçlüğü ve stokların kıtlığından dolayı, seferinden

³⁸ Foss, 1990, a.g.m., 173.

³⁹Askerlerin transferi: Pachymeres, G.ed.Failler 599f.,633-7. (Foss ,1990. s.175'deki alıntı)

⁴⁰ Foss , 1990.,a.g.m., s.174.

vazgeçmek zorunda kalmış fakat sınırı kuvvetlendirmeye karar vermiştir. Nehrin iki yanındaki kaleleri tamir etmiş ve birkaç tane yeni kale inşa etmiştir. Bir başka savunma yöntemi olarak da nehri geçmeye çalışan Türklere daha fazla engel oluşturmayı sağlamak için ağaçları kesmiş ve kıyıların yanına yaklaşmayı daha ulaşılmaz yapmak için nehrin içine istiflemiştir⁴¹.

Michael Palaeologos'un istihkam çalışmaları açıkça başarılı olmuş ve sınır kontrol altına alınmıştır. Michael'den sonra gelen haleflerinin de bölgenin güçlendirilmesi çalışmalarına devam ettikleri görülür. 1290'da II. Adronikos , Sangarius yöresini ziyaret eder ve Türklerin korkusuyla yaşayan yerel halkın korunması için kaleleri onarır⁴². Burada açıkça büyük bir nüfus vardı, çünkü önceki asi Lachanas olduğunu iddia eden bir Bulgar 1294 yılında bir isyana yol açtığı zaman Sangarius üzerindeki "Halizones"den önemli bir güç toplamıştı⁴³. Sangarius'dan bir sınır olarak en son 1302'de Emir Ali toprakları bütünüyle talep ettiği zaman bahsedilir⁴⁴.

Michael Palaeologos'un çalışmalarının başarısının kanıtı Sangarius sınırının çok sık saldırılara rağmen 30 yıldan daha çok kontrol altında tutulmuş olmasıdır. Ancak ironik bir biçimde son ve en büyük tehlikenin geleceği savunmasız alan burası değil, Osmanlıların kendi devletlerini kurdukları Sakarya'nın güneydoğusundaki dağlar olmuştur. Osmanlılar cepheden değil güneyden nehir boyunca içeri girip kaleleri kullanışsız

⁴¹ Pachymeres, ed. Failler 599f., 633-7. (Foss ,1990. s.174.'deki alıntı).

⁴² Theodore Melochites, Basilikoi Logoi (basılmamış) , A.Laiou, Constantinople and The Latins (Cambridge Mass 1972) 76-79. (Foss ,1990, s.174'deki alıntı).

⁴³ Pachymeres, ed.Bekker II. 188-192; bkz. Laiou 1972 ,a.g.e, s, 79. (Foss ,1990, s.174-175'deki alıntı).

⁴⁴ Pachymeres, ed.Bekker 178. (Foss ,1990, s.175'deki alıntı).

hale getirerek kendilerini ağır biçimde savunulan Sangarius bölgesinin sahipleri yapmışlardır. Säkarya İli içinde Michael Palaeogus ve haleflerinin yapmış oldukları bu çalışmalar da çoğunlukla çok karışık olmasına karşın en azından savunma sistemlerini hayalde canlandırmaya yeterli bazı fiziksel kalıntılar bırakmıştır⁴⁵.

---

⁴⁵ Foss ,1990, a.g.m., s.172.

İKİNCİ BÖLÜM

MALAGİNA BÖLGESİ VE MALAGİNA / METABOLE KALESİ

1.MALAGİNA

Malagina ya da diğer adıyla Metabole kalesinin yerinin belirlenebilmesi için öncelikle kaynaklarda birlikte ve hatta bazen birbirlerini tanımlamak için kullanılan Malagina bölgesinin yerini tespit edilmesi gerekmektedir. Sakarya İli'nin Bizans Dönemi içindeki önemini belirleyen yerlerden en önemlisi Malagina'dır: Sakarya Nehri üzerindeki genel yerine asla şüphe duyulmadığı halde, ciddi çalışmalara rağmen mevki hakkında tam olarak ikna edici tanımlamalar yapılamayan Malagina'nın son zamanlarda yapılan araştırmalarla, Sakarya İli içerisinde yer aldığı belirlenmiş ve il içindeki Bizans tarihinin aydınlatılabilmesi için bölgenin araştırılmasının önemini arttırmıştır⁴⁶.

Malagina, Melangeia, Melagina, Melangia, Mela, Melaina, Meladjene gibi birçok değişik biçimde karşımıza çıkan isim aslında tek bir yeri göstermektedir. İlk bakışta farklı yerde olduğu izlenimi veren Melangeia ile Malagina'nın isminin özdeşliği erken 12. yüzyıl tarihçisi Ioannes Zonaras tarafından garantilenmiştir. Melangeia'yı, Malagina'nın kırsal isminin modern biçimi olarak açıklar. Malagina ismi yerli halk tarafından kullanılan şeklidir. Eski belgeleri kopyalarken bu formunu bulmuş ve açıklamak zorunda hissetmiştir⁴⁷. Melagina , Melaina,

⁴⁶Bu araştırmaların en önemlileri "Sencer Şahin, "Malagina/Melagina am Sangarios", *Epigraphica Anatolica* , sayı no 7 : 153-166 (1986); ve de Foss , 1990, a.g.e., 161-183.'dür

⁴⁷ Zonaras, ed. L.Dindorlf , (Leipzig 1871) IV. 12 . (Foss , 1990, s. 164'deki alıntı).

Mela'nın aynı yeri gösterdiği tarafından belirtilmiştir⁴⁸. Melaina ismini kullanan Ducas, Amasia – Prousa yolunda bir köy olduğunu söyler⁴⁹. Bu bahis aynı zamanda , aşağıda incelenecek olan , Malagina'nın Prousa'dan doğuya , Nikaia'dan güneye giden yolların birleştikleri noktada olduğu kanıtlamaktadır⁵⁰. Meladjane'nin Araplar tarafından kullanılan şekli olduğu Sencer Şahin tarafından belirtilir⁵¹. Bu adlardan araştırma içinde Foss'un da tercih ederek kullandığı Malagina ismi kullanılacaktır.

1.1. Malagina Bölgesi'nin konumu ve tarihçesi

Malagina, Bizans'ın, karanlık çağlardan İmparatorluğun Anadolu'daki hakimiyetinin nihai çöküşüne kadarki dönemi içerisinde büyük stratejik öneme sahip olan bir yerdi. Kaynaklarda sık sık geçen adı büyük bir üs, doğuya giden imparatorluk ordularının yolu üzerindeki bir istasyon ve askeri seferler için atların sağlandığı bir yer olduğunu göstermektedir⁵². Çevre bölgelerden gelen askerler imparatorluk seferlerine katılmak için burada toplanırlar ve imparatoru beklerlerdi⁵³. Bu nedenle, Bizans askeri seferlerini anlatan tarihçiler tarafından sık sık anılmıştır. İmparatorluk küçülürken önemi artmış ve kendi yönetimine sahip olmuştur⁵⁴.

⁴⁸ William M. Ramsay. **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**. İngilizce'den çeviren: Mihri Pektaş (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1960), s.220, 224

⁴⁹ Ducas, ed. V.Grecu. (Bucharest 1958), s. 129. (Ramsay, s. 224'deki alıntı).

⁵⁰ Ramsay, a.g.e., s.224.

⁵¹ Şahin, 1986, a.g.m., s. 166.

⁵² Foss ,1990, a.g.m., s.161.

⁵³ Ramsay, a.g.e., s. 221; Şahin, 1986, a.g.m., s.65.

⁵⁴ Foss , 1990 , a.g.m., s.161.

Genelde özel bir yer olarak metinlerde karşımıza çıkan Malagina'nın ismi , 837'de ölen Bithynia'lı aziz Atroa'lı Peter'in ölüm sonrası mucizeleri⁵⁵ ve Bithynia Olympos'u manastırının başrahibi Aziz Eustratius'un mucizelerinin anlatıldığı⁵⁶ 9.yüzyıl ortalarına ait iki metnin açığa çıkardığı gibi gerçekte bir bölgeyi göstermektedir.

Malagina'nın birincil önemi, 10.yüzyıl ortalarında yazılmış olan Konstantinos Porphyrogenetos'un "de Ceromoniis" inde tanımlanan ve doğuya giden askeri yollar üzerinde orduların toplandığı üsler olan "aplektalar"ın ilki olmasından ileri gelir. Malagina, Thrakeia ve Opsikion Themalarının generallerinin imparatorluk seferlerine katıldığı Bithynia ve Avrupa'dan gelen orduların toplanma noktası olan askeri açıdan önemi büyük bir yerdi⁵⁷. İmparatorluğun küçülmeye başladığı dönemde ise çok daha önemli görevleri ortaya çıkmıştır.

Tarihi kayıtların incelenmesi, bölgenin 7.yüzyıldan 9.yüzyıl başlarına kadar, bu dönemde sık sık Bizans'ı rahatsız eden, Arap saldırılarına karşı bir ordunun toplanabileceği, başkente ulaşımına uygun ve sonraları önemli roller oynayacak olan imparatorluk ahırlarının merkezi olan bir konumda oldukça önemli bir askeri üs olduğunu ortaya

⁵⁵ V.Laurent "La Vita retrectata et les miracles posthumes de Saint Pierre d'Atroa," ,Subsidia Hagiographica 31 (Bruxelles: Societe des Bollandistes, 1958) s.163. (Foss , 1990 , s. 162'deki alıntı).

⁵⁶A.Papadoupulos-Kerameus, "Vita Eustratii" Analekta Ierosolymitikes Stachyologias (St. Petersburg 1898) IV.398. Vitada Azizin Malagina bölgesinden (chora) şeytanlar tarafından delirtilmiş iki adamı mucizevi biçimde iyileştirdiği söylenmektedir. Bu olay, azizin ölüm tarihi olan 843'den kısa bir süre sonra olmuştur. (Foss, 1990, s. 162'deki alıntı)

⁵⁷ G.Huxley, " A List of Aplekta", **Greek, Roman and Byzantine Studies** , sayı no: 16 , (1975) s. 87-93.

çıkartır⁵⁸: Malagina'nın öneminin bilincinde olan ve yerini bilen Araplar, seferlerde iyi bildikleri yolları izleyerek Malagina'ya ulaşmışlardır. Malagina'nın ilk görüldüğü yer de Aziz Methodius'a atfedilen ancak gerçekte 7.yüzyılın sonlarına tarihlenen ve Araplarla da ilişkili bir kıyamet kehanetidir. Kronolojisi, Arapların Konstantinopolis'i ele geçireceği tahmininden saptanan bu kehanet asla gerçekleşmemesine rağmen, 674-8'deki büyük kuşatma ile oldukça ilişkilidir. Kehanette saldırı hazırlıkları için Arapların kuvvetlerini , kışı geçirmek için Ephesos, Pergamon ve Malagina olmak üzere üç parçaya ayırdıklarından bahsedilir ⁵⁹. Bu bilgi, yer hakkında özel bilgiler vermemesine karşın, Malagina'nın, o tarihlerde, bir Arap saldırısı için muhtemel bir hedef olabilecek biçimde dikkate alınan önemli bir askeri üs olduğunu gösterir. Ayrıca bölgenin bu vesileyle Araplar tarafından gerçekten alınıp işgal edildiğini de gösteriyor olabilir. Aktarılan bu olay vasıtasıyla Malagina'nın 7.yüzyılda varolduğunu anlayabiliyoruz.

Malagina'nın diğer bir önemi ise İmparatorluk ahırlarının merkezi olmasından ileri gelir ve bölgedeki atlar Arapların ilgisini oldukça çekmiştir. Ahırların önemi ve organizasyonu, Malagina'da yer alan faaliyetleri ve çalışmaların geniş kapsamını ortaya koyan Konstantinos'un tanımlamalarında açıkça ortaya çıkar⁶⁰ . İmparatorluğun

⁵⁸ C. Foss ,1990, a.g.m., 162. Malagina'nın askeri amaçlarla doğuya yapılan seferlerle birlikte Anadolu'nun bütün öteki yollarından daha çok tarif edilen Hacılar ya da Kudüs yolu olarak bilinen yolun da ilk noktası olduğunu tarihi kaynaklar vasıtasıyla Ramsay ortaya çıkarmıştır . Ramsay, , a.g.e : 216. İncelediği kaynakları Peutinger ve Antonin seyahatnamesi olarak belirtmesine karşın ayrıntı vermez.

⁵⁹ Die Apokalypse des Ps. Methodios, ed. A. Lolos (Meissenheim 1976) 120 (Foss , 1990 ,s. 161'den alıntı).

⁶⁰ Constantin Porphyrogenitus, de Ceremoniis, ed. I. Resike (Bonn 1829) 476, 486f. Ahırların organizasyonu için bkz. N. Oikonomides, Les listes de preseance byzantines (Paris 1972) s. 338. (Foss 1990, s. 162'den alıntı) : Kaynaklarda

Malagina'da kullanılan posta teşkilatında kullanılan beylik ahırlarından İdrisi Amorion'dan Elhaliç'e giden yolu tarif ederken de bahsetmiştir⁶¹. Arapların bölgede tekrar görülüşü de bölgedeki ahırlar ve atlarla ilişkili olarak gerçekleşmiştir. 798'de , Abd-ul Malik İbn Salih hafif silahlı bir asker grubuyla Malagina'ya ulaşmıştır. Araplar için bir askeri keşif seferinden çok nüfuzlu hadım bakan Stauracius'un atlarını ele geçirmek için yapılmış olan bu saldırıda Stauracius'un atlarını ve imparatorluk eyerini almışlar ve zarar almadan geri çekilmişlerdir⁶².

Bizanslı tarihçilerin Malagina'dan ilk kez bahsetmeleri ise İmparatoriçe İrene'nin Eylül 786'daki askeri darbesiyle ilişkilidir. İkon kültünü yeniden kurmak için ikonoklastlara sadık ordulu Konstantinopolis'in kontrolünü ele geçirmeye ihtiyacı olan İmparatoriçe İrene Araplara karşı bir askeri sefer için orduya ihtiyacı varmış gibi yaparak tüm imparatorluk ve saray maiyetini Malagina'ya götürmüş ve bu sırada ona sadık kuvvetler başkenti işgal etmişlerdir.⁶³

Bölge, daha çok askeri görevlere hizmet etmesi dolayısıyla, daha çok bu yıllarda Bizans'ın başını ağrıtan Arap akınlarıyla ilişkin olarak bahsedilir. Ancak , bazı iç savaşlarda da adının geçtiği kayıtlar vardır: Arapların, İmparatorluk atlarını ele geçirdiği 798'deki bu olaydan beş yıl sonra 803'de Anatolikon Thema'sının valisi Bardanes Tourkes isyan

---

anlatılanlarda, ahırların çalışmasının Bizans askeri organizasyonun zorunlu bir parçası olduğu ve geniş ve karmaşık hiyerarşi gerektirdiği açıkça anlaşılmaktadır.

⁶¹ Bu bahsi bize aktaran Ramsay, İdrisi'nin hangi eseri olduğunu söylemez , Ramsay , a.g.e. , s. 223

⁶² Theophanes 473; önderinin tanımlanması ve sefer için; bkz. E.W.Brooks, "Byzantines and Arabs in the time of the Early Abbasids", English Historical Review, sayı no 15 : 14 (1900). (Foss , 1990 ,s.161'deki alıntı).

⁶³ Theophanes, ed.C.de boor (Leipzig 1883)s. 462. (Foss , 1990 ,s. 161'deki alıntı).

etmiş , Chrysopolis üzerine başarısız bir saldırıdan sonra Malagina'ya çekilmiş ve orada imparator I.Nicephoros'a teslim olmuştur ⁶⁴.

Arap tehlikesi 9.yüzyılın sonlarına dek sürmüştür. 860'de Melitene Emir'i Anadolu'yu Opsician themasına kadar yakıp yıktığı askeri seferi sırasında Malagina'ya ulaşır. Bu olay, oyunlarla meşgul olduğu, haber getiren haberciyi dikkate almayı reddettiği varsayılarak III. Michael'e karşı bir propaganda olarak kaydedilmiştir ve Malagina'yı Anadolu'nun kuzeybatısının çoğunu oluşturan Opsician themasının bir parçası olduğunu gösterir⁶⁵. Yaklaşık 10 yıl sonra (tarih belirsizdir) Araplar Malagina'ya tekrar saldırırlar ve bu kez imparatorluk atlarının pek çoğunu ele geçirirler⁶⁶. Olay görünüşe göre, 870 ila 877 arasında gerçekleşmiştir⁶⁷.

Malagina'nın imparatorluk ahırlarının da merkezi olduğu tüm bu belgelerden açığa çıkmış olsa da bazı tarihi kaynaklar İmparatorluk ahırlarının Malagina'dan ayrı bir konumda olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Arapların bölgeyle ilgili iyi biçimde bilgilenmiş olduğunu gösteren İbn Hurdadbin'in Batı İran Arap Posta Servisinin talimatıyla, Konstantinopolis'e kadar olan akın rotalarının tanımlarını içerir biçimde yazdığı yol kılavuzunda Malagina ; Bosphorus ve Dorylaion arasında bir duraklama yeri olarak ve Dorylaion ve Nicaea arasındaki yol üzerinde olmak üzere iki kez görülür. İlkinde Malagina ve imparatorluk ahırları, 5 mil kadar ayrıdır; ikincisinde Malagina hem

⁶⁴ Theophanes, s. 479; (Foss , 1990 , s.161'deki alıntı) Ramsay a.g.e., s. 223.

⁶⁵ Scylites, ed. I.Thurn (Bonn 1973) s. 108; cf. Theophanes Continuatus 198, Symeon Magister 660. (Foss , 1990 ,s.162'deki alıntı).

⁶⁶ Genesisus, ed. A.Lesmueller and I.Thurn (Berlin 1978) 81. (Foss , 1990 , s.161'deki alıntı)

⁶⁷ Foss , 1990 , a.g.m., , s.162, dipnot 12.

askeri malzemelerin ve erzakların deposu olarak hem de ahırların yeri olarak görülür⁶⁸.

Malagina; 1069'da, iç anlaşmazlıklar nedeniyle artan saldırılar problemler ortaya çıkardığında Norman komutanı Crispin'in isyan ettiği bir olayda tekrar karşımıza çıkar. İmparator IV.Romanus karşılık olarak doğuya, Malagina'nın episkopos'üne ilerlemiş, küçük bir ordu toplamış ve Doryleum üzerine harekete geçmiştir⁶⁹. Bu hikayeden anlaşıldığı üzere bu tarihlerde Malagina, ordular için bir istasyon olma rolünü halen yitirmemişti ve genelde imparatorluk arazileri için sağlanan bir çeşit ayrı idareye sahip olmuştu⁷⁰.

Böylesi stratejik öneme sahip olan bir yerin kaçınılmaz olarak savunulmaya ve güçlü bir kaleye ihtiyacı vardı. Foss, bölgede bir istihkamın varlığı ilk kez Manuel Komnenos'un hükümdarlığı zamanında Türk saldırılarına karşı alınan önlemlerle ilişkili olarak karşımıza çıktığını söylemektedir⁷¹ ancak Ramsay, Constantine Porphyrogenetos'dan aldığı, "aplektai"ları gösteren belgede Malagina'nın yanındaki kalenin ilk aplektayı oluşturduğunu söyler⁷². Kaleden bahsetmez ancak Foss'un belirttiği şekilde ilk kale varlığı bahsinin Manuel Comnenus döneminde değil bu belge vasıtasıyla 10. yüzyıl ortaları olarak alınması gerekmektedir. Daha önceki yıllarda da mutlak

⁶⁸ Ibn Khordadbeh, Kitab al-Masalik w'al-Mamalik, (ed. M.J. de Goeje) Bibliotheca Geographorum Arabicorum. sayı no 6 : 102, 113 (Foss, 1990, s. 162'deki alıntı). Bunun nedeni olabilecek durumlar aşağıda açıklanacaktır.

⁶⁹ Attaliates, ed. I.Bekker (Bonn 1853) s.124. (Foss, 1990, s. 163'deki alıntı).

⁷⁰ Foss, 1990, a.g.m., s. 163

⁷¹ Foss 1990, a.g.m., s. 163

⁷² Ramsay, a.g.e. s. 221; Constantine Porphyrogenetos a.g.e., Cilt I. s. 444

biçimde bölgenin savunulması kaçınılmaz olmasına karşın bölgede yer alan herhangi bir istihkam yapısıyla ilgili tarihi bir kayda rastlanmamaktadır.

Malagina'nın rolü öncelikle askeri olduğu için, Arap saldırılarından sonraki yüzyıllar içinde nadiren görülür ama Türk saldırıları zamanında, sınırların savunması için önemli bir nokta haline geldiği zaman tekrar oldukça sık olarak ortaya çıkar.

Manuel Komnenos (1143-1180) Selçuklu Türklerine karşı sınırlarını savunmakla özellikle ilgilenmiştir. Bu nedenle 1144 veya 1145'de Malagina'ya kadar ilerleyen Türkler üzerine saldırdı ve bir istihkam inşa ederek ve içine bir garnizon yerleştirerek bölgeyi güvence altına aldı. Yerel istihkam yapıları ise ihmal edilmişlerdir ve tahrip olmalarına izin verilmiştir⁷³. Metin daha erken inşa edilmiş bir tanesini ima etse de ayrıntılarından bahsetmez. Bu kale, İmparator Malagina'da Metobole denilen bir yerde kalıyorken akşam yemeği sırasında çıkan bir kavgada kardeşini güçlkle kurtardığı olayın geçtiği yer olabilir⁷⁴.

Malagina'nın diğer iki bahsi de anayol üzerindeki önemini ve güçlü bir kale olarak fonksiyonunu doğrular: 1147'de İkinci haçlı Seferinin Alman birliği Dorylaion yolunda Malagina'nın içinden geçmişlerdir ve 1159'da , İmparator Manuel Komnenos'un kuzeni Andronikos isyan ettiği zaman tutuklanmış ve burada hapsedilmiştir⁷⁵.

Hükümdarlığının sonuna doğru, Manuel, Selçuklulara karşı kesin bir darbe indirmeyi umuyordu, bu nedenle Malagina'ya gitti ve orada

⁷³ Cinnamus, ed. A.Meineke (Bonn 1836) 36; Choniates; ed. J.L.Van Dieten (Berlin 1976) 52. (Foss , 1990 , s.163'deki alıntı)

⁷⁴ Cinnamus 127. (Foss , 1990 , s. 163'deki alıntı).

⁷⁵ Cinnamus 81, Choinates 108. (Foss , 1990 ,s.163'deki alıntı).

Dorylaion'a takviye almaya gitmeden önce Bithynia ve Rhyndacos'un köylerinden bir ordu topladı⁷⁶. Malagina, açık biçimde halen, Anadolu'nun geniş bir alanından gelen birliklerin savaş için toplanacağı bir yerdi. Manuel Kommenos'un 1176'daki Myriokephalon yenilgisinden ve 1180'de ölümünden sonra, Anadolu'da Bizans'ın vaziyeti; iç savaşların şiddetlendirdiği Türk saldırılarının etkisiyle hızla kötüleşmiştir. Bu iç savaşlardan birinde, tahtta hak iddia eden, Manuel Kommenos'un öldürülen oğlu II. Aleksios Ankara'daki Türk Emirinin desteğiyle isyan etmiştir. Tahttaki imparator III. Alexios Malagina halkının sahte Alexios'u hep birlikte kabul etmeyi reddetmesine karşın , destek kazanmak ve yerleşik halkın onayını kazanmak için 1195'te Malagina'ya ulaşır⁷⁷. Bu hikâyeden de anlaşıldığı üzere bir polisma veya kasaba gibi nitelendirilen, açıkça bir ödül değerindeki Malagina için çekişiliyordu ve onun yerli halkı önemli ölçülerdeki bağımsızlıklarıyla hareket edebiliyorlardı; stratejik konumlarının onlara herhangi bir askeri sefer için büyük değer kazandırdığına kuşku yoktur. Görünüşe göre bu zamanda Malagina başka saygınlıklar da kazanmıştır: 12. yüzyılın sonunda piskoposluk kayıt listesinde bir başpiskoposluk olarak görünür⁷⁸. Bu yüksek mevki, açıkça, bir gelişmenin sonucundan ziyade, Malagina'nın çok eskiden beri devam eden ününün kilisevi yansımasıdır⁷⁹. Bizans İmparatorluğunda askeri organizasyon kilisevi yönetime yakın biçimde bağlıydı ve askeri yönetimdeki değişiklikler

⁷⁶ Cinnamus 294. (Foss , 1990 ,s.163'deki alıntı).

⁷⁷ Choinates 462. (Foss , 1990 ,s.163'deki alıntı).

⁷⁸ Notiate episcopatum ecclesiae constantinopolitanae, ed. J. Darrouzes (Paris 1981) not. 12.147 ve s. 128. (Foss , 1990 ,s.164'deki alıntı).

⁷⁹ Foss 1990, a.g.m., s. 164.

genellikle kilisevi çevre içindeki adaptasyonla izlenirdi⁸⁰. Burası için bir piskoposluk olarak önceden hiç bahsedilmemiştir⁸¹.

4. Haçlı ordusu İstanbul'u ele geçirdiği zaman, bütün eyaletleri listeleyip, imparatorluğu bölmek için bir anlaşma düzenlemişlerdir. Bunlar arasında Malagina'nın ismi, kuzeybatı Anadolu'da diğerlerinin arasında "Provintia Malagini" olarak belirir⁸². Daha erken ortaya çıkmış olan episkepsis'den daha ziyade bu, temanın konumuna yükseltildiği veya askeri eyalete terfi ettiğini ve onun epeyce gelişmiş olan önemini gösterir. Haçlılar, tabi ki, asla Anadolu'daki yerleşimleri yönetmemişlerdir, onun yerine Nicea'da Lascarislerin gücünün gelişiminin esasları biçimlendiği için Malagina önemli bir rol oynamaya devam etmiştir⁸³.

Laskarisler döneminde, Piskoposluğu, Metropolitanlık seviyesine yükseltildiği zaman diğer bir saygınlığı ortaya çıkmış olan Malagina'nın önemi artmıştır. Bu anlaşılan geçiciydi ve Malagina İstanbul'un yeniden ele geçirilmesinden sonra başpiskoposluk unvanına yeniden devam etmiştir. Onun bu unvana sahip olduğu, 1256'daki bir konsülde ve

---

⁸⁰ J ,Crow,. ve S. Hill, "The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlogonia". Anatolian Studies, sayı no 45: 251- 263 (1995)s. 261. Harun Kaya , **The Byzantine Fortresses of Yoğuntaş, Keçikalesi and Pınarhisar in the Kırklareli Region**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Bilkent Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü, Ankara, 1997, s.107'deki alıntı).

⁸¹ Bu çok eski bahisler, ilk bakışta zihinde farklı bir yere sahip olduğunu gösteren Melangeia'nın yerini sürekli arayan tarihçiler Ioannes Cinnamos ve Niketas Choniates'indirler. Foss , 1990 , a.g.e., s. 164.

⁸² G.Tafel - G.Thomas, **Urkunden zur alteren Handels-und Staatgeschichte der Republik Venedig** (Vienna 1856) 478. (Foss , 1990 ,s. 164'deki alıntı) .

⁸³ Foss 1990, a.g.m., s. 164.

1259'da VIII. Michael'in taç giyme töreninde görülmektedir⁸⁴. Ramsay'in çalışmasına koyduğu Paris'te Milli Kütüphanede yayımlanmamış bir piskoposluk listesinde Melagina bir başpiskoposluk olarak gösterilmiş ve başpiskoposlukların otuzdokuzuncusu ve en sonuncusu olarak kaydedilmiştir.⁸⁵

Anadolu'da Bizans hakimiyetinin son dönemi süresince Sakarya bölgesinin özellikle çok önemli olmasına karşın Malagina, bu tarihler içerisinde yalnızca bir kez, Osmanlılar tarafından zapt edilmesinin bir gün öncesinde görünür. 1306'da Bizans'ın , Katalan paralı askerlerinin kullanımı yoluyla Anadolu'yu korumak için yaptığı son büyük çabasının başarısızlığından sonra, Osman Gazi'nin Türk kuvvetleri Bithynia'yi kaplamışlardır. Harap ettikleri bölgeler arasında orada yaşayanların tamamen boşalttığı söylenen Malagina da vardır⁸⁶.

Fetih savaşlarının getirdiği sıkıntıya rağmen Malagina Osmanlılar'ın egemenliği altında yeniden toparlanmıştır ve bir yüzyılın üstünde de önemini yitirmediği görülmektedir. 1387'de , Sultan I. Murat, Ceneviz elçiliğini konuk etti ve yayımladığı bir kararnameyle eyalete bazı imtiyazlar bahşetmiştir⁸⁷. Bundan Malagina'nın her ne kadar kalede mi yoksa aşağısındaki ovada Caesar Ducas'ın eski sarayında mı olduğu

⁸⁴ Foss , 1990, a.g.e., s. 164-165. (1256); I.102. Pachymres Melangeia piskoposu Konstantine'den bahseder. Pachymeres , ed. I.Bekker (Bonn 1835) (Ramsay, s. 223'deki alıntı)

⁸⁵ Ramsay, a.g.e, s. 223-224.

⁸⁶ Pachymeres,(ed. Bekker), II. 413; koşullar için bkz. G.Arnakis, Hoi Protoi Othomanoi (Athens 1947) 142-155. (Foss , 1990, s. 165'deki alıntı).

⁸⁷ Foss , 1990,a.g.m., s. 165.

belirlenemese de bir imparatorluk konutu olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır⁸⁸.

Aynı çağda yaşamış bir azizin yaşamında da Malagina'dan bahsedilmektedir. Şehri 1362'de Türklerin eline geçtiğinde , Adrianopolis yerlisi Theodore dinini değiştirmeye zorlandığı Malagina'ya getirildi ve orada martirliğe ulaşmadan önce çoban olarak yaşadı. Malagina'nın sonraki iki görünüşü tam olarak belirgin değildir: 1401'e ait bir dinsel belgede adı geçen "Melania" açıkça Bithynia'da bir yerdir ve belki de Malagina'yı tanımlamıştır; 1421'de Sultan II. Murat Amasya'dan Bursa'nın yakınlarında bir köy olarak tanımlanan "Melaina"'ya seyahat eder. Bu referansların bir ya da ikisi bozulmuş isimler altında Malagina'yı gösteriyor olabilir⁸⁹.

Şimdiye kadar verilen belgelerin, çoğunlukla Malagina'nın konumundan ziyade onun stratejik önemini belirtir biçimde olduğu düşünülebilir. Ancak bu tarihsel kayıtlardaki olaylar hakkında dikkatli biçimde yapılacak çıkarımlar Malagina'nın konumunun belirlenmesini sağlayacaktır. Bu konuda kaynakların değerlendirilmesi ve bunlardan faydalanarak sonuca gitmeyi S.Şahin'in çalışması örnek alarak yapılacaktır⁹⁰.

Bir aplekta olan ve tarihi kaynaklarda daha çok bu özelliğiyle geçen Malagina'nın yerinin belirlenmesine yardımcı olabilecek önemli ipuçlarından birine bu sayede ulaşabiliriz. Yer, Bizans askeri yolu üzerinde, Thrakia ve Opsikion Temalarından gelip doğuya ya da

⁸⁸ Foss , 1990, a.g.m., s. 165.

⁸⁹ L.T. Belgrano Genoese, , "Studi e documenti sulla Colonia genovese di Pera" Atti della Societa ligure di storia patria 13 (1877), s. 149. (Foss , 1990, s. 165'deki alıntı).

⁹⁰ Şahin , 1986, a.g.e. s.153-166.

güneydoğuya sefer yapan askeri birliklerin buluşabilecekleri bir noktada bulunmalıdır. Bir aplekta olması ve bu yüzden sahip olduğu stratejik önem bulunduğu arazinin bir düşman saldırısına karşı doğal olarak korunmuş bir konumda bulunması, birçok askeri birliğin burada konaklayabileceği şekilde ve büyüklükte olması ve binlerce insanın su, yiyecek vb. gereksinimlerini karşılayacak niteliklere sahip olmasını , sık sık belirtildiği gibi imparatorluk atlarının beslendiği ahırların merkezi olması da tüm bu atları beslemeye yetecek derecede otlak sahaları ve atların su içebileceği kaynakları barındıran bir yerde olduğu sonuçlarını ortaya çıkarmaktadır⁹¹.

Malagina'nın Nicaea'ya ayrılan bir yol kavşağında ya da bunun yakınında bununla birlikte Nicaia'ya çok yakın bir yerde olduğu açıktır; öyleki İmparatoriçe İrene 786/7 yılında buradan Nikaia'da düzenlediği konsülü muhaliflerini kuşkulandırmaksızın kontrol ve organize edebilmiştir⁹².

Coğrafi açıdan bölgenin tespitine yarayacak bir kaynakta Malagina'lı bir çobanın günlük yaşantısı sırasında geldiği ve yüzdüğü küçük ve isimsiz bir gölden bahsedilmektedir⁹³. Bu bakımdan Malagina'nın yakınlarında bu tür bir göl aranmalıdır.

Bu ipuçlarından yararlanarak bu tanımlamalara uyan coğrafi özelliklere sahip bir yerin tespit edilmesiyle Malagina'nın nerede olduğu ortaya çıkacaktır: Sakarya nehri uzun bir dar vadi ve geçit silsilelerinden geçtikten sonra, Nicomedia ve Nicaea arasındaki Mekece yöresinde uzanan dağ sıralarının eteklerine ulaşır. Nehrin Papaz Su akıntısını

---

⁹¹ Şahin , 1986, a.g.e. s.166.

⁹² Şahin , 1986, a.g.e. s.166.

⁹³ Şahin , 1986, a.g.e. s.166.

aldığı bu noktada Sakarya vadisi oldukça genişlemektedir. Vadi, burada yaklaşık 25 kilometre uzunluğunda ve 3-5 kilometre genişliğindedir. Geyve'nin kuzeyinde ise tekrar dar geçitler başlar. Kaynakların tüm koşullarını yerine getiren bu vadi mutlaka Malagina olarak tanımlanmalıdır. Atlar için çok iyi otlatma yeri sunar ve Nicaea ve Nicomedia'ya ulaşım için uygun yakınlıktadır; ayrıca Metabole kalesiyle ilişkili olarak bahsedilen Sophon dağının eteklerinde uzanır⁹⁴. Thrakia ve Opsikion Temalarından gelen askerlerin bir araya gelebilecekleri uygunlukta bir yerdir. Malagina'nın yakınında olduğu belirtilen gölün ise Mekece'den İznik'e giden yolun sağında kalan küçük ve isimsiz dağ gölü olduğu düşünülmektedir. Bu göl Mekece'den 10 km. kadar batıda olup haritalarda sadece "göl" diye geçen yer olabilir. Sangarius Vadisinin diğer bölümlerinin hiçbiri bu tür koşulları sağlayamaz. Bu yüzden, ova, bir bütün olarak Malagina bölgesiyle uyumlu olarak alınabilir⁹⁵.

Ancak; Bu teşhisinde bir sorunla karşılaştığı görülür. Yerin konumu Nicaea'dan Doryleaum'a giden yolun uzağındadır. Büyük Roma (ve geç antik) yolu doğuya giderken Mekeceden tamamen uzak duran bir rota izler, fakat antik Leukai (Lefke=Osmaneli) yakınındaki Sangarius vadisine ulaşana kadar onun güneybatısına geçer⁹⁶. Böylece, Bizans ordusunun Malagina'ya ulaşmak için dolambaçlı bir yoldan gittiğini veya yolun rotasının ortaçağlarda değiştiğini varsaymak gerekmektedir. Yukarıda bahsedilen Ibn Khordadbeh'in metni, bu konuda bir ipucu verebilir. Onun verdiği rotalardan birinde , Malagina'yı İmparatorluk

⁹⁴ Foss , 1990, a.g.m., s. 166.

⁹⁵ Şahin , 1986, a.g.m. s.153-166.

⁹⁶ D.H. French, Roman Roads and Milestones of Asia Minor: I.The Pilgrim's Road (BAR International Series 105, Oxford 1981), harita: 3. (Foss , 1990, s. 167'deki alıntı).

ahırlarından beş mil mesafeyle ayırır. Bu; gerçek ahırların yol üstünde bir durak olan Malagina'dan biraz uzaktaki bir ova içinde yer aldığını gösteriyor olabilir ⁹⁷.

Son yıllarda yapılmış bu araştırmalarla tam olarak belirlenmiş yeriyle Malagina'nın tespitinin yapılması Metabole kalesinin de tanımlanması ve tarif edilmesini mümkün kılmıştır. Fakat bölgede Metabole olabileceği düşünülebilen iki kale bulunmaktadır. Bu yüzden hangisinin gerçekten Metabole olabileceği kaynakların değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkacaktır. Kale kalıntılarının tam olarak tespit edilmesi, bu yerin konumu ve tarihiyle ilgili bilgileri de oldukça arttıracaktır.

2.MALAGINA /METABOLE KALESİ

Şimdiye kadar , araştırmamızda ele alınıp yer verdiğimiz ve tüm Bizans dönemi boyunca Malagina'nın önemini çoğunu ortaya çıkaran kaynaklar, stratejik konumu ve bunun sonucundaki askeri rolü , ahırları ve yönetsel pozisyonu üzerinde durdukları gibi imparatorluk küçülürken önem kazanan güçlü bir kale içerdiğini de gösterirler, aynı zamanda gerçek yeri hakkında genel bir fikir de verirler. Kale; açık biçimde Sangarius üzerinde veya yakınında, büyük at sürülerinin otlaması için uygun bir konumda ve Nicaea'dan Doryleum'a ve doğu sınırına giden anayolun çok yakınındadır. Spesifik bilgilerin olmayışı, araştırmacıları çeşitli fikirlere yönlendirmiştir. En yaygın öneri Nicaea'dan gelip Sangarius vadisiyle birleşen doğal yola yakın bir yerde yer alan Mekece kalesidir ⁹⁸.

⁹⁷ Foss , 1990, a.g.m., s. 168.

⁹⁸ Şahin , 1986, a.g.e., s: 164.; Şahin daha erken önerileri de özetler: s:153.; Laurent , a.g.e, s: 66-70. (Foss, 1990, s. 168'deki alıntı)

Ayrıntılı olarak önerilen bu görüşlerden ziyade Clive Foss, dikkate alınmayan bazı delilleri sunmuştur. Bu kaynakların gösterimlerine uyan yerler ziyaret ederek Malagina'nın esas istihkamına ait olduğunu düşündüğü Paşalar kalesine ait sağlam kalıntılar keşfetmiştir⁹⁹.

Kiepert ise , Humann ve Puchstein'in *Reisen in Kleinasien* isimindeki kitaplarının onsekizinci sayfasına ilave ettiği bir notta , Melangeia'nın Doryleion'un yanındaki Karacaşehir olduğunu iddia etmiştir¹⁰⁰. Ancak yapılan araştırmalar bunun pek olası olmadığını göstermektedir.

Malagina'nın konumu hakkındaki ipuçları; Manuel Kommenos'un ziyaretiyle ilişkili olarak bahsedilen Metabole kalesinde yer alır¹⁰¹. Bu kalenin "Malagina" içinde olduğu açıkça tanımlanmıştır. Bundan dolayı; kalenin tanımlanması yerleşimin yerini kesinleştirmeyi olanaklı kılacaktır. Metabole, neyse ki; onun yerini tespit etmeyi olanaklı kılacak yeterlilikte topografik detayları veren uzun ve ayrıntılı hikayelerde ortaya çıkmaktadır¹⁰².

2.1. Metabole Kalesi'nin yeri ve tarihçesi

1074'de, Norman paralı asker kumandan Roussel de Bailleul isyan etmiş ve kendi krallığını kurmayı umduğu Anadolu'nun merkezindeki

⁹⁹ Foss- Winfield, a.g.e., s. 140, 147-8.de özet biçiminde tanımlamıştır.

¹⁰⁰ W. Ramsay a.g.e, s: 14. (Ebru Parman; "Eskişehir-Karacahisar'da bir Ortaçağ Kalesi" V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri: 19-20 Nisan 2001, Ankara, s. 451'deki alıntı).

¹⁰¹ Cinnamus, a.g.e. s: 36, Choinates , a.g.e., s. 52 (Foss , 1990, s. 166'daki alıntı).

¹⁰² Foss , 1990, a.g.m., s. 166.

şehirlere saldırmıştır. Tahttaki imparator VII. Michael , asiye karşı amcası İmparator Ioannes Dukas'ı gönderir. Roussel de Bailleul, Ioannes Dukas'ı Sangarios üzerindeki Zompi köprüsündeki büyük savaşta yener ve esir alır¹⁰³. Roussel daha sonra, nehir boyunca bütün şehirleri hakimiyeti altına almış , Konstantinopolis'in karşısında Chrysopolis'e (bugünkü Üsküdar) kadar ilerlemiş ve burayı yakmıştır. Gözü korkan İmparator, gözaltında tuttuğu Roussel'in eşi ve çocuğunu serbest bırakmış ama aynı zamanda Roussel'a saldırmak için Türk şefi Artuk'la anlaşmıştır. Roussel; Nicomedia'ya geri çekilir; tutsak tuttuğu Ioannes Dukas'ı serbest bırakarak ve onu imparator ilan ederek Yunanlıların dostluğunu kazanmaya çalışır. Türklerin yaklaştığı haberinin ulaşmasıyla tüm ordusu , Sophon dağına, Ioannes Dukas'ın sahibi olduğu bir sarayın yakınındaki , sağlam yapılmış eski bir kale olarak tanımlanan Metabole kalesine geçer ve Sophon Dağı'nın eteğine yakın bir yerdeki geniş bir ovada kamp kurar¹⁰⁴.

Esir alınan İmparator Ioannes Doukas asiden iyi bir muamele gördü, fakat onunla birlikte esir alınan oğlu Adronikos kötü bir biçimde yaralanmıştı ve tedaviye ihtiyacı vardı. Roussel, uygun rehiner karşılığında onu serbest bırakmayı kabul etti. Adronikos'un iki oğlunu aldı, Metabole kalesine hapsetti. Bu yaşam tarzı, doğal olarak, onlar ve eğitimleri için uygun değildi ve bir kaçış planı hazırladılar. Kaleyi sık sık ziyaret eden ve Nicomedia'ya giden tüm yolları gece boyunca onlara eşlik edebilecek kadar iyi bilen yerel bir köylüyle dost oldular . Ayın olmadığı bir gece, nöbetçiler uykudayken çocuklar dışarı çıkartıldı, fakat sadece birisi kaçtı, diğeri halen kaleden yakalandı ve nöbetçiler alarm

¹⁰³ K.Belke, *Tabula Imperii Byzantini 4: Galatien und Lykaonien* (Vienna 1984) s.246. (Foss , 1990, s. 166'daki alıntı).

¹⁰⁴ Bu öykü Attalates'in anlattıklarına çok yakındır. (ed. I.Bekker, Bonn 1853) 189-193, 198 ve Nicephorus Bryennius (ed. P.Gautier, Bruxelles 1975) 173-5, 179. (Foss , 1990, s. 166'daki alıntı)

verdi. Bir birlik hemen bir takip düzenledi, ancak eğitimci ve sorumluluğundaki , ağaçlı bir tepeye tırmanıp oradan muhafızların geçip gitmesini gözetleyerek tehlikeyi atlattılar. Askerler, Nicomedia'ın vadilerine kadar at sürdüler ,hiç kimseyi bulamayıp geri döndüler. Ondan sonra, eğitimci, çocuğu, gece boyunca dağlardan götürdü ve gün doğumunda güvenli biçimde Nicomedia'ya ulaştılar¹⁰⁵.

Roussel, Türklerin yakınlarına kadar ilerlemesiyle, daha ciddi bir problemle yüz yüze gelir. Onları karşılamak için bir kenarı akarsu tarafından korunan dağın eteğinde kampını kurar. Türkler, Sangarius'un öbür tarafına geçip, bölgeye ulaşırlar ama düşmanı bulmakta başarısız olurlar. Bu yüzden bir geçitten geçerler ve Trisea köyünün yakınındaki Roussel'in kampını görebilen Maroksos denilen bir tepeye tırmanırlar. Roussel'in casusları ona, Türk kuvvetlerinin 5 ya da 6 bin kişiden oluştuğunu söylerler. Bunun üzerine Roussel, 2700 Frankla ilerleyip, peşine düştüğü Türklere karşı başarılı bir çarpışmayla savaşı. İmparatorun birliği ve birkaç adamla kampı ve askerlerinin çoğunu arkada bırakarak bir çok tepe boyunca kaçanları takip eder. Aniden, atları yorgunluktan bitap düştüğünde, Roussel, yaklaşık 100.000 kişilik Türk topluluğunun farkına varır. Atların durumundan geri çekilmesi imkansız olduğu için, amaçsız bir şekilde orada kalmış ve savaşı ama hem o hem de İmparator yakalanmıştır. Öteki Franklar, Roussel'in eşi tarafından korunan Metabole' e kaçar. Artık , Roussel'i hapseder, İmparator'a saygılı biçimde davranır ve niyetinin her ikisi içinde fidye almak olduğunu bildirir. Epey paraya sahip olan Roussel'in eşi, İmparatoru Türklerin eline bırakarak, kocasının fidyesini öder. Kısa bir süre sonra, Roussel ve eşi tekrar kendi prensliğini kurmaya amaçladıkları Armeniac teması için Metabole'u terk ederler¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Foss , 1990, a.g.m., s. 166.

¹⁰⁶ Foss , 1990, a.g.m., s. 167.

Bu hikaye Metabole hakkında öyle detayları bilgiler sağlar ki onun genel yeri kolaylıkla belirlenebilir. Bunlardan ilki ve en önemlisi Nicomedia'nın güneydoğusunda yer alan ve aynı ismi taşıyan gölün güneyinde yükselen Sapanca Dağ ile aynı olduğuna asla şüphe duyulmayan Sophon dağının eteklerinde yer aldığıdır¹⁰⁷. Nicomedia'ya bir günün (veya gecenin) içinde seyahatin yapılabildiği, geniş bir ovaya çok yakın ve Sangarius'un batı kıyısındaydı. Yolları; dağın içinden ve bir akarsu akıntısının yanından geçiyordu. Kale o zamanda eskiydi (ve belki haraptı); zaten kaynaklar Manuel Kommenos tarafından tamir edildiğini belirtirler¹⁰⁸.

2.2. Metabole olarak düşünülen kaleler

Tüm bu coğrafi detaylar Mekece yakınında ve Pamukova'nın merkezinde kaydedilen iki kalenin Metabole olma olasılığını düşündürmektedir. Bunlar Mekece ve Paşalar Kaleleridir.

2.2.1. Mekece kalesi

2.2.1.1. Yapıyla ilgili kaynaklar

Malagina Kalesi olma ihtimali nedeniyle üzerinde çok fazla fikir yürütülmesine karşın Mekece Kalesi hakkında daha önce yapılmış kapsamlı bir araştırma yoktur. Günümüzde oldukça harap bir halde olması yüzünden üzerinde inceleme yapılma olanakları oldukça kısıtlı olan kalenin şu an mevcut olmayan bölümleri hakkında bilgi vermesi ve tarihlendirme konusunda yardımcı olması bakımından en detaylı bilgileri

¹⁰⁷ W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, (London , 1890) s. 188. (Foss , 1990, s. 167'deki alıntı)

¹⁰⁸ Foss , 1990, a.g.m., s. 167.

bir seyyah sayesinde öğrenmekteyiz. Çağdaş araştırmalarda kalenin varlığı bilinmesine karşın üzerinde bir çalışma yapılmamıştır.

2.2.1.1.1.Seyyahlar

Mekece yanındaki bu kale; eldeki bilgiler dahilinde, ilk kez 1889 yılında kalenin yanından geçen General von der Goltz tarafından kaydedilmiştir. Von der Goltz, “Anatolische Ausflüge” adlı Anadolu hakkında gözlemleri ve araştırmalarını içeren eserinde bu kaleden ve işlevinden de kısaca bahsetmiştir¹⁰⁹.

2.2.1.1.2.Araştırmalar

Daha öncede belirtildiği üzere Mekece Kalesi çağdaş araştırmalar içinde sadece Sencer Şahin’in genel anlamda Malagina’nın tespitini amaçlayan “Malagina/Melagina am Sangarios”, adlı makalesi içinde Metabole kalesi olarak belirtilmiş, fakat bu bölgedeki mevcudiyetini göstermesinin dışında hakkında hiçbir ayrıntı verilmemiştir¹¹⁰. Clive Foss, “Byzantine Malagina and the Lower Sangarius” adlı makalesinde bu iki araştırmacının verdikleri bilgileri tekrarlamış, kaleyi ziyaret etmemiştir.

2.2.1.2.Coğrafi Konumu

Mekece Kalesi, Sakarya İl Merkezi’nin 45 kilometre güneybatısında yer alan Pamukova İlçesine bağlı ve ilçenin 13 kilometre güneybatısında bulunan Mekece Köyünden bir kilometre kuzeybatıda olup, Ahiler ve Kemaliye köylerine giden yolun iki tarafında dağılmış halde günümüze çok az korunarak gelebilmiş bir kaledir. Bulunduğu alan itibari ile iki sıradağ tarafından çevrelenen bir ova içindedir.

¹⁰⁹ Freiherr von der Goltz Colmar, Anatolische Ausflüge (Berlin 1896) s. 121, 403, harita ile 400. (Foss, 1990, s.168’deki alıntı)

¹¹⁰ Şahin, 1986, a.g.m., s.153-166.

Mecece ve Sangarius'un yaklaşık 2 kilometre batısında kalan bu bölge Papaz Su vadisi olarak bilinir . Sivritepe denilen bir dağın eteklerinde yer alan kalenin, coğrafi konumu nedeniyle Nicaea'ya ulaşan vadiye girişi engellemek için tasarlanmış olduğu düşünülmektedir¹¹¹.

2.2.1.3. Mimari Tanıtım

Bulunduğu alanın tarım alanı olarak kullanılması, ortasından ve yanından geçen yollar kalenin büyük oranda yok olmasına neden olmuştur. Surların en sağlam bölümü ve bu nedenle mimari özelliklerinin en sağlıklı biçimde izlenebileceği kısmı, kalenin kuzeydoğu yönünde , yolun sağında yüz metre kadar içeride yer alır ve en yüksek yerinde yaklaşık dört metrelik kısmı korunarak günümüze gelmiştir. Mevcut duvarların da en yüksek noktasını meydana getirerek korunmuş bu kısmın kalenin kulesine ait olma ihtimali vardır. Bu şekilde düşünülmesine neden olan bir diğer nedende surların köşe yapan bir noktasında yer almasında ileri gelir ve kalenin savunma sistemleri hakkında az da olsa ipucu veren tek örnektir. Kale'nin yer aldığı bölge, İznik'ten ve Sakarya boyunca gelen iki ana yolun kesiştiği nokta olması nedeniyle oldukça önemli olmasına karşın savunma açısından elverişsiz bir konumda yer almaktadır. Bu yüzden kendini savunabilmesi için mutlak biçimde savunma sistemlerinin oldukça gelişmiş olması gerekir.

Duvarların özellikle bu bölümünde tam kalınlığı ile izlenebilen duvarlar iki buçuk metre kalınlığında olup yöre taşlarından yapılmıştır. Kaplama irili ufaklı taşların nispeten düz olan kısımları dışarıya bakacak şekilde düzenlenmiştir. Çok nadiren görülen kırık tuğlalar sadece taşların aralarında kalan boşlukları doldurmak için kullanılmıştır. İri çakıl taşlı beyaz renkli harç kullanımı ve on santimetre çapında giriş delikleri görülmektedir. Dolgu , yoğun bir harç içine yerleştirilmiş küçük moloz taşlardan oluşur.

¹¹¹ Colmar, a.g.e., s. 118-121. (Foss, 1990, s.168'deki alıntı)

Surun başka hiçbir yerinde kaplama görülmez. Oldukça harap olmuş, yabancı bitkiler nedeniyle güçlükle takip edilen dolgudan belirlenebilen sur kırk metre kadar batıya devam ettikten sonra kuzeye döner. Beş metre kadar iki buçuk metre yüksekliğinde devam ettikten sonra tamamen yok olur.

Yolun sol kısmında zorlukla görülen ve yönelişi takip edilen duvar, açılan yollar nedeniyle çok zayıf bir dolgu dışında incelenemeyecek durumdadır. Fakat kalenin kabaca dikdörtgen şeklinde bir alanı çevrelediği anlaşılabilir.

Goltz kalenin Türkler tarafından tamir edilen ve bir camiyle hamam eklenen bir Bizans yapısı olduğunu belirtmiştir¹¹². Günümüzde bu yapılardan kalmış olabilecek olan kalıntılar kalenin güneybatı yönünde yolun solunda kalan alanın içinde, açıkça burada yapılar olduğunu anlamamızı sağlayan surdan bağımsız birtakım duvar izleridir. Ancak yoğun biçimde toprakla örtüldüğü için tam olarak izlenemeyen bu kısımların dışında hiçbir iz kalmadığı gibi zaten çok kötü durumda günümüze gelebilmiş mevcut duvarları da giderek yok olmaktadır.

2.2.1.4. Tarihlendirme

Kalenin günümüze gelebilmiş çok az duvarından bir fikir yürütmek zor olsa da, dolgudan güçlükle ayırt edilebilen bu tür kaba bir duvar işçiliği tarzı genel olarak Bizans'ın geç dönemine atfedilmektedir. İl içinde Bağlarbaşı kalesinde ve bunlardan biraz daha özenli duvar işçiliğinin görüldüğü Adliye kalesinde karşımıza çıkan bu duvar işçiliği tam bir tarihlendirme olanağı vermese de 12.13.yüzyıl bu tür işçiliklerin kullanıldığı kaleler için genel bir tarih olarak alınmaktadır¹¹³. Ancak, bu

¹¹² Colmar, a.g.e., s. 118-121. (Foss, 1990, s.168'deki alıntı)

¹¹³ Foss - Winfield, a.g.e. s. 157.

tür duvar işçiliğinin erken Osmanlı kalelerinde de kullanılması zaten geniş bir aralık olan bu tarihlendirmenin daha da genişletilmesine sebebiyet vermektedir çünkü il içindeki kalelerden sadece burada karşımıza çıkan bir durum olarak Türk döneminde de kullanıldığının belgelenmiş olması ve görülen duvar işçiliği tarzı Mekece Kalesinin olası tarihinin 14.yüzyıl içlerine kadar uzatılmasını gerektirir.

Kalenin , ildeki diğer kalelerden ayrılan bu özelliği 1900'lü yılların başında bölgeyi ziyaret eden Von der Goltz vasıtasıyla öğrenilmektedir. Fakat kale hakkında daha fazla bilgi verip vermediği ya da kaleyi niçin Bizans kalesi olarak adlandırdığı gibi sebepler hakkında kaynağa ulaşamaması nedeniyle bilgi edinilememiştir . Erken Türk kaleleri ve Geç Bizans kaleleri arasındaki, yukarıda bahsedilen duvar işçiliği yönünden benzerlikler ve bu yüzden ayırt edilememeleri bu döneme ait kalelerin kime ait olduklarının belirlenmesinde bir sorundur¹¹⁴. Bu nedenle, elimizde bunu destekleyecek kanıtlar olmamasına karşın, bu kalenin Erken Osmanlı dönemine ait olabileceği ihtimali de düşünülebilir. Osmanlılar , bölgeyi ele geçirip güvenlik altına aldıktan sonra dikkatlerini Nicaea üzerinde yoğunlaştırmışlar , birtakım kaleler yaparak saldırı hazırlıklarını buralarda gerçekleştirmişlerdir¹¹⁵. Kale , bu yüzden Osmanlı döneminde yapılmış olmasa bile Nicaea saldırıları zamanında kısa bir sürede olsa kullanılmış olmalıdır. Zira bölge de böylesi bir kalenin fetih zamanlarından sonra kullanılması için başka bir neden yoktur çünkü tüm bu bölge Osmanlılar'ın eline geçmesinden itibaren güvenlik altına alınmış sonuna kadar da o şekilde kalmıştır¹¹⁶.

---

¹¹⁴ Foss, Winfield, a.g.e. s. 157-158.

¹¹⁵ Joseph von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi** , çeviren: Mehmet Ata, 1.Cilt, s.80-87.

¹¹⁶ Foss , 1990, a.g.m, s. 172.

2.2.2.Paşalar kalesi

Metabole olabileceği düşünülen diğer bir kale ise Mekece Kalesi ile aynı bölge içinde kalan Paşalar kalesidir.

2.2.2.1.Yapıyla ilgili kaynaklar

Paşalar Kalesi de bölgedeki bir çok kalede olduğu gibi kapsamlı araştırılmamıştır. Fakat yine de ildeki kaleler içinde hakkında en fazla bilgiye ulaşılabilen kaledir. Kale, belki de yer aldığı konum nedeniyle gözlerden uzak kalması ya da ulaşımının güç olması yüzünden seyyahların dikkatini çekmemesine karşın birkaç araştırma ve makalede karşımıza çıkar.

2.2.2.1.1.Araştırmalar

Bu kale ,ilk kez 1982 yılında buraya tırmanan Clive Foss tarafından keşfedilmiş, araştırılmış, kaydedilmiş ve 1986'da David Winfield ile birlikte hazırladıkları kitabında kalenin kalıntılarını , genel olarak Anadolu'daki Bizans kaleleri ile ilgili araştırmaların yer aldığı "Byzantine Fortifications : an Introduction" adlı eserinde özet biçiminde tanımlamıştır¹¹⁷. Foss şimdiye kadarki araştırmacıların aksine Mekece Kalesini değil, özel bir fonksiyonlu güçlü bir kale olarak tanımladığı Paşalar Kalesini Metabole olarak adlandırdırıştır. Bunun nedeni de tarihi kaynaklarda geçen koşullarla ilgili gerekli kanıtları sunuyor olduğunu ve günümüze gelen kalıntılarının Metabole'un Karanlık çağlarda başlayan tarihiyle uyumlu bir kronoloji takip ettiğini düşünmesinden ileri gelmektedir¹¹⁸.Daha sonra aynı araştırmacı kaleye yer aldığı bölgenin tarihi ile de birlikte "Byzantine Malagina and the

¹¹⁷ Foss-Winfield, a.g.e., s. 140, 147-8

¹¹⁸ Foss 1990, a.g.m. s:170.

Lower Sangarius” adlı makalesinde daha kapsamlı biçimde yer vermiştir. Sencer Şahin’in İznik Müzesindeki kitabeleri tanıttığı “Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik” adlı serinde yer alan bir haritada kale yüksekliğiyle kısaca bahsedilmiş ancak görünüşe göre bölge ziyaret edilmemiştir¹¹⁹.

2.2.2.2. Coğrafi Konumu

Mekece Kalesi gibi , Sakarya İli Pamukova İlçesine bağlı bir yerleşim olan , ilçenin 8 kilometre kuzeybatısında bulunan ve kalenin günümüzdeki adına da kaynaklık eden Paşalar Köyü’nün kuzeybatısındaki bir tepede inşa edilmiş olup bu köyden yokuş yukarı tırmanarak , ya da Karapınar-Kadıköy-Bakacak köyleri istikametinde giden yoldan sola ayrılarak ormanlık ve taşlık bayırdan yapılacak bir saatlik yaya yürüyüşleriyle ulaşılabilecek olan bir kaledir¹²⁰.

Kalenin yer aldığı tepe, bir dağ sırasıyla Sakarya nehrinin aktığı oviden ayrılmış küçük bir vadiye bakan 834 rakımlı Kaletepe adında yüksek ve oldukça sarp bir yerdir¹²¹.

2.2.2.3. Bölge Tarihçesi

Paşalar kalesinin bulunduğu alanda , tarihi daha eskiye uzanan yerleşimler bulunmaktadır Bu bölgenin Bizans öncesi yerleşim alanı olduğuna ilişkin eldeki en olumlu deliller 1991 yılında Sakarya Müzesi uzmanları tarafından yapılan araştırma ve inceleme sonucunda Paşalar

¹¹⁹ Sencer Şahin, Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) II. 3 (Bonn 1987) s. 23, n. 12 (Foss, 1990, s.170’deki alıntı).

¹²⁰ Mürşit Yazıcı; “Paşalar Kalesi” *Irmak Kültür ve Sanat Dergisi*: 19-20 , s. 33..Temmuz-Ağustos 2002.

¹²¹ Yazıcı, Temmuz-Ağustos 2002, a.g.m , s. 33. ; Foss, 1990, a.g.m..s.170; Foss, Winfield, a.g.e. 1986: 140.

Köyünün yaklaşık 8 kilometre batısındaki Akçaköyü yerleşim alanının güneyinde kalan Köyaltı, Doruktarla , Yanıkdorğu ve Dikilitaş mevkilerindeki tarlalar ile ormanlık alan içerisinde bulunmuş çok sayıda seramik parçası, mezar kalıntıları ve mimari yapı temellerinin tespitiyle elde edilmiştir. Bu yerleşimlerden Doruktarla ve Yanıkdorğu mevkilerinde geç Roma dönemi mezar kalıntıları yer almaktadır. Dikilitaş mevkiinde Akçakaya yolu üzerinde yolun hemen kenarında mezar anıtı kalıntısı bulunmuştur. Yolun üst tarafında ana kayanın kesilmesi sonucu elde edilen kaide üzerine yapılmış olan bu anıta ait gövde ve diğer parçaların 1976 yılında yol yapımı esnasında yerinden sökülerek yolun alt tarafına atıldığı öğrenilmiştir. Yolun altında dağınık vaziyette bulunan düzgün yontulmuş taşlar arasında yer alan ve anıtın gövde kısmını oluşturan yaklaşık 3,5x1,5x1,5 metre ebatlarındaki yekpare taşın ön yüzünde Grekçe yazıt yer almaktadır. Doruktarla ve Yanıkdorğu mevkilerindeki kayalık alanlarda ana kaya oyularak yapılmış dikdörtgen planlı kaya mezarlar mevcuttur. Bu mezarların hepsi kaçak kazılar sonucu açılmış ve içleri boşaltılmış durumdadır. Genellikle meşe ağaçlarıyla kaplı ormanlık alanlar içerisinde de anıt mezar kalıntıları ve Grekçe yazıtlı mezar stelleri bulunmaktadır. Köy altı ve Eşibağları diye adlandırılan mevkide tarla içerisinde büyük bir mimari yapının temelini oluşturan düzgün yontulmuş taşlarla yapılmış duvar kalıntısının bulunduğu alanda kaçak kazılar yapılmış ve kazı sonucu mimari yapının tabanında bulunan mozaik döşeme kısmen tahrip edilmiştir . Korunabilen kısmında bereket boynuzu ve bir vazo tasviri mevcuttur. Kaçak kazı çukurundan çıkarılan toprak içerisinde mozaik, seramik ve künk parçaları bulunmaktadır. Künk parçalarına sıkça rastlanması ve tabanının mozaik olması bu mimari kalıntının hamam yapısı olabileceğini akla getirmiştir. Doruktarla mevkiinden Yanıkdorğu ve Dikilitaş mevkiine kadar uzanan güneye doğru eğimli geniş bir alanda seramik parçalarına sıkça rastlanmıştır . Kaba hamurlu bu seramiklerin yanı sıra mimari ve mezar kalıntılarında hareketle bu alanda Roma dönemi yerleşmesi olduğu bulunan bu mezarlardan da bu

yerleşmelerin en azından bir döneminin Geç Roma zamanında meydana geldiği açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bölgede bulunan 95/17 ve 95/18 envanter numaralarına kayıtlı olan bronz sikkeler Roma İmparatoru II. Constantius (M.S. 337-361) 'a aittir. Mezar yapılarına ait kitabelerin okunması ve yapılacak bilimsel kazılar sonucunda, bu bölgenin tarihi ve kültürel özelliklerin daha ayrıntılı biçimde ortaya çıkartacak olmasıyla birlikte eldeki mevcut veriler dahilinde bile bu alanda bir Roma yerleşmesinin olduğu kesindir¹²². Sencer Şahin Paşalara yakın Bacılar köyünde oldukça büyük bir nekropolden bahsetmektedir¹²³. Kaynaklarda bu bölgede bir yerleşim varlığına sadece Ramsay'in haritasında rastlanmıştır fakat Midos adıyla verilmiş olan bu köy statüsündeki yerleşim haritada yerleştirildiği üzere buluntulardan uzak bir konumda İznik yolunda bulunur ve Ramsay yerleşim hakkında bir bilgi vermez¹²⁴. Kalenin Bizans döneminden önce kullanımıyla ilgili olabilecek diğer veriler aşağıda incelenecektir.

2.2.2.4. Savunma Teknikleri

Paşalar Kalesi coğrafi avantajlar ile birlikte insan eliyle de yapılmış güçlü savunma hatları sayesinde korunmaktadır.

2.2.2.4.1. Doğal Savunma Hattı

Kale, üzerinde yer aldığı tepeden puslu bir yaz gününde bile Mekece'den Geyve'ye dek uzanan , Malagina ovası olarak düşünülen

---

¹²² Mürşit Yazıcı , "Pamukova Akçaköyü Roma yerleşmesi izleri", 24.02. 1991 tarih ve 1612 sayılı Bursa Kültür ve Tabiat varlıklarını koruma kurulu raporu. Bu alan 2.derece sit alanı olarak koruma altındadır. Bulunan mezarların neden geç Roma dönemine tarihlendirildikleri belirtilmediği gibi fotoğraf , çizim gibi belgelere de ulaşılammıştır.

¹²³ Şahin, 1987, a.g.e, s.150

¹²⁴ Ramsay, a.g.e, s.194-195.

Sakarya ovasını, arkasında yer alan ve güneye doğru yükselen dağ sıralarıyla birlikte gösteren muazzam genişlikte bir görüş açısına sahiptir. Böylece , bütün bölgeyi gözlemleyip, savunabilecek hakim bir konum elde etmiş olur¹²⁵.

Kale ve kalenin altında yer alan küçük vadi , dağ sıraları tarafından korunan ve sadece güneybatıdan yaklaşılabilecek muhafazalı bir konumdadırlar. Yer aldığı tepe ve kale önlerinde uzanan ve kendilerine bir siper teşkil eden dağ sıraları tarafından çok iyi biçimde gizlenmektedir. Bu durum kalenin Sakarya nehri yanında uzanan ovadan geçen askeri birlikler tarafından görülmesini engellemiş olmalıdır. Kalenin yer aldığı tepenin savunulmasına yardımcı olan coğrafi avantajları bununla da bitmemektedir. Tepenin üç yönünde bulunan dik eğimler ve sadece bir yönden kolay bir geçişe kısmi bir açıklık veren doğa koşulları da çok iyi ve etkili bir biçimde savunma yapılmasına katkı sağlamaktadır. Kale savunmasının ilk aşaması saydığımız bu doğal yollarla sağlanmıştır. Tepeye kadar olan yolun yaklaşık üçte ikisini oluşturan çam ağaçları tarafından taçlandırılan kaya katmanları da ilk savunma aşaması diye adlandırdığımız bu doğal savunma hattını güçlendirmektedir¹²⁶. Tepe yüksek kısımlara ilerledikçe daha fazla dikleşip sarplasmaya başlar fakat kayalar içine oyulmuş olan geçitler ulaşımı kolaylaştırır¹²⁷.

2.2.2.4.2.Alt Duvarlar

Kaleye güneybatısında yer alan Paşalar Köyü'nden yapılan bir yürüyüşle çıkılmak istendiğinde, kalenin coğrafi ve topografik açıdan en savunmasız yeri olarak kabul edilen bu kısmının savunmasının diğer

¹²⁵ Foss , 1990, a.g.m., s. 170.

¹²⁶ Foss,-Winfield. a.g.e, s. 140; Foss, 1990, a.g.m, s. 170.

¹²⁷ Foss, 1990, a.g.m, s. 170.

yerler gibi sadece doğaya bırakılmadığı insan eliyle de birden çok savunma hattının yaratıldığı görülmektedir. Bunlardan ilk tespit edilebilen , çok az ve kötü durumda da olsa günümüze gelmiş olan, kalenin üzerinde yer aldığı Kaletepe'nin güneydoğusundaki Sivrikaya tepesinin etekleriyle birleştirilmiş, bu tepenin aşılması zor dik engeliyle de desteklenen büyük moloztaşlardan örülmüş bir metre kadar yükseklikte beş metre uzunlukta günümüze gelebilmiş bir duvardır. Bu duvar en dış savunma hattını oluşturuyor olmalıdır. Daha sonra karşımıza dağın iki farklı aşamasında temel seviyelerinde çıkan duvar izleri ise savunmadan çok teras şeklinde düz alanlar elde etmek için yapılmış gibi görünmektedir. Oldukça uzun mesafelerde takip edilebilen bu kısımlar hiçbir yerde temel seviyesinin üstüne çıkmamaktadır. İkinci savunma duvarı ise görünüşte ilkinden çok daha etkili olup asıl sur duvarlarından yaklaşık yüz metre kadar daha önce gelmektedir. Bu bölüm daha çok büyük taş katmanlarının dış yüzlerinin düzeltilmesiyle oluşturulmuş olup aşılması zor bir engel teşkil eder. Doğal olarak kaya katmanlarının devam etmediği kısımlar ise kaba kesimli moloz taşlarla örülmüştür. Kayaların üst bölümleri ise , görünüşe göre yağmur suları için yapılmış oluk oluşturacak şekilde oyuldukları görülür. Bu kısmın aşılmasının ardından yukarıya çıkış oldukça kolaylaşır. Zira arazi basamaklar oluşturacak şekilde düzeltilmiştir.

2.2.2.4.3.Üst Duvarlar

Ana sur duvarları bulunduğu tepebaşının şekline uygun biçimde, çoğu temel seviyesinde olmakla birlikte, tüm tepayı çevrelemektedir. Günümüzde bu duvarlardan güney, güneydoğu, güneybatı yönünde uzanan bir bölümü ve batı ile kuzeybatıda bir kısmı kalabilmiştir. Bu duvarlardan özellikle güneybatı yönünde karşılaşılan bölümlerde, savunma dış cephesi oldukça dik biçimde düzeltilmiş doğal kaya katmanlarıyla sağlanmış olmakla birlikte aralarda kayacın devam etmediği kısımlara moloztaş duvarlar örülmüştür .Batı ve kuzeybatıda yaklaşık 10 metrelik kısmı korunarak günümüze gelebilmiş görkemli bir

duvar yer alır ve ayaktaki sur duvarlarının büyük çoğunluğunu oluşturur.¹²⁸ Bu devşirme duvarın üst kısmı seyirdim yerinin korunmuş olabileceğini düşündürecek kadar düzgündür.

2.2.2.4.4. Mancınık Platformu

Mancınık monte etmek için kullanıldığı anlaşılan büyük, dikdörtgen biçimli bir platform kalenin ilk karşımıza çıkan ve vadiden de görülebilen tek yeridir¹²⁹. Sur duvarlarının bir bölümünü biçimlendiren bu kısım büyük bir odadan oluşmuştur. Üç yönünde yüksek kemerli mazgalları bulunması sayesinde tüm vadiyi kontrol etmektedir. Bu yapının yükseklik ve engellemez menzilli görkemli mimarisi, kaleye tepenin diğer kenarlarına göre nispeten daha az eğimli ve kolay bir tırmanışı sağlayan bu kenar vasıtasıyla yaklaşmak isteyen aşağıdaki düşman için korkunç bir tehdit oluşturmakta ve etkili bir savunma sağlamaktadır¹³⁰.

2.2.2.4.5. Kuleler

Batı ve kuzeybatı yönünde kale duvarlardan çıkıntı yapan oldukça sağlam biçimde tasarlanmış üçgen burçlar tarafından korunmaktadır . Bu tür üçgen burçlar, kulelerin seyrek olarak görüldüğü ve basit bir yapısı olan kapılara sahip kent duvarları için daha karakteristiktir¹³¹. Ayakta kalan duvarların sona erdiği duvarın en kuzeybatıda yer alan köşesindeki kule , diğerlerinden farklı biçimdedir. Dışarıdan üçgen , içeriden bir kenarı daha dar dörtgen biçimli olan kule, tam köşede yer alıyor olmasının getirdiği önemle birlikte bu şekilde , gözetleme yapmaya da

¹²⁸ Foss, 1990, a.g.m, s. 171.

¹²⁹ Foss, 1990, a.g.m., s.170. Pl.XXIII (b)

¹³⁰ Foss, 1990, a.g.m., s. 170.

¹³¹ Foss-Winfield, a.g.e., s. 165.

uygun biçimde düzenlenmiş görünmektedir. Kalenin kuzeybatı ve batısını yarım daire şeklinde iki açıklığının yardımıyla engin bir görüş açısıyla gözlemleyebilecek bir odadan oluşmaktadır. Odanın üst köşelerinde burasının kubbeye benzer bir örtüyle örtülü olabileceğini gösteren pandantife benzer tuğla izleri vardır. Diğer köşelerde de bu tür kulelerin olabileceği düşünülse de buradaki kalıntıların çoğu yok olmuştur. Bu bölümlerde surların bu kadar güçlü biçimde tasarlanmış olması gereksiz görünmektedir çünkü kalenin bu kısımları zaten doğal biçimde tepenin üç kenarında dik biçimde inen derin uçurumlar ve arkasında yükselen ağaçlı yüksek tepeler tarafından etkili biçimde savunulmaktadır¹³². Duvarın üstünde en kuzeybatıda , iç kısmı yamuk dörtgen biçimli , Burası köşe kulesi olmalıdır.

2.2.2.4.6.Giriş

Kalenin batısında bulunan girişin iç kısmının, buradan daha komplike olmakla birlikte Ankara'da da gördüğümüz bir özellik olarak, iki yandan duvarlarla sınırlandırıldığını , böylece bu girişi aşmak isteyen düşmanın içeride sıkıştırılmak istendiği görülmüştür.

2.2.2.5.Mimari Tanıtım

2.2.2.5.1.Mancınık Platformu

Mancınık platformu altında yer alan olan duvarlar, harç kullanılmadan çok büyük taş bloklarının uyumlu bir biçimde bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur ve kiklopik duvar tekniğine örnek teşkil edecek niteliktedir¹³³. Bu kısım ortalama 125x60x55 santimetre ölçülerinde taşlardan örülmüştür. Tüm mancınık platformunun altında görülen bu duvar sırasının kuzey ve güney yönlerinde uzanan sur

¹³² Foss, 1990, a.g.m., s 171.

¹³³ Foss, 1990, a.g.m.,170.

duvarları boyunca da devam ettiği görülmektedir ve daha önce burada varolmuş olabilecek bir surun bir parçasını meydana getiriyor olduğu düşünülebilir. Özellikle karanlık çağ kalelerinin bir özelliği daha önce antik dönemlerde savunma yapılmış tepe başları gibi yerlerde bu savunma yapılarının genel hatlarını izleyerek inşa edilmiş olmalarıdır¹³⁴. Paşalar Kalesinin de bu prensibe uyduğu anlaşılmaktadır.

Mancınık platformunun altında yer alan ve dört sıra olarak tespit edilen bu duvarın üstünde yer alan bölümün taşları daha küçük boyutlu olup ortalama 50x65 santimetre ölçülerindedir. Düzenli sıralanmış küçük kesme taşlardan inşa edilmiş ve düzenli aralıklarla yoğun bir harç içine yerleştirilmiş beş ince tuğla sırasını içerir¹³⁵. Kemer yayları seviyesinde üç tuğla şerit vardır. Tuğladan örülmüş pandantiflerin izleri ise bir oda şeklindeki platformun üst köşelerinde görülür ve bunların varlığı içerisinin ,üst platformu destekleyen tuğladan bir kubbemsi tonozla kapatıldığını göstermektedir¹³⁶. Tuğla şeritlerdeki düzensizliklere tamiratlara işaret etmektedir¹³⁷. Bağlayıcı harç olarak oldukça sert, çok sayıda tuğla parçalı ve aralarda çakıl taşı katkılı açık pembemsi bir renktedir ; birleşim yerlerini üzerine sıvanmış harç ise daha koyu pembe renktedir¹³⁸ . Taşların aralarındaki boşluklar küçük taşlarla doldurulmuştur. Tuğlalar 28 x 28 ölçülerinde olup kalınlıkları ortalama 3 santimetredir. Aralarındaki harç kalınlığı ise 4 santimetre olarak ölçülmüştür. Odanın güneye bakan cephesi 7.5 metredir. güneydoğu üst

¹³⁴ Foss-Winfield. a.g.e, s.131

¹³⁵ Foss , 1990, a.g.m., s. 168.

¹³⁶ Foss-Winfield, a.g.e, s. 147-148.

¹³⁷ Foss, 1990, a.g.m., s. 170.

¹³⁸ Foss, 1990, a.g.m, s: 170. Plan XXII- C

köşesindeki diğer kısımlarından farklı duvar işçiliği arada sırada görülen tamirat izlerinden birisini meydana getirmiştir¹³⁹.

2.2.2.5.2.Güneydoğu ve Güneybatı surları

Mancınık Platformu'nun güneydoğusunda yer alan ve ona bitişik olan sur duvarları altında da benzer biçimde kiklopik duvar tekniğiyle örülmüş oldukça büyük moloztaş sıraları bulunmaktadır. Bunların üstünde yer alan kesmetaşların birleşim yerleri, doğa koşullarına karşı koruma sağlamak için pembe renkli yüzey harcı ile kaplanmıştır. Duvarın bazı kısımları ahşap kirişler ile güçlendirilmiştir. Özellikle güneydoğu sur duvarı oldukça iyi korunarak gelmiştir ve iki seviyede tuğla şeritlere sahip olduğu görünür.

Surun platformdan güneybatı yönünde devam eden bölümünde ise genelde temel seviyesinde takip edilen duvarların doğal çok büyük taşlara olduğu gibi aynı zamanda kaya katmanları üzerine de oturtulduğu görülür. Yaklaşık 4 metre yüksekliğinde 2 metre uzunluğunda bir sur parçası bu kenardaki surların günümüze gelen tek bölümüdür. Kaplama kaba kesme küçük moloztaşlardan ve dolgu da krem rengi sert , kireç ve az miktarda çakıl katkılı yoğun bir harç içinde moloztaşlardan oluşur. Yama şeklinde örülmüş tuğla sıraları dışında bir tuğla kullanımına rastlanmaz. Genel olarak mancınık platformu ve ona bitişik sur duvarı ile benzer duvar işçiliğindedir.

2.2.2.5.3.Batı ve kuzeybatı surları

Batı ve kuzeybatıdaki duvarlar oldukça sert, çakıl taşı ve tuğla katkılı, krem renkli harç içine moloztaş dolguludur. Günümüze gelebilen sur çemberinin büyük bir bölümünü oluşturan bu duvarların iç cephesinin alt kısımları oldukça düzgün çoğunlukla devşirme kesme taşlardan

---

¹³⁹ Foss, 1990, a.g.m, s. 170

örülmüştür. Duvarlardaki insan eliyle yapılmış tahribat çok fazladır ve devam etmektedir. Hatta sadece birkaç ay önce gelindiğinde tespit edilen mezar taşlarından bazıları yerlerinden sökülmüş durumdadır. Üst kısmında ise farklı bir duvar işçiliği mevcuttur. Küçük kareye yakın düzgün kesmetaşlarla aralarda tuğla sıralarının görüldüğü bu almaşık teknikte iki sıra tuğla iki sıra kesmetaş altı sıra tuğladan sonra en yüksek yerinde dört sıra taş sırası görülür. Üst kısmında yıkılmış olduğu için takip edilemeyen bu duvar işçiliği bu kısmın güneydoğusundaki , kalenin tespit edilebilen tek girişini oluşturan, tuğla kemerli bir geçidin üst sırasında da görülür fakat tuğla ve taş sıraları birbirlerini izlememektedir. Tuğla kemerin hemen üstünde iki sıra tuğla ve taş sırası yandaki duvardakilerden yaklaşık otuz santimetre kadar yukarıda devam eder ve yan duvardaki altı sıra tuğla örgüsünün burada dört sıraya düşürülmüş olduğu görülür. Bu sıralarda bozulma ve kayma duvarın kemerli geçitle birleşmesine bir metre mesafede başlamaktadır.

Kemerli geçidin solunda içeriye doğru devam eden duvarda da tuğla sırası görülür fakat burada da tuğlalar aynı seviyede değil daha yukarıda devam etmektedir. Taş örgüsünün arasına bazen tuğla sıkıştırılmıştır ve geçidi daraltmak için inşa edilmiş olduğu anlaşılan bu kısmın duvar örgüsünde çok fazla büyük ve yontulmamış moloztaşlar görülmektedir. Surun güneybatısındaki bu kısım asıl ana girişten ziyade daha üst seviyedeki iç bölüme geçişi sağlayan özel bir çıkış yeri gibi görünmektedir¹⁴⁰. Tuğladan örülmüş bir tonozla örtülmüş olan geçidin iç kısmı doğa koşullarından zarar görmemiş olması nedeniyle halen görülebilen bir sıva tabakasıyla kaplıdır. Orta kısımlarında büyük ihtimalle kapının kapatılmasıyla ilişkili 20x20 ölçülerinde kare bir giriş deliği bulunmaktadır.

¹⁴⁰ Foss-Winfield, a.g.e, s.140; Foss, 1990, a.g.m, s. 170.

Kemerli geçitten dışarıya çıkıldığında güneyindeki duvarların kabaca yontulmuş moloztaşlarla birlikte , doğal kaya katmanlarından meydana geldiği görülür. Geçidin kuzeyinde ise devşirme malzemeli duvar uzanmaktadır. Duvarın özellikle ön cephesi dikkat çekicidir. Duvarın tabanı siyah renkli kaba yonu taşlar üzerine oturtulmuştur. Duvar içinde yer yer yuvarlak giriş delikleri tespit edilmektedir.

Burada kireçtaşından yapılmış devşirme malzemeler düzenli sıralar halinde özenli ve dekoratif bir biçimde yerleştirilmiş ve duvar herhangi bir çağdaş duvar işçiliğine eşit düzeyde büyük bir ustalıkla inşa edilmiştir ¹⁴¹. Cephe, mümkün olduğunca birbirine yakın yerleştirilmiş ve aynı seviyede dizilmiş olan ,içlerinde çok sayıda sütun gövdesi ve birkaç kitabesiz mezartaşını da barındıran büyük kare devşirme taşlardan oluşur. Taşların arasında yer alan birleşim yerlerindeki kırık tuğla ve kırmızı harç şeritlerle beyazımsı taşlar arasındaki kontrast renkli , dekoratif bir etki yaratmaktadır ve bir istihkam yapısından beklenmedik biçimdedir¹⁴². Duvara dik yerleştirilmiş sütunlar ayrıca dolguyu kaplamaya bağlama görevini de yerine getirmektedirler¹⁴³.

2.2.2.5.4.Kuzeybatı köşe kulesi

Kuzeybatı köşe kulesinde , odanın duvarları düzenli kesmetaşlardan yapılmış , pembemsi renkli bol tuğla katkılı bir harç kullanılmıştır. Dış kısımlar ise beyaz bir harç tabakasıyla kaplanmıştır. Alt bölümler 30x20 ölçülerinde küçük taşlardan örülmüşken , üstlerde taşların boyutları büyümektedir.

¹⁴¹ Foss-Winfield, a.g.e., s: 140; Foss, 1990, a.g.m., s. 171.

¹⁴² Foss, 1990, a.g.m., s 171.

¹⁴³ Foss-Winfield, a.g.e., s. 133

2.2.2.5.5.Kuzeybatı yapı kalıntısı

Surların iç kısmında kuzeybatı duvarla neredeyse birleşik biçimde daire şekilli yaklaşık 10 metre çapında bir odayla karşılaşılır. Nispeten düzgün moloztaşlardan örölmüş, taşların birleşim yerlerine bazı yerlerde tuğlalar sıkıştırılmış. Yuvarlak giriş delikler burada da görölüyor. Harç beyaz renkli, kireç ve çakıl taşı katkılıdır. Duvarlar beyaz bir harç tabakasıyla kaplanmıştır. Yapının üstünün tuğla bir kubbeyle örtölü olduğunu gösteren bazı izler mevcuttur.

2.2.2.5.6.Sarnıç ve diğerkalıntılar

Kalenin iç kısımlarında güneybatıdan kuzeybatıya giden bir doğrultuda üç adet sarnıç benzeri yapı kalıntısına rastlanmaktadır. Bunlardan ortada yer alan Clive Foss'un kaleye çıkışında rastladığı sarnıçtır¹⁴⁴. Yaklaşık 10 metre derinliğe sahiptir. Alt kısımları tamamen doğal kaya katmanları içine oyulmuş olan bu sarnıcın üst kısımları moloztaşlarla örölmüştür. Yaklaşık 6 metreye 8 metre ölçülerindedir. En kuzeybatıda yer alan diğerkalıntı da bir sarnıç gibi görünmektedir. Doğal kaya katmanı içine oyulmuş , kayaçların devam etmediğı yerler ise moloztaşlarla kapatılmıştır. Yaklaşık kare biçiminde olan bu kalıntıda, moloztaşların üzerini kapatan ve diğerkalıntılarında görölmeyen kalın bir harç tabakası yer alır. En kuzeybatıda yer alanı ise diğerkalıntılardan farklı olarak tamamen tuğladan örölmüştür. Yaklaşık 5 x 5 ölçülerinde kareye yakın yapının üst köşelerinde pendentif izleri görölebilir.

2.2.2.6. Tarihlendirme

Paşalar Kalesi, değişik dönemlere ait olduğu anlaşılan duvarları ve savunma sistemlerinin çeşitliliğı ile büyük ve karmaşık bir yapıdadır. Kale, harç ve cephedeki değişiklikler yoluyla ayırt edilebilen en azından üç dönemin izlerini taşımaktadır. Bu dönemlerin en erkeni alt bölümlerde görölen kiklopi duvarlardır. Bu duvar kalenin ilk dönemini,

¹⁴⁴ Foss, 1990, a.g.m., s 171.

devşirme malzemelerin yer aldığı üst duvar ikinci dönemini, küçük taşlar ve tuğla şeritlerden yapılmış duvar örgüsüne sahip mancınık platformu ,ona bitişik olan duvar ve devşirmeli duvarın iç cephesinin üst kısmı da üçüncü dönemini göstermektedir¹⁴⁵.

Benzerliklere dayanılarak yapılacak bir çalışma kalede yer alan bu farklı duvar işçilikleriyle ayrılan dönemlerin tarihlerini belirlemede yardımcı olarak alınabilir: Mancınık platformu ve yanındaki bitişik duvar altında yer alan ve görülebildiği kadarıyla tepenin sınırlarının büyük bölümü boyunca da devam eden duvar örgüsü Helen mimarların çoğu kez duvarcılık konusunda esinlendiren bir kaynak olarak kendilerine aldıkları Miken kalelerinin görkemli kiklopik duvar örgüsü tarzındadır ve Helenistik kent duvarlarında da çoğu kez kendini göstermektedir¹⁴⁶. Konumuzla tam olarak ilgili olmaması nedeniyle araştırmamıza dahil edilmemiştir. Buna karşın kalenin Bizans öncesi kullanımına işaret ediyor olma ihtimali nedeniyle dikkat çekmektedir. Kalenin Bizans döneminden önce kullanımıyla ilgili elimizde herhangi bir belge bulunmamaktadır fakat bölgenin Bizans'tan önce de bir yerleşim alanı olduğunu duvarlarda ve yüzeyde dağılmış halde bulunan çok sayıda devşirme malzeme , ayrıca köye yakın yerleşimlerde bulunan ve yukarıda bahsettiğimiz buluntular ve köy içerisinde de tespit edilmiş Roma mezar stelleri göstermektedir. Ayrıca kalenin bulunduğu tepeye çıkışta çok sayıda Helenistik dönemden M.S. 2.yüzyıla kadar tarihlendirilebilen seramik parçalarına rastlanmıştır . Sencer Şahin, bölgede yapmış olduğu araştırmalarla devşirme malzemelerin kaynağının kalenin yaklaşık 4 kilometre güneybatısındaki Bacıköy büyük nekropolü olduğunu göstermiştir¹⁴⁷. Böylesi bir nekropolün varlığı çok yakınlarda

¹⁴⁵ Foss, 1990, a.g.m., s 171.

¹⁴⁶ R.E.Wycherley; **Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?** (Çev: Nur Nirven, Nezih Başgelen); Üçüncü Basım, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993 , s.34.

¹⁴⁷ Şahin, 1987, a.g.e, s.150 (Foss, 1990, s 171'deki alıntı).

Osmanlı hakimiyeti altında yerleşme koşullarının yenilenmesini yansıtmaktadır. Bu durum Metabole kalesinin Osmanlılarca Ak Hisar ismiyle adlandırıldığını düşündürür¹⁶⁷.

15.yüzyıl ortalarında yazan Aşıkpaşazade'nin anlatımına göre, I. Osman ve askerleri , Merkezi Sakarya bölgesindeki engebeli dağlık ülkelerinden çıkıp kuzeydeki bereketli ve daha açık topraklara doğru saldırdılar. Hıristiyanlıktan dönmüş Gazi Mihal'in yardımıyla, Lefke'yi daha sonra Mekece'yi aldılar daha sonra Akhisar'a ilerlediler. Akhisar'ın komutanı bir ordu topladı, Türklere karşı yürüyüşe geçti, ancak yenildi ve kendi kalesine değil , nehir kenarında dik bir tepe üzerindeki bir kale olan Kara Cebiş denilen bir yere kaçtı¹⁶⁸. I. Osman'ın adamları , Akhisar'ı aldılar ve yağmaladılar , daha sonra komutanı dağlara çekilen Geyve'ye ilerlediler. Bu olaylar kesin olmamakla 1304/5'e tarihlendirilir. Ertesi yıl I. Osman'ın oğlu I.Orhan, Kara Cebiş komutanı ve adamları , açıkça güçlü bir yer olduğu anlaşılan Ak Hisar'a geri gönderildi ve Adapazarı ovasına giden yol açılmış oldu¹⁶⁹.

Bu askeri seferin detaylarının bazıları karmaşık olmasına karşın tutarlı coğrafi gerçekler gösterir ve Akhisar'ın fethetmeye değer önemli bir yer olduğu bir zamanın anısıdır. Ayrıca , Malagina ve Osman tarafından 1306'da tahrip edilen şimdi tanımlanamayan bir çok diğer yeri not eden Bizanslı Pachymeres'in yazdıklarıyla da ilişkili olabilir. Ak Hisar kısa bir süre sonra tarih sahnesinden kaybolmuştur. 1331'de Ibn Batuta, Nicaea'dan kuzey Anadolu'ya giden rotası olmasına ve bu civardan geçmesine karşın kaleden bahsetmez . İlk önce geceyi

¹⁶⁷ Foss, 1990, a.g.m., s. 172.

¹⁶⁸ Kara Cebiş'in hangi kale olabileceği aşağıda tartışılacaktır.

¹⁶⁹ Aşıkpaşazade, ed.Ali (İstanbul 1332 AH), s.23, 26; ed. C.N.Atsız Osmanlı Tarihleri (İstanbul 1947), s. 107, 109 (Foss, 1990, s. 172'deki alıntı).

Mekece'de geçirmiş, daha sonra Geyve'ye gitmiştir¹⁷⁰. Mekece yakınlarında Sangarius'un karşısına geçtiği için nehrin sağ kıyısından seyahat etmiş ve Akhisar'ı bütünüyle kaçırmıştır. Belki de Osman ve Orhan'ın gazileri işlerini o kadar iyi yapmışlardı ki bölge çoktan tamamen güven altına alınmıştı ve 700 yıldan beri savunma yapan kaleye artık ihtiyaç kalmamıştı¹⁷¹.

Malagina'nın tarihi Ortaçağ Anadolu'sunun yerleşim modelinde yaygın ve önemli bir gelişmeyi örneklemektedir. Sürekli Arap saldırılarıyla yedinci ve sekizinci yüzyılların ortaçağı , çok büyük bir güvensizlik zamanıydı. Halkın sayısının, herhangi bir durumda açık ovoidan tepe başlarındaki sığınaklara çekilip büyük oranda azaltıldığı ve sivil idari sistem tamamen askeri kontrollü bir yere dönüştürüldüğü görülür. Savunma ihtiyacı, geniş çaplı kale inşasıyla yansıtılan en önemli olguydu. Malagina, , özellikle Bizans ordusunun organizasyonunda temel bir rol oynamaya başlayan bir bölge olarak, böylesi güçlü bir kalenin gereklilik olduğu bir zamanın durumunu temsil eder. Araplar , geri itildiği ve Makedonya Hanedanlığı altında koşulların nispeten iyileştirilip , yerleşimlerin olduğu zaman, kalenin rolü azalmıştı ve 11.yüzyıla kadar halen kullanılabilen eski bir kale olarak tanımlanabilecekti. Türk istilalarıyla bir kez daha önem kazandı ve Bizans'ın son dönemi süresince , 14. yüzyılın başlarına kadar öyle kaldı. Daha sonra , Osmanlılar , güvenliği getirip bunu sürekli kıldığında , halk ova içine güvenli biçimde tekrar inebildiler ve kale sonunda terk edildi .

---

¹⁷⁰ Ibn Battuta, *The Travels of Ibn Battuta* ,(İng.Çev: H.Gibb , Cambridge 1962) s. 454 (Foss, 1990, s. 173'deki alıntı).

¹⁷¹Foss, 1990, a.g.m., s. 173.

Metabole kalesinin tanımlanması, Mekece ve Geyve arasındaki geniş ovada olduğu kaçınılmaz olan Malagina'nın konumunu doğrular. Her ne kadar, Nicea'dan Doryleum'a giden yolun tam üstünde olmasa da, burası tek uygun yerdir ve kaynakların işaretlerine uyar. Kaynakların bazıları Malagina'yı bir bölge olarak gösterirler, fakat diğerleri, özellikle de Kommenos zamanındakiler, burasının 1195'de *polisma* olarak adlandırılan özel bir yer olduğunu belirtir. Bu dönem kaynakları, Malagina'nın Metabole'u göstermek için kullanıldığını açık hale getirirler. Daha erken dönem kaynaklarında, Arap yol kılavuzları tarafından belirtilmesine karşın, isim; başkentten Doryleum'a ve doğuya giden yol üzerindeki bir istasyon için kullanılmaktadır ve bu yüzden belki Mekece'de bir mevki olabilir¹⁷².

---

¹⁷² Foss, 1990, a.g.m., s. 172.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER KALELER

Antikçağ tarihi coğrafyasında Bithynia olarak adlandırılan bölgenin uzun süre batı sınırını oluşturan Sangarios Irmağı'nın sınır işlevi 12-13.yüzyılda, gittikçe daralan ve topraklarını kaybeden Bizans İmparatorluğunun doğu sınırı görevini yerine getirerek bir kez daha ortaya çıkar. Sakarya'nın böylesi önemli bir nokta haline gelmesi nedeniyle il içinde Bizans'ın askeri, ticari anayolları , ovalar, geçitler gibi önemli noktaları korumak ya da aşağıda da bahsedileceği gibi Türkler üzerine sefer yapan birliklerin garnizonlarını meydana getirmek gibi değişik amaçlar için yapmış olduğu düşünülen kalelerle karşılaşmaktadır.

İl içinde farklı noktalarda yer alan bu kaleler, kendi içlerinde belli olmasa da, gerekli savunmanın sağlanması için nehrin kenarında ve hassas noktalarda inşa edilmiş olarak bir bütünün parçalarını oluşturacak biçimde ortaya çıkarlar. Bunlar, şüphesiz, çok daha fazla sayıda olup ortadan kalkmış olanların temsilcileridir. Başkente en yakın Anadolu parçası içindeki topraklarını korumak için son büyük Bizans çabasını gösteren örneklerdir ¹⁷³.

Kalelerden bazıları benzer mimari özellikler taşımaları da buldukları konular göz önünde bulundurulduğunda ortak amaçlara hizmet ettikleri anlaşılmaktadır. Bu tür aynı amaçlara hizmet ettiğini düşünülen kaleler aynı başlıklar altında incelenecektir.

¹⁷³ Foss 1990, a.g.m., s. 176.

1.GEYVE BOĞAZI KALELERİ

Sakarya nehri , doğuşundan itibaren iki yanında uzanan dağların sınırlandığı uzun ve dar geçitler ile dar vadilerden geçtikten sonra Mecece yakınlarından itibaren geniş bir ova olan Pamukova ovasında akmaya başlar . Nehir, yaklaşık 10 kilometre kadar bu şekilde devam ettikten sonra Alifutpaşa'nın ardından tekrar oldukça dar ve derin bir oluk olan Geyve Boğazı'na girer. Bu boğaz, büyük Roma ve geç antik çağ yollarının da üzerindedir. Barındırdığı kaleler yolların Ortaçağlarda da değişmediğini ve başkentten gelip Sakarya nehri boyunca güneye inen orduların sefer rotası olan Geyve Boğazı'nın Bizans'ta önemli bir stratejik nokta olduğunu göstermektedir.

Konstantinopolis ve Nikomedia üzerinden Iustinianos köprüsü vasıtasıyla Sangarios nehrini aşan ve doğuya devam eden kuzey Anadolu yolu , il içinde ikiye ayrılmakta , güneye doğru ilerleyen kolu, boğazdan geçerek Geyve'ye gelmektedir. Geyve'ye ulaşan yollar buradan sonra Ankara'ya gider¹⁷⁴. Bu yüzden kalelerle bu yolun güvence altına alınması gerektiği açıktır. Kalelerin daha çok geç Bizans özellikleri göstermesi de bu dönemlerde Bizans'ı çok fazla uğraştıran Türklerin saldırı rotalarının buradan geçtiğini ve kaleler yaparak korunmasının mutlak olduğunu düşündürür.

Bizans'ın son yıllarında başkentten siperi ve son sınırı olarak Sakarya nehrinin kullanıldığı ve istihkamlar yapılarak burasının güçlendirildiği bilinmektedir. Bu düşünce kuzey Anadolu yolu için geçerli olmalıdır. Çünkü, Bizans'a son darbeyi indiren ve bölgedeki mevzileri tek tek ele geçiren Osmanlılar gibi güneyden nehrin batı yakasından gelecek olan ordular için nehir bir hendek görevini yerine

---

¹⁷⁴ Charles Texier, *Küçük Asya* (Fransızca'dan Türkçe'ye çeviren: Ali)Cilt: I. Dokümantasyon ve Enformasyon Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 148

getiremez. Bu yüzden , bölgenin coğrafi koşullarının getirmiş olduğu diğer avantajları kullanmak isteyen Bizans için Geyve boğazının önemi yadsınamaz. İki yanındaki yalçın ve dik dağ sıralarıyla, ortasından akan Sakarya nehri takip edilebilecek yolu minimum seviyeye indirmektedir. İzmit ile başkente ulaşmak için geçmek zorunda oldukları bu rotada düşmanı sıkıştırmak, ilerledikçe daralan boğazda onlarla baş etmek daha kolay olmalıdır. Geyve Boğazıyla ilişkili olarak düşünülen ve günümüze gelebilmiş kaleler üç tanedir. Boğazın girişinde , en dar noktasında ve boğazın tekrar geniş bir ova olan Akova'ya açıldığı noktada olarak tespit edilebilen, bu yüzden Geyve Boğazı Kaleleri genel başlığı altında ele aldığımız bu kaleler boğazın güneyinden kuzeyine ilerlenen bir sırada incelenecektir.

1.1.Bağlarbaşı kalesi.

1.1.1.Coğrafi Konumu

Sakarya İli Geyve İlçesi'ne bağlı ve ilçenin 8 kilometre kuzeybatısında yer alan Yukarı Bağlarbaşı köyünde bulunmaktadır. Boğazın girişini kontrol ettiği düşünülen kale yüz seksen metre yükseklikte, üç tarafı dik, üçgen şeklinde bir tepe başında yer alır. Bulunduğu noktadan geniş görüş açısı sayesinde Geyve boğazının tüm girişini gözlemleyebilecek hakim bir konumdadır.

1.1.2.Mimari Tanıtım

Üzerinde yer aldığı günümüzde tarla olarak kullanılan ve konutlar yapılmış olan tepede çok az kısmı korunarak günümüze gelebilmiştir; buna rağmen kabaca kalenin sınırları belirlenebilmektedir.

Neredeyse tepenin tamamını çevrelediği görülen kale duvarlarının tespit edilen kısımlarından günümüze gelen en büyük bölümünü, boğaza nazır doğu kısmının yamacındaki duvar kalıntıları oluşturur. Bu kenarında dikkati çeken en önemli kalıntı ise duvarın en kuzeyinde

bulunan 2 metre yüksekliğinde, tek parça olarak kenarında yer aldığı uçuruma doğru yan yatmış durumda yuvarlak bir burç kalıntısıdır.

Bu bölümün yapımında kullanılan malzemeler kalenin günümüze gelebilen duvarların tamamıyla aynıdır. Harç , morumsu pembe renkte, sert, çakıl taşı katkılıdır. Rengini içinde bol miktarda barındırdığı , mor renkli taş parçalarından almaktadır, tuğla katkı yoktur. Taşların birleşme yerlerinin gri renkli bir harçla sıvandığı görülür. Dolgu ,yoğun bir harç içindeki yöre taşlarından oluşmaktadır. Kaplaması kaba dikdörtgen kesimli değişik ebatlarda yöre taşlarından örülmüştür. Aralarda on beş santimetre çapında yuvarlak giriş delikleri görülmektedir. İçleri dış yüzlerin sıvanmasında kullanılan harçla aynı biçimde sıvanmıştır.

Bu kalıntıdan kuzey yönünde devam edildiğinde genelde temel seviyesinde ya da yerden elli santimetre yüksekliğinde dolgu biçiminde gözlenen sur duvarlarının tepenin kuzeydoğu köşesinde sağlam biçimde kaldığı görülmüştür. Bu kısımda da yöretaşı kaplama ve harç içine moloztaş dolgudan oluşan bir duvar işçiliği tespit edilmiştir ve bu parçasından tespit edilebilen sur kalınlığının yaklaşık yüz altmış santimetre olduğu anlaşılmıştır. Sur, tepenin topografik yapısına bakılarak takip edildiğinde doğu yönünde parçalı da olsa tespit edilen bu duvarların batı ve kuzey yönlerinde açılan yollar nedeniyle yok edilmiş olduğu görülmektedir. Kuzeyde tepenin eteklerinde büyük taş bloklar sura ait olmalıdır. Yine aynı şekilde batı yönünde açılmış olan yolda surun bazı parçaları yol kenarında iki yana dağılmış biçimde görülmektedir. Güney yönde ise sık çalılık ve ormanlık alan inceleme yapılmasını engellemiştir.

Kalenin tüm duvarlarında görülen duvar işçiliği ve malzeme aynıdır. Tuğla kullanımı hiçbir şekilde görülmez.

1.1.3.Tarihlendirme

Bu kadar az ve kötü durumdaki kalıntılardan bir tarihlendirme önerisi yapmak zor olsa da Mekece Kalesinin tarihlendirilmesinde kullanılan etmenler burada da uygulanabilir. Eldeki tarihlendirmeye yardımcı olabilecek tek unsur olan yapının kaba duvar işçiliği de akla ,ilin ve araştırmanın genelindeki kalelerde olduğu gibi, Bizans'ın geç dönemlerini ,yani 12 ve 13.yüzyılları akla getirmektedir.

1.2. Çoban kalesi / Boğazkesen

1.2.1. Yapıyla ilgili kaynaklar

Kale, İstanbul'a giden ya da buradan gelen yolun tam üzerinde olduğu için seyyahların gözüne kolayca çarpmıştır. Fakat, çağdaş araştırmalara çok fazla konu olamamıştır.

1.2.1.1.Seyyahlar

Elde edilen bilgiler dahilinde , bu kaleden ilk olarak bahseden 16. yüzyılda buradan geçmiş olan Evliya Çelebi'dir. Tüm Anadolu'yu gezerek izlenimlerini anlattığı "Seyahatname"sinde kaleden ve kale ile ilgili efsanelerden kısaca bahseder¹⁷⁵: Ancak , tanımlamalarında bu kalenin günümüzdeki durumuyla uyuşmayan bir takım noktalar bulunmaktadır. Bahsettiği kalenin yer aldığı konum itibariyle kesinlikle bu kaleyi tanımlıyor olmalıdır. Zira Geyve'den üç saatlik mesafede , Sakarya Nehri'nin ve yalçın dağların kenarında , haraç almaya uygun bir konumda yer alan bölgede başka bir kale mevcut değildir. Fakat kaleyi yalçın bir kaya üzerinde olarak tanımlamaktadır. Günümüzdeki kalıntılar ise nehrin hemen kenarında ve karayolu seviyesinin daha aşağısındadır. Bu durumda kalenin mevcut bir bölümünün de bugünkü kalıntıların batı

¹⁷⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, çeviren: Zuhuri Danışman, İstanbul, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1970.

kenarındaki tepeler üzerinde olabileceğini düşündürür, fakat günümüze bu yerlerde hiçbir kalıntı bulunmamaktadır, olması muhtemel parçaları ise buradaki yol açma çalışmalarında yok edilmiş olmalıdır.

Kale ile ilgili tanımlamalarından o zamanda küçük bir kale olup oldukça harap bir biçimde ayakta durduğu anlaşılmaktadır . Kale ile ilgili hikaye ise¹⁷⁶ halk dilinde Geyve ve kalenin adıyla ilgili anlatılan efsanelerle ilgili olabilir.

Kaleyi ikinci olarak incelemiş olan kişi diğer bir çok kalede olduğu gibi, "Anatolische Ausflüge" adlı eserinde söz eden von der Goltz Colmar' dır. Colmar'ın kaleyle ilgili tespitleri de ilginçtir. Kalenin aşağısında bir köprünün destekleri olduğunu böylece kalenin stratejik olan bu noktayı korumak için tasarlanmış olduğunu kaydeder¹⁷⁷. Bugün ise bu köprü ayaklarından bir iz yoktur.

1.2.1.2. Araştırmalar

Clive Foss , kaleyi mimari açıdan çok fazla ele almamış sadece bölgeyi ve kaleleri incelediği kapsamlı makalesi "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius" adlı eserinde ,Osmanlı kayıtlarında geçen kalelerden hangisinin bu kale olabileceği konusunda fikrini belirtmiştir¹⁷⁸. Foss, bu kalenin Osmanlı kayıtlarında geçen Karacebiş olabileceğini söylemiştir. Bu kalıntılar tarihsel kayıtlarda geçen ayrıntılı hikaye ile güçlükle uyumaktadır. Fakat yörede Osmanlı

¹⁷⁶ Evliya Çelebi bu hikayeden şu şekilde bahseder: "Eskiden Gekve adlı bir kadın kralın çobanları bu kalede oturup, gelip geçenden haraç alırlarmış. Aşağısı derya gibi Sakarya olup, ensesi yalçın dağda kale, yol ise fazlaca dar olduğundan halk mecburen haraç verirmiş"

¹⁷⁷ Colmar, 1896, a.g.e. s.108-110 (Foss , 1990, s. 172, dipnot. 47'deki alıntı)

¹⁷⁸ Foss , 1990, a.g.e., s. 172, dipnot. 47.

kayıtlarında geçen Kara Cebiş kalesi olması en muhtemel kale budur¹⁷⁹. Aynı zamanda , her ne kadar günümüzde belli olmasa da, Kara Cebiş'in hikayede geçen özellikleri Evliya Çelebi'nin belirttiği diğer coğrafi tanımlamalara da uymaktadır. Türk akınına karşı koyacak derecede de güçlü olan Karacebiş kalesi sarp bir kaya üzerinde olarak tanımlanmaktadır¹⁸⁰. Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazade'nin anlatımıyla da 1306'da I. Osman'ın oğlu I.Orhan, Kara Cebiş'i ele geçirmesiyle Adapazarı ovasına giden yol açılmıştır¹⁸¹. Buranın ele geçirilmesiyle Adapazarı Ovası arasındaki gösterilen ilişki de kalenin işleviyle yakından bağlantılı biçimdedir ve Kara Cebiş olma ihtimalini de kuvvetlendirir.

1.2.2.Coğrafi Konumu

Kale, Sakarya nehrinin Pamukova ovasında akıp Alifuatpaşa Kasabasını geçtikten sonra girdiği dar bir boğaz olan Geyve boğazında ve bu boğazın en fazla daraldığı noktada bulunmaktadır.

Kalenin doğusunda kalan Sakarya nehrinin doğu yakasında uzanan sıradağlarla, batısındaki karayolunun hemen bitişiğinde yer alan dağ sırasının içeriye doğru uzanmış devasa bir kaya görüntüsünde olan kısmının sınırladığı bu bölümün stratejik öneminin büyüklüğü kaçınılmazdır. Konstantinopolis'ten çıkıp, Nikomedia'dan geçtikten sonra bu rotayı izleyip doğuya yapılacak askeri ya da ticari seferlerin ve aynı şekilde doğudan gelip başkente saldırılar yapacak olanların mutlaka geçmek zorunda oldukları Geyve Boğazı'nın birçok noktaya

¹⁷⁹ C.Foss , 1990, a.g.e, s. 172 dipnot: 47

¹⁸⁰ Joseph von Hammer; **Büyük Osmanlı Tarihi** (Fransızca'dan çeviren: Mehmet Ata), İkinci Basım, Medya Ofset Yayınları, İstanbul, 2002, 1.Cilt, s.84.

¹⁸¹Aşıkpaşazade, ed.Ali (İstanbul 1332 AH), 23, 26; ed. C.N.Atsız **Osmanlı Tarihleri** (İstanbul 1947) 107, 109, .

yerleştirilmiş olan kalelerle gözlemlendiğini ve korunduğunu görmekteyiz. Bu savunma hattını oluşturan kalelerden biri olduğu muhtemel olan Çoban Kalesi de halk dilindeki diğer bir adı olan Boğazkesen Kalesi adına uygun biçimde oldukça stratejik bu noktayı korumak ve buradan yapılacak geçişleri kontrol etmek için tasarlanmış olmalıdır.

1.2.3.Mimari Tanıtım

Kale kalıntıları , yöredeki köylülerin belirttikleri üzere çok yakın bir döneme kadar daha iyi durumda olmasına karşın, düzgün kesimli taşlarını inşaatlarda kullanma kolaylığı , yapının duvarlarının sökülmesine neden olmuştur. Bu durum yapının çok küçük bir kısmı haricinde planın çıkarılmasını imkansız hale getirdiği gibi- yapılacak bir kazıyla belki kısmen belirlenebilir- yüzeyini kaplayan yoğun bitki örtüsü de bir cephe incelemesini oldukça zorlaştırmaktadır. Bu bitki örtüsü o kadar fazladır ki kalıntılar birkaç metre yakınından geçilse bile görülmemektedir.

Kule olması muhtemel kareye yakın ve yaklaşık 4 metre yüksekliğindeki bir kısım yapının günümüze gelebilen tek parçasını oluşturur. Zorlukla da olsa geçilebilen ve dış cepheler kadar bitkilerle kaplanmamış olan iç cephelerinin incelenmesi yapılabilmişken dış cephelerinin incelenmesi, dikenli çalı ve yoğun bitki örtüsü nedeniyle yaklaşılması mümkün olmadığından yapılamamıştır. Kuzey, güney ve doğu istikametlerinde üç tarafı kapalı olan ve yola bakan doğu kısmı tamamen yıkılmış olan yapı, kaba biçimde düzeltilmiş yöretaşları ve tuğladan almaşık biçimde yapılmıştır. Yöretaşlarının aralarındaki açıklıklarda da bazen kırık tuğla parçaları kullanılmıştır . Tüm cephelerinde görülen ortak harç beyaz renkli , tuğla parçaları ve çakıl katkılı sert bir harçtır. Dolgu malzemesi olarak yoğun bir harç içine yerleştirilmiş moloz taşlar kullanılmıştır. Taban kısımları toprak yığınyla dolduğu için tespit edilemeyen yapıda görülebilen alttaki ilk

sıralarda dış kısımları kabaca düzeltilmiş yöretaşlarından sonra 4 sıra tuğla sırası gelmektedir. Ortalama 28 santimetre uzunluğunda ve 3 santimetre genişliğindeki tuğlaların arasındaki harcın kalınlığı 4 santimetredir. Tuğla şerit üç duvarda da aynı seviyelerde ve ölçülerde izlenebilir. Bu tuğla sırasından sonra gelen 1 sıra kaba kare kesimli yöretaşı sırasını kuzey ve güneydeki duvarlarda görülebilen 10 sıra tuğla şerit izlemektedir. Bunun üst kısmında tekrar moloztaş sıraları görülür. En yüksek noktasında 3 sıra kadar tespit edilebilen moloztaşların devamı yapının üst kısımları yıkıldığı için takip edilememektedir. 10 sıra tuğla örgüsüne doğu cephede rastlanmaz . Burasının geri kalan kısımlarının tamamı moloztaşla örülmüştür. Harçta görülebilen bariz bir farklılık olmamasına karşın bu kısmın sonradan moloztaşla örüldüğü düşünülebilir. Çünkü bu kısma kadar yan cephelerle birleştiği köşeler özenli ve oldukça düzgün biçimde yapılmış olmasına karşın bu kısımda , diğer hiçbir bölümünde olmayan bir biçimde, yan duvarlarla tam olarak birleşmemiş , hatta arada bazı boşluklar kalmıştır. Ayrıca buradaki moloz sırası alt sıralardaki kadar özenli biçimde örülmemiştir.

Doğu cephesinde nehre bakan ve toprak dolgu nedeniyle sadece 20 santimetre kadar açıklığı kalmış olup günümüze kadar sadece birkaç tanesi gelebilmiş tuğlalardan oluşan bir kemer yer alır. Büyük kısmı gömülü olduğu için tam olarak genişliği tespit edilememiştir. Tüm cephelerde ortalama 25 santimetre çapında yuvarlak giriş delikleri yer almaktadır. Bunlardan kuzey ve güney cephede yer alan ikişer giriş deliği de birbirine paraleldir. Doğu cephedeki iki giriş deliği ise bunlardan daha alt seviyede olup kuzey ve güney duvarlardan aynı uzaklıktadırlar. Doğu cephesinin tam olarak tespit edilebilen genişliği 230 santimetredir. Kuzey ve güney cepheler ise günümüze sağlam biçimde gelemedikleri için tam genişlikleri belirlenemiyor. Kuzey cephenin 230 güney cephenin ise 220 santimlik kısımları günümüze gelmiştir. Duvar kalınlığı bütün kısımlarda eşit olmak üzere 130 santimetredir.

1.2.4.Tarihlendirme

Kale, çok az ve kötü biçimde korunmuş olmasına karşın mevcut kısımlarının geç Bizans dönemine ait oldukları anlaşılmaktadır¹⁸². Tuğla şeritli duvar işçiliği bakımından il içinde en yakın örneği Manuel Kommenos dönemine tarihlenen Paşalar Kalesi'ndeki mancınık platformu, ona bitişik duvarlar ve diğer kısımlarda yer yer görülen tamiratlardır. Bölgede diğer kalelerin hiç birinde böylesi şeritli tuğla kullanımına rastlanmaz. Bu durumda bu kalenin de Manuel Komenos'un bölgede gerçekleştirdiği güçlendirme çalışmalarının bir ürünü olarak 12. yüzyılın sonlarında bir tarihi akla getirir.

1.3.Adliye kalesi

1.3.1.Yapıyla ilgili kaynaklar

1.3.1.1.Seyyahlar

Kaleyle ilgili eldeki ilk kaynak Albay W.von Diest'in "Von Tilsitt nach Angora" adlı bölgedeki gözlemlerini içeren ve ilin tarihinin aydınlatılması açısından oldukça önemli olan eseridir . Von Diest ildeki kalelerin yerlerini işaretlediği haritasında bu kaleyi de belirtmesine karşın ondan hiç bahsetmemiştir¹⁸³.

1.3.1.2.Araştırmalar

Kale ile ilgili elimizdeki ikinci kaynağımız bölgeye Von Diest'i izleyerek kalen ve kaleleri araştıran Clive Foss'tur. Diğer kalelerde olduğu gibi "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius eserinde kaleden kısaca bahseder"¹⁸⁴.

¹⁸² Foss 1990, a.g.e, s. 172, dipnot: 47.

¹⁸³ Diest, 1898, a.g.e., s. 65. (Foss, 1990, s. 176'daki alıntı).

¹⁸⁴ Foss, 1990, a.g.e, s. 176.

1.3.2.Coğrafi Konumu

Sakarya İli Merkez İlçesi Adapazarı'na bağlı ve Adapazarı'nın 12 kilometre güneyindeki Adliye Köyü'nün 1,5 kilometre kadar güneyinde, Sakarya nehrinin batı kıyısında yer alır. Adapazarı ovasının güney sınırında , Sakarya nehrinin Geyve boğazından çıktığı yerin hemen yakınında bulunan kale oldukça stratejik olan bu noktayı kontrol etmektedir.¹⁸⁵

1.3.3.Mimari Tanımlama

Kale, neredeyse tüm sınırlarının belirlenebileceği şekilde günümüze ulaşmıştır ancak günümüze gelen duvarlarının büyük bir kısmı temel seviyesindedir . Duvarlar yaklaşık üç yüz metre karelik oldukça büyük bir alanı çevrelerler. Topraklar burada oldukça bereketlidir, bu yüzden duvarlar tamamen bitkilerle kaplanmıştır ve boyutlarına rağmen oldukça zor görülür. En sağlam yeri olarak tanımlayabileceğimiz doğu kısmındaki altı metreye yakın yüksekliğe sahip olan bir bölümü kalenin diğer yerleri kadar bitkiyle kaplanmamıştır ve nispeten duvar işçiliğini incelememize olanak sağlar. Tek sıra halinde paralel biçimde birbirlerini takip eden ve moloztaş almaşık diyebileceğimiz bu duvar işçiliğinde kabaca dış yüzleri düzeltilmiş kalın yöre taşı sıralarının aralarında nispeten düzgün ve ince taşlarla aşağı yukarı aynı kalınlıktaki arada sırada görülen tuğlalardan meydana getirilmiş bir duvar işçiliğini görebiliyoruz¹⁸⁶. Harç olarak tuğla katkısız çok az oranda çakıl katkılı grimsi beyaz renkte bir harç kullanılmıştır. Cepheleri de beyaz bir harç ile sıvanmıştır. Dolgu malzemesi yoğun bir harç içine yerleştirilmiş

---

¹⁸⁵ Foss, 1990, a.g.e, s. 176.

¹⁸⁶ Foss, 1990, a.g.e, s. 176. (Pl. XXVI (c))

küçük moloztaşlardan oluşur. Harç oldukça kalitelidir. Duvar kalınlıkları ortalama olarak yaklaşık iki metredir.

Kalenin bu duvarının en ilgi çekici kısmı , bu yükseklikte korunmuş parçasının en güneyinde bulunan , bir kulenin varlığına işaret ediyor olabilecek ve kalenin dışında yer alan yaklaşık kare biçimli bir bölümün izidir. Sağında ve solunda uzanan yaklaşık 1.5 metre kalınlığında ve 2 metre kadar uzunluğunda, daha yüksek olduğu bitişiğindeki surdaki izlerden anlaşılan ancak sadece temel seviyesinde günümüze gelebilmiş kaleyle benzer işçilik ve malzemede inşa edilmiş olan iki duvarla sınırlandırılmıştır. İç kısmında sıva tabakasının oldukça iyi korunmuş olması burasının yakın bir zamana kadar ayakta olduğuna işaret eder. Zeminden 2.5 metre yükseklikte 20 santimetre çapında aynı seviyede iki paralel kiriş deliği bu yapının kat ayrımını sağlıyor olmalıydı.

Sakarya nehrinin kıyısına doğru giden toprak yolun yanındaki bölümde arada sırada 3 metreye yakın bölümlerinin dışında tamamen temel ve zemin seviyesindedir.

Surların batı kenarında tüm duvarlar boyunca tespit edilebilen tek açıklık olan tuğla bir kemer görülmektedir. Kırık tuğlaları da içeren, ortalama 28 santimetrelilik tuğlalardan örülmüş olan bu kemerli açıklık muhtemelen kalenin girişini oluşturuyor olmalıdır. Zira kemerin kuzeyinde olmasa da güney kısmında duvardan dışarıya doğru çıkıntı yapan harçlı moloztaşlar girişi korumak için inşa edilmiş kulelerden birine ait olabilir. Fakat hemen hepsi yıkıldığı için herhangi bir incelemeye yapmak mümkün değildir. Aynı şekilde diğer bir kulenin de kemerin kuzeyinde yer alması muhtemeldir. Kemerin iç kısmı grimsi beyaz bir harçla sıvanmıştır.

Bu kale bölgenin en büyük kalesidir. Bunun nedeni kuşkusuz onun ovanın sınırındaki çok önemli konumudur¹⁸⁷. Araştırmada Geyve Boğazı kaleleri başlığı altında ele alınmış olmakla birlikte Adapazarı ovasını ve Sakarya sınırını da koruduğu açıktır.

1.3.4.Tarihlendirme

Batı kenarındaki görülen kemer on üçüncü yüzyıl Bizans kalelerinde görülen bir teknik olan tuğlalarla tasarlanmıştır¹⁸⁸. Duvar işçiliği ve kale içinde bol miktarda bulunan hardal sarısı ve yeşil sırlı seramik parçaları da bu tarihi desteklemektedir. Bu durumda kale Michael Palailogos veya haleflerinden birinin eserlerinden biri olabilir.

2. ADAPAZARI OVASI / AKOVA KALELERİ

2.1.Bölge tarihi ve coğrafyası

Geyve Boğazı ile Sangarius'un Melas ile birleştiği noktaya kadar olan alanın son yıllarda artarak yapılan araştırmalara karşın yeri belirlenemeyen ve Malagina bölgesi içinde yer alan Mesenessos olduğu düşünülmektedir. Şimdiye kadar gösterilen çabalar, Mesenessos'u genel olarak Sakarya ili içinde göstermesine karşın belirlenen konumlar birbirlerinden farklı alanlardadır.

Mesenessos'un yer aldığı konum ile ilgili en yararlı metin 14.yüzyıl tarihlidir: 1304'de, Anadolu'nun büyük kısmında hükümdarlık kuran, Moğol Hakanı Ghazan'ın ölümü ve yerine kardeşi Khodabende'in geçmesiyle ilgili olarak değinilmiştir. Yeni hükümdar ünlü bir savaşçı ve Bizanslılarla görüşmelere giriştiği için, sınırdaki bağımsız Türk

¹⁸⁷ Foss 1990, a.g.e, s. 176.

¹⁸⁸ Foss 1990, a.g.e., s. 176.

kabilelerinin liderleri güvenliklerini sağlama yollarını araştırdılar. Bunlardan biri de , Kastamonu hükümdarı, Yavlak Arslan'ın oğlu, Emir Ali'ydi. 1292'de bağımsızlığını kazanmıştı. Bizans sınırlarına akınlar yapan Türkmenler'e katıldı ve 1302 yılında Nicomedia yakınlarında Bapheus savaşında kuvvetlerini Osman'ınkilere ekledi ve büyük bir Türk zaferi kazanıldı. 1304'de , Ali, Khordabened'nin korkusuyla ya da kendini imparatora sevdirmek arzusuyla, Sangarius üzerinde nehirler arasında, Mesonesion denilen toprakları sormak için Byzantium'a gönderildi. Orada adamlarını yerleştirmeyi ve böylece imparatorluğun toprakları için , doğuda bir koruma sağlamayı önermiştir¹⁸⁹.

Bu metin Mesenessos hakkında önemli bilgiler varmaktadır: bölge nehirlerin arasında bulunmakta ve bir yerleşme için uygun bir arazi sağlamaktadır. Özellikle de, yerleştirilmesi önerilen Türkmen göçebeler olduğu için, iyi bir otlatma alanı sunuyor olmalıydı, ve böylece nispeten düz olmalıydı. Bu nitelikler önerilen iki yerin herhangi biri tarafından karşılanmazlar. Pére Laurent bölgenin Sangarius ile Lefkenin güneyine akan Karasu arasında olduğunu iddia eder¹⁹⁰.

Mesonesos'un yerinin belirlenebilmesi için en önemli ipucu ismidir. "Ada" anlamına gelen "nesos" kelimesinin kullanılması Mesonesos'un dört bir yandan ya da neredeyse dört bir yandan suyla çevrili olduğunu akla getirir. Nesos , tabiki, Peloponnesostaki gibi, bir yarımada için de kullanılabilir; fakat üst kısımlarında yatakları oldukça ayrı olan iki nehrin arasındaki bir yer için nasıl kullanılabildiğini anlamak zordur. Daha da önemlisi arazinin doğasıdır. Bölge, bir harita üzerinde bu sorun için uygun görülebilmesine rağmen, arazinin araştırılması, bölgenin

---

¹⁸⁹ Pachymeres, ed.Bekker, II.460; emir Ali için, bkz, E.Zachariadou, "Pachymeres on the 'Amourioi' of Kastamonu", Byzantine and Modern Greek Studies 3: 57-70 ,1977. (Foss 1990, s. 178'deki alıntı).

¹⁹⁰ Laurent , a.g.e., s. 70-74.

otlatma için uygun olmayacak şekilde engebeli ve dağlık olduğunu gösterir ; bu yüzden, bu iddia, dikkate alınmaktan uzaklaşmaktadır. Benzer sorunlar, Mesonesos'u Mekece yakınlarında Sangarius'un kıvrımlarından birine yerleştiren Sencer Şahin'in önerisini de etkiler¹⁹¹. Ayrıca, Şahin belirttiği bu kıvrımların tümü bir kabilenin otlatma alanı için çok küçüktürler.

Clive Foss'a göre, "Adapazarı" ismi bu konuda önemli bir ipucu vermektedir. Günümüzde şehir, Sangarius nehri ile diğer bir akıntı olan, Sapanca (Sophon)dan akıp, Adapazarı'nın yaklaşık 25 kilometre kuzeydoğusundaki Sefiler köyü yakınında Sangarius'la birleşen , Çark Su (Antik Melas) arasında uzanır. Böylece şehir iki nehir arasında bulunup neredeyse tamamen suyla çevrelenmiş olur. Nehirler, güneybatıda göl tarafından sınırlandırılan ve sadece güneyde, iki nehrin en fazla yaklaştığı yerde, yaklaşık 3 kilometre genişliğinde küçük bir kısım kuru toprağa sahip önemli bir bölgeyi belirlerler. Pachymeres ve Constantine Porphyrogenetos'un eserlerinde bu ovanın iki nehir arasında bulunduğu bahsedilmektedir. Bu durum iki bağımsız nehir tarafından sağlandığı gibi bazen de Sangarius'un aynı anda iki yatakta birden akmasıyla da meydana gelebiliyordu. Bu tür sebeplerle bölge bazı zamanlar tamamen ada biçimine girmiştir. Zaten bir zamanlar Sangarius'un aynı zamanda iki yatakta aktığında ada oluşturması kasabayı isimlendirmiştir. Adapazarı, bu durumun hakim olmuş olabileceği, 16.yüzyılda ilk kez Ada olarak adlandırılan bir köy olarak ortaya çıkar¹⁹².

---

¹⁹¹ Şahin,1986, a.g.e., s. 165

¹⁹² M.Eroz ve S.Alpan , Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası (İstanbul 1968),s. 7; T.Balcıoğlu, a.g.e.

Adapazarı ovası bir göçmen kabile için ideal olacaktır: düzdür (tepeler kuzeyde yalnızca 100 metre yükselir), nehirler tarafından çok iyi korunur ve aşırı bereketlidir. Burayı tanımlamak için zorluk çeken seyyahlar (çoğu hızlıca geçip giden) bereketi, yumuşak iklimi ve suyun bolluğundan oldukça etkilenmişlerdir¹⁹³. Böylesi düz bir ova, at yetiştirmek için çok arzu edilen bir yurt biçimlendirirken, su kaynağı otlatma için devamlı mevcut olan çimenleri sağlar. Tüm bu nedenlerden ötürü Adapazarı ovası , kaynakların açıklamalarına uygun görünmektedir ve bu yüzden Mesonesos olarak dikkate alınılabilir .

Bu bölge , ayrıca Sakarya nehri üzerinde olması tasarlanmış ancak bugün altından Çark Suyu'nun aktığı bir köprü olan Justinianus'un köprüsünün de içinde bulunduğu Beşköprü mevkiini içinde barındırmaktadır. Bu bölgede 1984 yılında araştırmalar yapan Sencer Şahin bu köprünün varlık amacını , mimari özelliklerine de bakarak, çözmeye çalışmış, sonuçta da köprünün daha önce belirttiğimiz gibi sadece kuzey Anadolu yolunu iyileştirme çabalarıyla değil bir su yolu şebekesiyle de bağlantılı olduğunu belirtmiştir¹⁹⁴. Burada mevcut olan Harmantepe ve Seyifler Kalelerinin de bu su yolu şebekesiyle bağlantılı olduğunu savunmuştur. Araştırmacının da belirttiği gibi doğudan ve güneyden gelen iki ana karayolunun birleştiği bir kavşak noktasında da bulunması gereken bu köprünün olağanüstü bir stratejik öneme sahip

---

¹⁹³ Bunların en iyi tanımlamaları, burayı 1890 ziyaret eden General von Der Goltz , 1896, a.g.e. s. 386-397; ilk olarak bölgeyi 1886 yılında ziyaret eden yüzbaşı, sonradan albay, W.von Diest , Von Pergamom über den Dindymos zum Pontos, s. 92-95, ve 1895'de dönüşünde . Von Tilsitt nach Angora , s .65-72'dir. (Foss, 1990, s.179'daki alıntı).

¹⁹⁴ Sencer Şahin, "Adapazarı / Beşköprü Mevkiindeki Antik Köprü ve Çevre Tarihi Coğrafyasında Yarattığı sorunlu Durum", III. Araştırma Sonuçları Toplantısı : 173-179 , 1985, s.174.

olduğu ortadadır. Aynı bölgenin 9. ve 12. yüzyıl yazarları tarafından “Pentagephyra” diye tanımlanması , bu civardaki bir köprüler grubundan esinlenerek verilmiş bir ad olsa gerektir¹⁹⁵. Gerçekten de bu bölgede üç ayrı köprünün varlığı bir köprüler sistemini düşündürür ve bölgenin stratejik önemini akla getirir. Ancak kaleler bu noktayı koruma görevine hizmet ediyor olsalar bile , bu görevlerinin , aşağıda da görüleceği üzere, bu tarihlerde değil, 12.-13. yüzyıllarda ortaya çıkmış olması gerekmektedir.

2.2. Kaleler

Sakarya nehri Geyve boğazından çıktıktan sonra aktığı bu ova günümüze gelebilmiş veya kaydedilmiş olmasına karşın yakın geçmişlerde ortadan kalkmış bir çok kaleyi içinde barındırmaktadır.

2.2.1.Seyifler / Seyfiler /Söğütlü Kalesi:

2.2.1.1. Yapıyla İlgili Kaynaklar

2.2.1.1.1.Seyyahlar

Bu kaleyi, eldeki bilgiler dahilinde, ilk inceleyen kişi W.von Diest'tir. Şu an görülmekte olan ve günümüze gelen yegane parçaları oluşturan yuvarlak kuleleri, köşe kulesi olarak tanımlar ve kalenin 80x110 metrelik büyük bir alanı çevrelediği bilgisini ekler¹⁹⁶. Bu durumda kalenin 1800'lü yılların sonunda daha iyi durumda olduğu, bu kulelerin köşe kulesi olarak ve kalenin boyutlarını saptamaya yetecek düzeyde duvarlarının mevcut bulunduğu sonucu çıkartılabilir. Günümüzde ise temel seviyesinde dahi, iki kulenin bulunduğu cephe

¹⁹⁵ Şahin, 1985, a.g.m. , s.177.

¹⁹⁶ Diest, 1898, a.g.e., s. 65. (Foss, 1990, s.176'daki alıntı).

hariç, hiçbir ize rastlanmaz. Burasının tarım alanı olarak kullanılıyor olması bu yok edilişin en büyük nedenlerinden olmalıdır.

2.2.1.1.2.Araştırmalar

1980'lerde Von Diest'i izleyerek bölgeye gelen Clive Foss tarafından tespit edilmiş olan kalenin kısa bir incelemesi yapılmış fakat yapıyla ilgili tam bir tarih verilememiştir¹⁹⁷.

2.2.1.2.Coğrafi Konumu

Adapazarı İli'nin 22 kilometre kuzeyinde bulunan Ferizli ilçesinden kuzeybatısında yer alan Seyifler köyüne giden yolun , Sapanca Gölünün bir ayağı olarak bu gölün doğusundan çıkıp kuzeydoğuya yönelen Çark Suyu ile köyün yakınlarında kesiştiği noktadadır. Bu kısım aynı zamanda Çark Suyunun Sakarya ile birleştiği noktaya oldukça yakın olup, nehirler aralarında oldukça dar, adeta bir yarımada biçiminde bir kısmı biçimlendirmekte ve şeklinde korunaklı bir alan oluşturmaktadır. Böylesi bir yerin stratejik olarak önemi ve savunma bakımından kolay bir konum olması bir kale yapılması sonucunu doğurmuştur. Böylesi bir yerde sahip olduğu stratejik konum tahminen kalenin gösterişli mimarisini de açıklar¹⁹⁸.

2.2.1.3.Mimari Tanımlama

Kalenin günümüze gelen bölümleri yaklaşık 10 metre aralıklarla dizilmiş kuzeybatı ve güneydoğu yönlerinde iyi korunmuş iki yuvarlak kule, aralarında temel seviyesinde uzanan bir duvar , kuzeybatı kuleye bitişik yaklaşık 6.5 metrelik bir sur duvarı ve bunların arkasında yan yatmış vaziyette bulunan bir sur parçasıdır. Duvar işçiliği; kuleler ve mevcut sur duvarlarının tümünde tutarlı olup dikdörtgen ve kare şeklinde kabaca şekillendirilmiş yöretaşlarının düzenli sıralar halinde dizilmesiyle oluşturulmuş bir kaplama ile yoğun bir harç içine

¹⁹⁷ Foss, 1990, a.g.e, s.176

¹⁹⁸ Foss, 1990, a.g.e, s.176

yerleştirilmiş moloztaşlı bir dolgudan meydana getirilmiştir. Tuğla varlığı hiçbir şekilde görülmez. Harç beyaz renkli olup, oldukça az çakıl katkılıdır. Aralarda kaplamayı dolguya bağlayan yuvarlak ahşap kirişlerin izlerini görmek mümkündür. Duvar kalınlığı yaklaşık iki metredir ve sur duvarıyla kulelerde bu kalınlık aynıdır.

Güneydoğu yönündeki kuleye, define avcılarının neden olmuş olabileceği taban seviyesinde tamamen sökülmüş kaplamalar ve çok az da olsa iç kısma geçişi sağlayan küçük bir açıklıktan girilebilmektedir. İç bölümünün doğal şartlarına karşı daha korunaklı olması taşların üzerini kaplayan bir kireç harcı tabakasının burada korunabilmesine olanak sağlamıştır. Tüm duvarı çeviren kiriş izleri ve kiriş delikleri en azından iki seviyede ahşap kat ayrımlarının ve , muhtemelen, bir ahşap merdivenin varlığına işaret eder. Kat ayrımlarının hiçbirinde dışarıya açılan mazgal deliklerinin olmaması buralarının gözetleme veya savunma amaçlı değil, depolama gibi amaçlar doğrultusunda kullanıldığını gösterir. Ancak üst katları kulenin arka kısmında seyirdim yeri olabilecek, güçlkle de olsa görülebilen bir kısmın varlığından dolayı belki mancınık veya okçuları barındırıyor olabilir. Kulenin iç genişliği 330 santimetredir. Bugünkü kulelerin dışında başka kuleler de bir zamanlar mevcut olmuş olsa bile , günümüze sadece bu ikisinin gelmiş olması, diğerlerinden daha sağlam tasarlanmış olduğunu düşündürür ki bunlar girişi koruyabilecek nitelikte kulelerin özellikleridir. Bu kuleyle diğer kule arasında kalan bölüm tamamen tahrip olmuştur ancak zemin seviyesinde bir duvar izlenebilir. Kuzeybatı yönündeki kulenin kaplaması diğerine oranla daha fazla tahrip olmuştur. Kalenin tespit edilebilen tek sağlam sur duvarı bu kuleye bitişik olup kuzeybatı yönde 7 metre kadar uzanmaktadır. Bu kısımların haricinde hiçbir yerinde kaleyle ilgili bir iz yoktur. Doğal bir hendek gibi görev yapan Çark Suyunun da bu yönde yer alması , kulelerin onun yatağına paralel yerleştirilmeleri, kalenin ana girişinin bu cephede ve bu iki kule arasında olması gerektiğini düşündürmektedir.

2.2.1.4.Tarihlendirme

Tam olarak yapının tarihi saptanamasa da özellikleri Geç Bizans dönemine işaret eder. Kaplamanın ahşap kirişler vasıtasıyla harçlı dolguya bağlanması geç Bizans Dönemi kalelerinde genellikle görülen bir özelliktir. Aynı zamanda bu dönemde sınırı müdafaa eden bir savunma sisteminin parçası olabileceği de düşünülebilir¹⁹⁹.

Benzerlik yoluyla kaleyi tarihlendirmeye çalıştığımızda , Seyfiler Kalesi'nin Kocaeli İli içerisinde Drakon vadisi yukarısında ve dereyi izleyerek giden Hersek-İznik yolu üzerinde , iç bölgenin kaleleri ve geniş vadi'nin kesiştiği ve Hersek Burnu'nun yaklaşık 5 mil güneyindeki bir noktada , Seyfiler kalesiyle benzer bir konumda yer alan Xergordos ya da diğer adıyla Çoban Kale ile duvar işçiliği bakımından yakın benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Bu kale de kesin olarak tarihlendirilememiş olmasına karşın kabaca 12.ve 13.yüzyıla, tarihsel kayıtlara dayalı bir tahminle de Aleksios Komnenos (1081- 1118) zamanına atfedilmiştir²⁰⁰.

2.2.2. Harmantepe kalesi

2.2.2.1. Coğrafi konumu

Sakarya İli Merkez İlçesi Adapazarı'na bağlı ve Adapazarı'nın 13 kilometre kuzeyindeki Harmantepe Köyü'nün kuzeyinde bulunan kale küçük , doğal bir tepecik üzerinde yer almaktadır. Kaleye ulaşabilmek için Küçük Söğütlü'den Akçakamış köyü'ne giden yoldan sol tarafına ayrılan tarla yola sapmak gereklidir. Kalenin bulunduğu bölgenin etrafı sulak ve bataklık alan iken her iki yanından daha sonra geçirilen kanallar

¹⁹⁹ Foss, 1990, a.g.e, s.176

²⁰⁰ Foss, 1996, a.g.e, s.89.

sayesinde verimli tarım alanlarına dönüştürülmüştür; bu yüzden yağmurlu havalarda kaleye ulaşım oldukça güç olmaktadır²⁰¹.

İl içerisinde tespit edilen kaleler içerisinde neredeyse tüm hatlarıyla ve savunma sistemleri ile günümüze gelebilmiş tek örnektir. Yakın zamanlara kadar yoğun biçimde bulunması nedeniyle tam olarak sağlıklı bir incelemeye olanak vermeyen bitki örtüsü 2003 yılında Söğütlü Belediyesi'nin yapmış olduğu bir çalışmayla temizlenmiş ve yapı açığa çıkmıştır. İl içerisinde tüm cepheleriyle hiçbir görüş engeli olmadan da izlenilebilen ve gözlemlenebilen tek kaledir.

2.2.2.2. Savunma sistemleri

Bulunduğu yer itibariyle coğrafi açıdan elverişli bir konum oluşturmayan ve oldukça düz bir alan olan Akova'da bulunması Harmantepe Kalesinin il içindeki diğer kalelerin çoğunda görülen doğa ve coğrafi özelliklerin getirdiği avantajlara sahip olamamasına neden olmaktadır. Seyifler Kalesi ile benzer biçimde Çark Suyu ve Sakarya nehri arasında yer almasına karşın, Seyifler Kalesinin aksine her iki akarsuya da oldukça uzak konumda bulunmaktadır. Bu yüzden bu nehirlerin avantajlarından yararlıansa bile bu diğer kalelere oranla daha zayıf görünür. Savunma açısından güney ve güneydoğuda kendisine oldukça uzak ve alçak dağ sıraları sayılmazsa açık bir arazide saldırı yapılmaya elverişli konumdadır. Bu nedenlerle doğanın sağlayamadığı avantajlar savunma sistemleri oldukça güçlü biçimde düzenlenerek kapatılmaya çalışılmıştır.

2.2.2.2.1.Hendek

Savunma hattının ilkinin oluşturan kısım günümüzde görülebildiği kadarıyla kalenin girişinin de bulunduğu , güney , batı ve kuzey cepheleri boyunca uzandığı görülebilen bir hendeğin kalıntıları

²⁰¹ M.Yazıcı; "Harmantepe Kalesi", Irmak Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı: 18, Haziran 2002, s.20.

olabilecek izlerdir. Bu düşünce kabul edilebilirse hendeğin 5 metre kadar genişlikte olduğu ve sık çalılıklar nedeniyle tam olarak tespit edilemese de oldukça sert, yoğun bir harç içindeki moloz taşlar tarafından iki yönden kendisini sınırlandıran 1.5 metre kalınlığındaki duvarlar tarafından suyun tutulmakta olduğu görülür. Yakın çevresinde hendeğe kaynaklık edebilecek bir su topluluğu yoktur. Fakat köylülerin belirttikleri üzere bu bölgede toprak az bir derinlikte kazılsa bile su kaynaklarına ulaşılmaktadır. 1950'li yıllarda dahi kalenin kuzey duvarları dibinde doğal olarak bile su çıkmaktadır. Yakın bir zamana kadar da bu alanın bu nedenle bataklık olduğunu söylemektedirler. Zaten günümüzde de hendeğin bulunduğu yerde bir su pompası hizmet görmektedir. Bu nedenlerle böylesi bir hendeğin su sıkıntısı çekmemiş olması olası görünür.

2.2.2.2.2.Sur Duvarları

Daireye yakın dikdörtgen planlı olup 16.900 m²'lik bir alanı kaplamaktadırlar. Yaklaşık olarak 8-10 metre yüksekliğinde ve 3-4 metre genişliğindedir²⁰². Belki de kaledeki tek eksiklik olarak sayabileceğimiz kısım seyirdim yerlerinde olması gereken mazgallardır. Seyirdim yeri seviyesinden çıkıntı teşkil eden yaklaşık 50 santimetre yüksekliğindeki kısımlar bu mazgallara ait olabilir. Seyirdim yeri ise kalenin tüm çevresini dolaşmaya imkan verecek kadar iyi durumdadır. Seyirdim yerine çıkışlar ise, kule 6 ile kule 1 ve kule 3 ile kule 4 arasında tek yönlü olarak mermer basamaklardan meydana gelirler ve askerlerin sol taraflarında kalkanlarını taşımalarına yardımcı olan Helenistik prensibin izlendiğini gösterir biçimdedirler. Kule 5 ve kule 6 arasında ise iki yönden çıkışın sağlandığı iki merdiven vardır.

Kuleler içinde de gördüğümüz kazamat olabileceğini düşündüğümüz nişler tüm kuleler arasında düzenli biçimde dizilmiştir. Bunlardan sadece

²⁰² Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü . 18.4.1992 tarih ve 8403 sayılı koruma raporu.

kule 1-kule 2 arasında yer alanı yuvarlak kemerlidir. Diğerleri ise apsise benzer biçimde yarım dairedirler.

Kaleye giriş farklı yönlerde ,kulcelerin arasına yerleştirilmiş, yuvarlak kemerli geçitler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Toplam altı tanedir. Dış kısımları dar iç kısımları ise daha geniş tutulmuştur ve kapıları sağlamlaştırma görevini yerine getiren ahşap sürgü deliklerinin izleri kapının yanlarında görülmektedir.

2.2.2.2.3.Kuleler

Bir diğer savunma hattını oluşturan kısım ise kalenin güçlü sur duvarları arasında düzensiz aralıklarla dizilmiş, kalenin her noktadan saldırıya açık olmasına uygun biçimde tüm yönleri gözlemleyen , bazıları iki katlı olarak düzenlenmiş, tümü kareye yakın dikdörtgen planlı toplam altı kuledir. Tam olarak sağlam gelebilmiş olanlarından tespit edilebildiği üzere dış boyutları 440x 315 santimetredir. Sur duvarından dışarıya çıkıntı teşkil ederler. Özellikle dıştan harap olmuş tabanlarında görülebilen yuvarlak giriş deliklerinden anlaşıldığı üzere kaplama ile dolguyu birleştirmek için bir zamanlar çok büyük ahşap girişler kullanılmıştır .

Kule 1: Kalenin kuzeyinde seyirdim yerine çıkan mermer basamaklı merdiven kalıntılarının hemen yanında bulunmaktadır. Günümüzde zeminden iki metre yükseklikte olan giriş bölümü mazgallı odadan daha alçak bir beşik tonozla örtülmüştür ve mazgallı odadan daha dardır. Odaya girmeyi sağlayan doksan beş santimetre genişliğinde ve günümüzde doksan santimetre yüksekliğe sahip olan kapı otuz santimetre kalınlığında yirmi santimetre derinliğinde dikdörtgen kesimli taşlardan örülmüş bir kemere sahiptir. Bu kemer iç odada bulunan mazgal yarıklarında ve kazamattakilerle aynı biçimdedir.

Mazgallı kule odası 220 x 260 santimetre ölçülerinde dışarıya doğru hafif biçimde daralan dikdörtgen biçimli olup, kuzey ve doğu yönlerinde mazgal yarıklarına sahiptir. Tek katlıdır. Mazgallar içten dışa doğru daralan uzun dikdörtgenler biçiminde olup, iç kısmındaki genişliği kırk santimetreyi bulmaktadır. Odada mazgalın bulunmadığı güney kenarda ise dikdörtgen biçimli yuvarlak kemerli bir niş görülür. Yetmiş beş santimetre derinliğinde iki metre yüksekliğinde olan nişin iç kısmı o sur duvarlarından farklı biçimde bol tuğla katkılı pembe renkli bir harçla kaplanmıştır . Odanın diğer kısımlarında bu tür bir kaplama görülmesi de bütün kısımlarının bu şekilde kaplanmış olması yer yer görülebilen izlerden dolayı muhtemeldir. Odanın üstünü kapatan tonozun altında bulunan doğu ve batı yönlerde tespit edilebilen simetrik üç kare giriş deliğinden tespit edilebildiği üzere oda ahşap bir tavanla da örtülmekteydi.

Kule 2: İlk kuleden 40 metre kadar uzak bir noktada bulunur. Kule-1 kadar korunarak gelememiştir. Kuzeybatı kısmı oldukça harap durumdadır ve içeride define avcılarının açtığı çukurlar yer alır. Yine de ana hatları ile gözlemlenebilir.

Odaya girmeden önce daha dar ve alçak tonozlu bir girişe sahip olması, kemerli bir kapıdan odaya girilmesi yönünden kule-1 'e benzer. Burada farklı olarak üç yönde içeriden dışarıya daralan dikdörtgen mazgal yarıkları görülür, niş ise yoktur. Tonozun altındaki giriş delikleri ise kare değil yuvarlaktır. Diğer bakımlardan tamamen kule-1'e benzer.

Kule 3 : Kalenin batısında bulunur. Diğer iki kuleden farklı olarak iki katlı bir düzenleme vardır. Kat ayrımı düzenli yuvarlak giriş deliklerinden anlaşıldığı üzere ahşap katlar vasıtasıyla sağlanmış görünmektedir. Alt ve üst katta üç yöne bakan mazgal delikleri vardır.

Üst kattaki odanın mazgal delikleri, diğer kulelerle ortak biçimli mazgallara sahip alt kattaki mazgal deliklerinden farklı olarak kare biçimlidir fakat her iki kattakilerde kule-1 ve kule-2'de olduğu gibi dışarıya doğru daralır. Üst odaya giriş seyirdim yerinden sağlanmaktadır.

Kule 4 : Kalenin güney cephesinde bulunur. Kule 3'te olduğu gibi iki katlıdır. Yaklaşık 150 santimetre genişliğiyle diğer kulelerden daha dardır. Burada farklı biçimde sadece güneye bakan cephede bir mazgal deliği bulunur. Doğu ve batı cephelerinde nişler vardır. Bunlardan doğuda yer alan niş yuvarlak kemerli iken batı cephede bulunanı kemersizdir ve dikdörtgendir. Doğu cephedekinin taban kısmında dışarıya açılan bir oluk bulunur. İkinci katın tabanını destekleyen yuvarlak kirişler burada da görülür. İkinci kat Kule-3'ün ikinci katında olduğu gibi üç yönü de gözlemleyen mazgal yarıklarına sahiptir

Kule 5 ve Kule 6: Bu iki kule tamamen toprak tabakasıyla dolu olduğu için içlerine girmek mümkün olmamıştır. Fakat ikisinin de tek katlı olduğu ve dışarıya açılan birer mazgal deliğine sahip olduğu dış cepheden anlaşılabilir

2.2.2.3.Mimari tanımlama

Tüm yapıda ortak bir duvar işçiliği görülür. Çeşitli boyutlarda düzgün kesme taşlardan yapılmış bir kaplamayla, moloztaş bir dolguya sahiptir. Beyaz renkli harç oldukça az çakıl katkılı ve serttir. Özellikle kulelerin yıkılmış olan alt kısımlarından belirlenebildiği üzere düzenli sıralanmış büyük ahşap kirişler vasıtasıyla kaplamanın dolguyla birleştirildiği görülür. Duvarın toprak altında kalıp, dış etkilere maruz kalmayan, son zamanlarda yapılmış kaçak kazılarla ortaya çıkan bazı bölümlerinden cephenin beyaz bir harçla sıvandığı görülmektedir. Duvarlarda hiçbir şekilde tuğla kullanımı görülmez.

2.2.2.4. Tarihlendirme

Duvar işçiliği bakımından ildeki en yakın benzeri yine kendisi gibi Çark Su ile Sakarya nehri arasında bulunan Seyifler Kalesidir. Her ikisinin de kaplamasında hiçbir şekilde tuğla olmaksızın kabaca düzeltilmiş dikdörtgen şekilli kesme taşlar kullanıldığı görülür. Fakat bu kalenin de tam bir tarihe oturtulamamış olması benzerlikler yoluyla yapılacak bir tarihlendirmeyi çıkmaza sokar. Kaba bir tarihlendirmeyle bu kaleyi de 12.13.yüzyıla atfetmek mümkündür.

2.2.3.Mağara- güney kalesi:

2.2.3.1.Yapıyla ilgili kaynaklar

2.2.3.1.1.Araştırmalar

Kale ile ilgili ulaşılabilen tek kaynak Clive Foss'dur. Von Diest'in "Anatolische Ausflüge"adlı eserindeki haritasında gösterdiği ve kısaca bahsettiği Mağara kalesini ararken tesadüfen keşfetmiş ve kısaca tanıtmıştır.

2.2.3.2.Coğrafi Konumu

Adapazarı İl Merkezi'nin 17 kilometre kuzeyindeki Söğütlü İlçesine bağlı ve İlçenin 12 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Mağara Köyü'nde yer almaktadır. Von Diest'in bölgeyi ziyareti sırasında köyün kuzeyinde olduğunu söylediği ancak günümüze gelememiş olan kaleden ayırt etmek için "güney kalesi" ibaresi eklenmiştir²⁰³. Mağara köyü sınırları içinde günümüze gelebilen tek kale köyün güneyinde yer alır. Sakarya nehrinin derin bir kavis çizerek oluşturduğu ve doğrudan nehre bakan bir konumda bulunmaktadır. Nehirle birlikte doğu ve batı yönlerden de dağlarla çevrilmiştir.

²⁰³ Diest, 1889, a.g.e., s.65 (Foss , 1990, s.175'deki alıntı).

2.2.3.3.Mimari tanımlama

Günümüzde yoğun bitki örtüsü nedeniyle zorlukla görülen kalıntılar bir tarlanın sınırlarını belirlemektedir. Clive Foss 1982 yılında Von Diest'i izleyerek yaptığı ziyareti köyün kuzeyindeki kaleyi ararken tesadüfen bu kaleyi keşfetmiştir ve kaydedilmemiş olması nedeniyle oldukça şaşırmıştır. Kale; yaklaşık 150x100 metre ölçülerinde dikdörtgen bir duvardan oluşur. Uzun kenarı nehir'e dik konumdadır. Sur oldukça yoğun harç içine yerleştirilmiş küçük moloz taşlarla aralarda nadiren görülen tuğlalardan yapılmıştır²⁰⁴. Foss Duvarların yaklaşık 3 metrelik kısımlarının ayakta ve kuleleri içerdiği anlaşılan köşelerinde daha yüksek olduğunu belirtmiştir ancak günümüzdeki tahribat o kadar fazladır ki sadece yirmi yıl gibi kısa bir süre önce bu şekilde kaydedilen kalıntıların duvarları bugün en yüksek yerinde bile sadece 1,5 metre kadardır ve kaplama hiçbir yerde görülmez. Temel seviyesinde yer yer boşluklarla takip edilen duvar ise bugün bir tarlanın sınırlarını oluşturur.

2.2.3.4.Tarihlendirme

Böylesine kaba bir tarz zorlukla teşhis edilmesine rağmen, geç Bizans dönemi için kesinlikle uygundur. Bu kale, bu yüzden belki Palaelogos dönemi eserlerinin bir örneği olarak alınabilir²⁰⁵.

²⁰⁴ Foss , 1990, a.g.e., 175.

²⁰⁵ Foss , 1990, a.g.e., s.175.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZE GELEMEMİŞ KALELER

1.MAĞARA- KUZEY KALESİ:

Von Diest'in il içindeki kaleler içinde bahsetmekle kalmayıp bunun yanında stratejik önemini de belirttiği tek kale olan Mağara Kalesini köyün kuzeyinde olarak tanımlamıştır ve nehir üzerinde dar bir noktayı koruduğundan bahsetmiştir²⁰⁶. Haritasında da köyün kuzeyinde olarak görülen bu kaleyi bulmak için C.Foss'un harcadığı çaba sonuç vermemiş kalıntıların bulunduğu yerin köylülerin de belirttiği gibi tamamen hazine avcıları tarafından tamamen kazıldığını görmüştür²⁰⁷.

2.DOMUZTEPE KALESİ

Birçok kalede olduğu gibi bu kalenin varlığı ile ilgili bilgilerimize von Diest sayesinde ulaşıyoruz. 1895'de kaleyi not etmesine karşın , kendisini bir rehber olarak kullanan C.Foss bir kalenin yer alabileceği yeri görmesine karşın herhangi bir kalıntı izine rastlamamıştır.

3. TERSİYE KALESİ

Aşağı Sakarya Vadisi'nde Adapazarı'nın doğusunda yer alan Adapazarı Ovası (Akova)'nın içinde yer alan ve kent merkezinin güneydoğusunda 85 metre yüksekliğindeki Tersiyeye tepesinde yer almaktaydı. 1895'de bölgeye gelip araştırmalar yapan Von Diest burada bir kale olduğunun söylentileriyle gelip kalıntılarını tespit etmiştir.

²⁰⁶ Diest, 1889, a.g.e., s.65

²⁰⁷ Foss , 1990, a.g.e., 175.

Ancak 1980'lerde C.Foss bu araştırmaları takip ederek kaleyi bulmak istemişse de kaleden hiçbir iz tespit edememiştir.

4. KABAIA/ GEYVE KALESİ:

İl içinde bulunup saydıđımız bu savunma hatlarına dahil olmayıp bařka amaçlara hizmet ettiđi dūřünülen ve kaynaklarda geçmesine rađmen gūnūmūze gelememiř kalelerden ilki olarak ele aldıđımız Geyve Kalesi'nin yer almıř olduđu dūřünülen en muhtemel konum gūnūmūz Alifuatpařa Kasabası'nın ūstūndeki tepedir. Būylesi bir tepe bir istihkam için oldukça uygun olmasına karřın , gūnūmūzde bu tūr bir yapının varlıđını dođrulayabilecek hiçbir iz yoktur. 1275'de bir sūrgūn yeri olarak bahsedilen Kabaia kalesi muhtemelen yerel halkın sıđınması ve dađlardan gelen saldırılardan korunmayı sađlamak ūzere tasarlanmıřtı.²⁰⁸ Geyve Kalesi'nden Osmanlı fetihlerinde de bahsedilmektedir. I. Osman ordusuyla Geyve ūzerine ilerlediđinde kale kumandanı hiçbir direniř gōstermeden Karadere (kurudere) vadisine kaçmıřtır. Kale ele geçirildikten sonrada Aygud Alp'in ođlu Kara Ali'ye malikane olarak verilmiřtir²⁰⁹.

²⁰⁸Kabaia: Pachymeres, ed.Bekker I.149. (Foss, 1990, s.175'deki alıntı).

²⁰⁹ Hammer : a.g.e., s.84.

SONUÇ

İl içinde tez kapsamında yapılan araştırmada toplam on adet kale incelenmiştir. Bu bağlamda yer verilen kalelerin bir grup halinde olan bazılarının ortak amaçlara hizmet ettikleri ve birtakım ortak noktaları taşıdıkları belirlendiği gibi bazılarının da tamamen diğerlerinden farklı niteliklere sahip oldukları görülmektedir.

Kalelerin ilk olarak tarihsel yönlerine bakılması bir takım sonuçlara ulaşılmasına yardımcı olacaktır. Tarihlendirmeler konusunda ortaya atılan fikirler kabul edilirse, kalıntıların Sakarya İli'nin Bizans tarihinde oynadığı rollerle de ilişkili olarak , bir kalenin bir bölümü hariç, Bizans'ın geç dönemine, 12. ve 13. yüzyıllara ait oldukları görünür.

İldeki kalelerin en erken tarihlisi olarak, 7.yüzyılda yapılmış olması muhtemel, benzerleri arasında yapılan bir karşılaştırmayla da II. Constans dönemine ait olabilecek olan Paşalar kalesinin batı ve güneybatı bölümleri görünmektedir. Anadolu'da 7.yüzyılda topraklarına Pers ve Arap akınlarının olmasına karşı Bizans'ın reaksiyonu tema sistemi altında ülkenin tamamında bir kale inşaat programı yapmak olmuştur²¹⁰. Bu bölgenin de 7. yüzyılda yoğun bir şekilde ardı ardına gelen Arap saldırılarına maruz kaldığı bilinmektedir. Bu nedenle ülkenin ve özellikle de başkentnin güvenliğinin sağlanması için önemli bir nokta haline geldiği ortadadır. Böylesi bir yerin, oldukça güçlü bir kaleyle (veya belki de birkaç kaleyle) savunulması bu yıllarda mutlak bir zorunluluk olmalıdır. Paşalar Kalesi'nin ilk olarak bu yıllarda , bölge

²¹⁰ Clive Foss, *Survey of Medieval Castles of Anatolia I: Kütahya*, BIA Monography 7 (BAR S261), , 1985, s. 82.

savunmasını sağlamak amacıyla inşa edilmiş olması oldukça ihtimal dahilindedir²¹¹.

Paşalar Kalesi'nde de ildeki diğer kalelerin bazılarıyla ortak geç dönem izleri görülüyor olsa da 1/3'ünü oluşturan devşirme malzemelerden yapılmış bu duvar tarihsel açıdan diğer kalelerden farklı tek örneğimizi meydana getirmektedir. Kalenin bu kısmı elimizdeki en erken tarihli örnektir ve kuşkusuz bu döneme ait ilde mevcut olmasına karşın günümüze gelemeyen kaleleri temsil eder görünmektedir. Bu örneğin dışındakilerin hiç birisi onikinci yüzyıldan daha önceki bir tarihe atfedilemez.

Paşalar Kalesi'nin batı ve güneybatısında belirleyebildiğimiz 7. yüzyıl duvarının dışında, bu kalenin doğu bölümleri ve il içerisindeki diğer kalelerden Çoban Kalesi'nde belirlenebilen ortak duvar işçiliğinden görülebildiği üzere ildeki ikinci savunma faaliyetleri dönemi 12.yüzyılda Manuel Kommenos'un hükümdarlık yıllarına rastlamaktadır. Türklerle ilk mücadelelerden sonra Manuel Kommenos'un hükümdarlığı (1143- 1180) sıklıkla tahrip edilmiş topraklara güvenliği getirecek kalelerin inşa edilmesine ve sağlamlaştırılmasına zaman sağlayacak huzurlulukta idi²¹². Hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren Türklerle mücadeleye girişen, yağmaladıkları bölgeleri ve kaleleri tamir eden ya da yenilerini inşa ederek güçlendiren Manuel Kommenos ilk çalışmalarından birini Paşalar Kalesi'nde gerçekleştirmiştir. Duvar işçiliklerindeki benzerliklerden ötürü Manuel Kommenos dönemine atfettiğimiz Çoban Kalesi'nin inşası veya tamiratları hakkında ise bir kaynak yoktur.

²¹¹ Kalenin daha önceki kullanımına işaret ediyor görünen ve daha da erken bir döneme ait Helenistik kiklopik duvar incelemenin ana konusu dışında kaldığı için bu tartışmaya dahil edilmemiştir.

²¹² Foss – Winfield a.g.e., s.147.

Kalelerin bu tarihsel ortaklıklarının yanı sıra fiziksel benzerlikleri göz önüne getirildiğinde hepsinde görülen ortak özellik ; önemli geçitler, düşmanın muhtemel saldırı rotaları ve anayollar gibi stratejik noktaları korumak için inşa edilmiş olmalarıdır. Yerel halkın günlük yaşamlarını sürdürdüğü yerleşimleri çeviren kent duvarı olabilecek herhangi bir örneğe ise rastlanmaz. Sadece Paşalar kalesi ve günümüze gelemeyen Geyve Kalesi'nin savaş zamanlarında halkın korundukları sığınaklar olarak hizmet ettikleri düşünülmektedir.

İldeki kaleler, bir diğer fiziksel benzerlikleri ele alınarak yapılacak bir değerlendirme ile , tepebaşlarında yer alanlar ve düz ovalarda bulunanlar olarak da iki gruba ayrılabilir. Çok dik bir tepede yer alan Paşalar Kalesi ve nispeten daha az dik bir tepede bulunan Bağlarbaşı Kalesi , günümüze gelemeyen Kabaia Kalesi ve Tarsia kalesi dışında kalan tüm istihkamlar düz alanlarda ve ovalarda inşa edilmişlerdir.

Tepe başlarında bulunan ve günümüze gelen iki kale Paşalar ve Bağlarbaşı kalelerinin şekillerini buldukları tepe başlarının biçimi belirlemiştir. Buldukları konumların geniş görüş açıları önlerinde uzanan geniş ovaları ve anayolları kontrol etmelerini sağlamaktadır. Yer aldıkları tepelere ulaşımın güç olması savunma açısından her ikisine de yarar sağlamaktadır.

Düz ovalarda yer alan kalelerin, ilk bakışta coğrafi açıdan doğanın getirdiği avantajlardan yararlanamadığı düşünülebilse de çoğu kale amaçlarına hizmet ederken yer aldıkları konumlarda bu coğrafi avantajlardan yararlanmakta ve onu en üst seviyede kullanarak savunmalarını güçlendirmektedir. Seyfiler, Harmantepe kaleleri nehir aralarında yer almaları , Adliye Kalesi batıdan ve güneyden yaklaşmanın zor olduğu, doğudan gelebilecek saldırıların ise yine aynı şekilde

Sakarya nehri ile engellenmesi nedeniyle nispeten korunaklı konumdadırlar. Bu tür avantajlardan yararlanamadığını gördüğümüz tek yapı olan Mekece kalesi ise doğa koşullarının savunmada çok az yararı olabilecek konumda bulunmaktadır. İki önemli yolun kesişme noktası gibi oldukça stratejik bir konumda bulunmasına karşın savunulması zor düz bir arazidedir. Günümüze çok harap biçimde gelmesi nedeniyle kalenin savunma sistemleri anlaşılammamaktadır. Ancak, çok önemli konumu nedeniyle savunmasının çok güçlü biçimde düzenlenmiş olduğu muhakkaktır .Mekece Kalesinin ilde yer alan diğer kalelerden ayrılan bir diğer özelliği ise Türk döneminde de kullanılmış olduğu belgelenmiş olan tek yapı olmasıdır.

İldeki kalelerin duvar işçiliklerinden ve malzemelerinden belirlenebilen bir diğer ortak özellik hepsinde görülen , değişik türde malzeme kullanılmasına karşın, bir kaplama içinde moloztaş dolgu ile yapılmış olmaları ve kalelerin çoğunun inşasının tek seferde bitirilip daha sonradan bir çalışmaya maruz kalmamalarıdır. Paşalar Kalesi birden fazla döneme işaret ediyor görünen tek yapıdır. Diğer kalelerin neredeyse hiçbirinde, birden fazla inşaat faaliyetine veya tamirata maruz kaldıklarına ilişkin bir kanıt yoktur. Kaynakların gösterdiği üzere Türk döneminde tamiratlara ve eklemelere uğramış bir Bizans kalesi olarak tanımlanan Mekece Kalesinin ise çok kötü durumda günümüze gelmiş olması mevcut duvarları dahilinde bir fikir yürütmeyi olanaksız kılmaktadır. Günümüzdeki duvarlarında bu tür bir tamirat görülmemekte mevcut duvarlar ise tutarlı izler göstermektedir. Bu kaleden daha kötü durumda bulunan Çoban Kalesinde cephelerden birinde ufak bir alandaki tutarsızlık bir tamirata gösteriyor gibi görünse de benzer nedenlerden dolayı kesin olarak bir fikir yürütmek çok zordur.

Bir çok kaleyi kapsayan bu araştırmanın gösterdiği gibi Bizanslılar Sakarya İli içerisinde , farklı amaçlarla da olsa , genel olarak Sakarya nehri boyunca dizilmiş geniş bir savunma hattı oluşturmuşlardır. Tespit

edilebildiği kadarıyla kalelerin buldukları konumlar bazılarının birbirleri ile ilişkili ya da en azından aynı amaca hizmet ettiklerini gösterir. Bunlardan özellikle iki grupta yer alan kalelerin ortak savunma noktalarını koruyor görünmeleri bu düşünceyi güçlendirmektedir. Bunlara dahil edebileceğimiz yapılar, Geyve Boğazı'nın giriş, en dar noktası ve çıkışında bulunan Bağlarbaşı, Çoban ve Adliye kalelerinin yine aynı şekilde kuzey Anadolu yolunu koruyor görünen ve Sakarya nehrinin batısına birbirlerine oldukça yakın konumlandırılmış ve aynı bölgede bulunan Seyfeler, Harmantepe kaleleri aynı savunma sisteminin parçalarını oluşturdukları fikrini akla getirmektedir.

Bu kalelerden kuvveti, duvarları, bulunduğu konumun coğrafi avantajlarının üst düzeyde olması , savunma sistemleri ve duvarlardaki farklılıklardan belirlendiği üzere daha erken zamanlardan itibaren kullanılmaya başlanmış olan Paşalar Kalesi'nin diğerlerinin tümünden daha önemli görevlere daha uzun bir süreden beri hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Bu istihkamların en erken tarihlisi olarak belirlenen , biraz önce belirttiğimiz, Paşalar Kalesi'nin 7.yüzyıl kaleleriyle benzerlikler göstermesi dolayısıyla bu döneme tarihlenen bölümü batı ve güneybatısıdır. İl içerisinde yer alan kaleler içerisinde daha önce yapılan araştırmalarla genel olarak tarihlendirilmiş tek örneği olan bu kalenin dışındakiler, bölge içinde diğer illerde bulunan ve üzerinde nispeten de olsa ayrıntılı olarak çalışılmış ve tarihlendirilmiş diğer kalelerle benzerliklere dayanılarak tarihlendirilmeye çalışılmıştır.

Bir çok kaleyi kapsayan bu araştırmanın gösterdiği gibi Bizanslılar Sakarya İli içerisinde farklı amaçlarla da olsa genel olarak Sakarya nehri boyunca dizilmiş geniş bir savunma hattı oluşturmuşlardır. Bu hattı oluştururken boğazların, vadilerin ve bunun gibi coğrafi avantajlarının süt düzeyde olduğu ve savunma yapmanın kolay ve etkili olabileceği

konumları seçmişlerdir. Kalelerin bazılarının ise savunmadan çok Türkler üzerine yapılacak seferlerde garnizonlar olarak hizmet ettikleri düşünülmeye karşın bunların da savunma sistemleri gerek coğrafi açıdan gerek insan eliyle olsun en üst düzeyde tutulmaya çalışılmıştır. Bizans'ın hayatta kalmak için son çabalarını gösteren bu örnekler Bizans'ın tarihi ve savunma sistemlerini açığa çıkaran birer belge niteliğindedirler.

EK - 1

Bizans İmparatorluğunun istihkam yapılarında savunma işlevlerini yerine getiren duvarlar ve teknikler, imparatorluğun varlığını sürdürdüğü 1000 yılı aşkın süreç içerisinde sürekli olarak değişim göstermiştir ve imparatorluğun çeşitli dönemlerinde inşa edilen istihkam tipleri nadir biçimde birbirleriyle benzerlikler gösterirler²¹².

Bizans'ın tüm ülkeyi kalelerle donatmak istediği zamanlar, genel olarak dış tehditlerle karşılaştıkları dönemler olmuştur. Bu dönemlerin başlıcaları aşağıda da görüleceği üzere Got saldırıları zamanı olan üçüncü yüzyıl, özellikle yeni başkent düzenlenmesinin görüldüğü tetraşi dönemi, genelde Konstantinopolis'in korunma amacını paylaşan surların yapıldığı geç antik çağ, Arap saldırıları nedeniyle Anadolu'nun neredeyse her noktasında kapsamlı çalışmaların yapıldığı Karanlık çağlar, Araplar üzerine hareketler için üsler olarak düzenlenen kalelerin inşa edildiği 9.yüzyıl, ilk olarak kaybedilmiş toprakları ele geçirme amaçları taşıyan sonradan Türkler üzerine seferler için yapılmış yoğun bir istihkam programı izleyen Kommenoslar dönemi, İstanbul'un işgal edildiği yıllarda mevcut topraklarında güvenliği sağlamak isteyen Laskarisler dönemi ve son olarak elde kalan son toprak parçalarını Türkler'den korumak amaçlı inşa edilmiş yoğun bir kale yapım programının görüldüğü Palaiologoslar dönemidir.

1.ÜÇÜNCÜ YÜZYIL

Bizans İmparatorluğu içinde kapsamlı bir istihkam yapım dönemi ilk olarak Bizans'ın ilk kez saldırılara uğradığı üçüncü yüzyıl olmuştur. Bu dönemde, servetin, zenginliğin ve bunun getirisi olarak halk merkezleri olan ancak buna karşın ya tamamen savunmasız ya da ,

²¹² Foss- Winfield; a.g.e., s. 164.

çoğunlukla görüldüğü üzere, savunmaları yeterince iyi düzenlenmemiş yerleşimlerin bu tür acı bir tecrübe geçirmeleri ile savunmanın ihmal edilemez bir gereksinim olduğu anlaşılmıştır²¹³.

Bu dönemde meydana getirilen savunma duvarları, tüm kent alanını çevreleyen uzun surlar biçimindedir. Duvarlar, Gotların saldırılarına hedef olan yerlerde çoğunlukla yıkılan binaların kalıntıları kullanılarak, bu tür bir saldırı tehdidi altında kendini gören yerleşimlerde ise harap binalar, önceki dönemlere ait surlar veya mezar anıtları kullanılarak yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde aynı yolla bu tür bir sur yapımının gerçekleştirildiği yedinci yüzyıldan farklı olarak , üçüncü yüzyılda inşa edilen duvarlar ayakta veya az hasar görmüş binaları tamamen yok etmeden ve zarar vermeden onları da korumakta ve inşa edilen surlar kent dokusuna dikkat etmekte, önem vermekteydiler. Bunun nedeni kentlerin çok fazla harabe halinde olmaması ve buralarda yaşayanların ve inşaatçıların daha iyi günlere dönme umutlarının halen mevcut olması ile açıklanabilir²¹⁴.

Bu dönem örneklerinin çoğunda surların genellikle çıkıntılar oluşturacak biçimde zikzak şeklinde yapıldığı , sadece birkaç kulenin kullanıldığı , bazı örneklerde ise hiç bir kulenin bulunmadığı, bazı surların uzun ve panik ile korku nedeniyle aceleyle yapıldığını ele verecek biçimde düzensiz planlı duvarlar biçiminde oldukları görülmektedir . Bu örnekler , çoğu zaman yer aldıkları konumlarda çok yakın geçmişte bulunan istihkamlar olan ve çoğu iyi durumda korunmuş olarak halen duran , Helenistik duvarların örneğini izlemişlerdir. Ayrıca üçüncü yüzyılda yapılmış surların çoğu oldukça incedir. Sadece Sardis'te duvarların doğal kayalarla güçlendirildiği görülür²¹⁵.

²¹³ Foss- Winfield; a.g.e., s. 125-126.

²¹⁴ Foss- Winfield; a.g.e., s. 126.

²¹⁵ Foss- Winfield; a.g.e., s. 125-168.

3.yüzyıl duvarlarının özellikleri için örnek olarak alabileceğimiz yerlerden biri Miletos'tur. Miletos'un surlarının , biraz önce belirttiğimiz, üçüncü yüzyıl duvarlarının genel özellikleri olan antik sur çemberini takip etme, bunu yaparken tüm kenti içine alma ve ayaktaki veya az hasarlı binalara zarar vermeme ilkelerine uyduğu görülmektedir. Bizans istihkamlarının tüm dönemleri boyunca göreceğimiz ortak bir özelliği olan harçlı moloz dolgu ve bu dönem ve yedinci yüzyılda karşımıza çıkan devşirme malzemeli bir kaplamaya sahiptir. Sütun gövdeleri ve daha başka birtakım blokların kaplama ile dolguyu bağlayıcı görevini üstlendiği ve böylece suru güçlendirici bir etki sağladığı görülür²¹⁶.

Gotik Duvar da denilen bu duvar bazen 1.5 metre olmasına karşın genelde yaklaşık 3 metre kalınlığıyla nispeten basit mimaridedir ve yaklaşık 4-5 metre yüksekliğe sahiptir. Antik bir duvarın izlerini takip etmesine karşın neredeyse hiç kulesi yoktur. Girişlerin yanında kulelere yer verilmesi prensibi sadece güney ana kapıda görülmektedir. Diğer girişleri kuleler tarafından korunmayan basit geçitler biçimindedir. Miletos'un bu duvarının Bizans savunma mimarisi açısından bir önemi surlardaki harçlı dolgu içinde bulunan Gallienos sikkesinin duvarın kesin olarak tarihlendirilebilmesini sağlaması, böylece benzer özellikler gösteren duvarların da bu döneme tarihlendirilmesine yardımcı olmasıdır. Basit yapılı , gelişmemiş bu tür duvarlar, Gotlar gibi, gelişmemiş bir düşmana karşı inşa edilmiş olmalıdır²¹⁷. Böylece bu duvar örnek olarak bu dönemde Bizans'ı tehdit eden Gotlara karşı inşa edilmiş duvarların genel yapıları belirlenebilir.

---

²¹⁶ Foss- Winfield; a.g.e., s. 126.

²¹⁷ Foss- Winfield; a.g.e., s. 126.

Bu dönem yapılarının özelliklerinden bir diğeri de, bazı örneklerinin antik yerleşimlerin akropollerinin bulunduğu tepelerde yer almalarıdır. Buna örnek teşkil eden bir tanesi Pergamon surlarıdır. Yer aldığı tepenin çoğunu çevreleyen surlar Got saldırıları zamanına tarihlenmiştir²¹⁸. Daha erken surların izlerini takip etme, bu surların kalıntıları üzerine inşa edilme, sur inşa edilirken tapınakların ve diğer yapıların kalıntılarına ve şehir dokusuna mümkün olduğunca zarar vermeme, devşirme malzemelerden bir kaplama yapılması, sütunların bağlayıcı olarak kullanılması gibi prensiplerin burada da izlendiğini görülmektedir²¹⁹.

Pergamon surlarında kulelerin kullanılmadığı görülür. Kule yerine, zikzaklar oluşturacak biçimde çıkıntılı yapılmış olan duvarların bu özelliği surda bir çok köşe oluşmasına neden olmuş, bu da savunma için kulelerin sağlayabileceği avantajlara benzer bir avantaj getirmiştir²²⁰.

Yukarıda da belirtildiği gibi üçüncü yüzyıl duvarları genellikle malzeme yönünden benzerlikler gösterdikleri için 7.yüzyıl duvarları ile karıştırılmaktadır. Her ikisi de devşirme bir kaplama ve harçlı moloz dolgulu malzemedен yapılmışlardır. Fakat üçüncü yüzyıl surları yer aldığı antik yerleşimin anıtsal merkezini kapsar ve/ veya kentin çok azını surun dışında bırakır. Bu yüzden kentlerin çoğunlukla tamamını çevreleyen bu tür surlar, saydığımız bu kentlerin tamamen harabe halinde olduğu ve terk edildiği Orta çağlardan ziyade ikametlerin halen gerçekleştiği veya böylesi bir umudun olduğu geç antik çağın bir üretimi olmalıdır. Tarih kayıtları geç antik çağın genç olarak huzurlu ve başarılı

²¹⁸ A.Conze; Pergamon I.2.: Altertümer von Pergamon: Stadt und Landschaft . Berlin: Reimer . 1913. s. 229-304. (Foss- Winfield, s. 126'daki alıntı).

²¹⁹ Foss- Winfield; a.g.c., s. 126-127.

²²⁰ Foss- Winfield; a.g.c., s. 127.

olduğu bu kentlerde Gotik saldırıları zamanı dışında böylesi bir tehdit olmadığı için bu düşmanın böylesi surlar yapımına zorladığını düşündürür. Bunun dışında bölgede bir tehdit 399'da Tribigild'in yönetiminde Ostrogotlar'ın ayaklanmasıdır ; fakat bu olay bu kentler için bir tehdit olmasına karşın öyle süratle gelişmiş bir olaydır ki geniş istihkamlara neden olması olağan dışıdır²²¹.

Kabaca üçüncü yüzyılın özelliklerini ortaya koymak için verdiğimiz bu iki örneğin dışında dönem prensiplerinin çoğunu gösteren diğer bir örnek, antik kent alanını içine alma, uzun ve düzensiz bir plan izleme ilkelerini gösteren Sardis'in kent surlarıdır²²².

Savunma sistemleri açısından Sardis'in surları ele alınırsa, korkuluk veya seyirdim yeri izine hiçbir yerde rastlanmadığı görülür. Surun sık dönüşler yapması savunmadan ziyade topografyanın ihtiyaçlarından dolayı gibi görünmektedir. Az sayıda kule vardır ve kulelerin yoğun biçimde bulunduğu nokta en korunmasız yeri olan surun kuzey kenarıdır. Keşfedilmiş olan tek kapısı kuleler tarafından değil, çıkıntılı bir burç tarafından korunur ve yer aldığı nokta itibariyle duvarın keskin bir dönüş yaptığı bir konumda yer alması savunmasını kolaylaştırır görünmektedir²²³.

²²¹ Foss- Winfield, a.g.e., s. 127, dipnot.8.

²²² Sardis ve kent surları için bkz. D.,R.Thomas van Zenten & G.M.A. Hanfmann, "The City Walls", Sardis, 1975.; G.M.A.Hanfmann&J.Waldbaum. 1975. A Survey of Sardis and the major monuments outside the city walls. Cambridge , Massachusetts: Harvard Univeristy Press. s.35-52. C.Foss Byzantine and Turkish Sardis. (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press), 1976.

²²³ Foss- Winfield; a.g.e., s. 127.

Seyirdim yeri ya da parmaklıkların olmayışı tuğla veya ahşaptan kaybolmuş bir üst yapının belirtisi ya da surların arkasında duvarların üst noktasına kadar ulaşan toprak yığını bu tür bir işlev için kullanılıyor olabilir. Aynı döneme ait diğer örneklerde olduğu gibi savunma sisteminin basitliği duvarların aceleyle inşa edildiğinin belirtisi olmalıdır. Onları adanla donatmaya yetecek kuvvete eşit 2000 adam surları 11 hafta içinde inşa etmiş olabilir. Bundan dolayı duvarlar, diğer örneklerdeki gibi belki de kuşatma savaşları için iyi donatılmamış bir düşmanı savuşturabilme umudundaki büyük bir kentin Gotlara acil bir yanıtı olarak görünebilir²²⁴.

Sardis surları bu özellikleriyle dönemin tipik bir örneği olarak karşımıza çıkar; fakat bir özelliği ile diğerler örneklerden ayrılır. Sardis'in kaplamalarında dönemin diğer örnekleri gibi devşirme bir kaplama görülmez. Onun yerine yöretaşları ile yapılmıştır. Bir diğer farklı özelliği de bu dönem için hiç de karakteristik olmayan ahşap kirişlerin bağlayıcı olarak kullanılmış olmasıdır. Bu, Konstantinopolis ve Nicaea'da bu görevi yerine getiren tuğla şeritlerin daha ucuz daha hızlı eşiti olarak açıklanabilir. Görünüşe göre, Sardis'in surları beklenmedik bir tehdide karşı basit fakat etkili bir yanıtıdır²²⁵.

Üçüncü yüzyıl surlarıyla , özellikle de Sardis ile benzeyen diğer bir örnek Sardis'in komşu kenti Philadelphia surlarıdır. Bunlar Sardis ile ilişkili bir duvar işçiliği tekniğindedir ve bazı savunma açısından benzer tuhaflıkları gösterir fakat savunma açısından dönemin diğer örnekleri arasında oldukça gelişmiş bir savunma sistemine sahiptir. Sur çemberi , sık dönüşler yapar ve düzensizdir; duvar sadece iki metre kalınlığındadır ve bir korkuluğun hiç izi yoktur. Diğer taraftan Philadelphia'nın

²²⁴ Foss- Winfield; a.g.e., s. 128.

²²⁵ Foss- Winfield; a.g.e., s. 128.

yanlarındaki kuleler tarafından korunan kapıları oldukça gelişmiştir, bazıları yaklaşık 75 metre aralıklarla ayrılmış olan, daha çok kulesi vardır; ve bir dış duvarın izleri kaydedilmiştir. Ek olarak , açıkça duvarın en üstüne çıkan bazı merdiven kalıntıları kuzeydoğu kapının yanında bulunmuştur. Fakat bu özelliklerin tamamını üçüncü yüzyıla atfetmek için elde yeterli kanıtlar olmadan bir değerlendirmede bulunmak mümkün değildir. Çünkü, Philadelphia'nın duvarları kentin 1390'da son zaptedilişine kadar bin yıllık dönem sürekli kullanılmıştır. Bundan dolayı , teknik veya detaylardaki farklılıkları sonraki tamiratların sonucu olabilir. Fakat yine de , duvar işçilikleri arasındaki Sardis ile olan benzerliği , her ikisinin de aynı kriz dönemine ait olduklarına işaret eder²²⁶.

Geç üçüncü yüzyılın duvarları ortak bir çok özelliğe sahiptirler. Belki de en dikkate değer planlarıdır: Bahsedilen 4 tarihlendirilmiş örneğin tamamı birkaç kule ile karmaşık zikzak biçimli çıkıntılı planları ile savunma silahını yerleştirmek için önlem olarak yapılmış olabilirler. Bu özellikleri ile sonradan gelen dönemlerin istihkâmlarından farklılık gösterirler. Sur çemberleri , genellikle antik kent merkezinin büyük bölümünü kapsamaya yetecek kadar uzundurlar ve klasik binalara zarar vermemek için büyük bir özen gösterirler. Devşirmelerle inşa edildikleri yerlerde , mezarlıklar ya da eski sökülen duvarlardan alınmış malzemeleri kullanırlar. Onlar açıkça bir antik kentin parçaları olarak tasarlanmışlardır ve kentin boyutu veya doğasının herhangi bir temel dönüşümünü temsil etmezler. Kuleler, eğer istihkâmın tamamında mevcutlarsa, aynı sur çemberi içinde kare ve yarım dairenin her ikisi de olabilir. Kapılar , bir iki istisnai örneğin dışında kuleler tarafından korunmayan basit yapılar olma eğilimdedirler²²⁷.

²²⁶ Foss- Winfield; a.g.e., s. 128.

²²⁷ Foss- Winfield; a.g.e., s. 129.

Bu duvarların tamamı 1.5 metre ile üç metre arasındaki kesitleriyle oldukça incedirler ve harçlı moloz dolgu üzerinde kaplamayla inşa edilmişlerdir. Miletus ve Pergamon'da devşirmeli kaplama, bazen geniş ve dar sıralarda almaşık biçimde dizilmiştir. Pergamon, ayrıca kaplaması yöretaşlarından yapılmış Philadelphia'da olduğu gibi Sardis'te de göze çarpan bir özellik olarak, küçük düz taşlardan düzeltici sıralar da kullanır. Ancak, Sardis'in kaplaması dekoratif bir sıva tabakası tarafından gizlenir. Kaplama ve dolgu çeşitli yollarla bağlanmıştır: Miletus'ta duvarın içine diky uzatılan güçlendirme bloklarıyla; Sardis'ta böylesi erken bir dönem için karakteristik olmayan bir şekilde , ahşap kirişler vasıtasıyla birleşimler sağlanmıştır ²²⁸.

Üçüncü yüzyılın yerel istihkamları olarak değerlendirilen bu bölümü çoğunlukla kent duvarlarına sahip Sardis'te moloz taşla kaplanmışken, diğerlerinde devşirme malzemeler kullanılmıştır. Estetik etmenlerin de ihmal edilmediği görülmektedir. Sardis'in moloz taşları kesmetaş taklidi meydana getirecek biçimde sıva ile kaplanmışlardır ve devşirmeler sıklıkla geniş ve dar sıralarla almaşık bir örnek oluşturur. Devşirmeler, genellikle kullanılmayan yapılardan veya mezarlıklardan alınır. Bu duvarların inşaatçıları , Nicaea'da olduğu gibi kaplamayı dolguya bağlama problemiyle yüz yüze gelmek zorunda kalmışlardı. Çeşitli biçimli devşirmelerin mevcut olduğu bu tür antik yerleşimlerde, dolgunun içine uzatılan uzun bloklar ile bu sorun ortadan kaldırılmış olmaktadır. Özellikle duvarların tabanlarındaki sütun gövdeleri ve Miletus'da görülen kaplamaya dik büyük bloklar bağlayıcı olduğu gibi aynı zamanda duvarın dayanıklılığını arttırma işlevini de yerine getirmektedir. Sadece Sardis'te , Bizans döneminde gelecekte oldukça

²²⁸ Foss- Winfield; a.g.e., s. 129.

fazla kullanılacak ucuz ve pratik bir çözüm olan ahşap kiriş delikleri tercih edilmiştir²²⁹.

Görüldüğü üzere bu dönemin istihkam yapıları ortak birçok noktaya sahipken birkaç örnek farklı özellikler göstermektedir. Bunun nedeni bazı kent surlarının yapımının bizzat imparatorluk tarafından desteklenmiş olmasıdır. Bu örneklerden ilki Nicaea'dır ve diğer istihkamlarla ortak olarak alınabilecek çok az şeye sahip görünür. Sadece, diğerlerinde olduğu gibi harçlı moloz bir dolguyla bir kaplamadan oluşma temel prensibini izler. Kaplama ve dolgunun sur duvarlarına sağlamlık vermek için birbirlerine bağlanması gerekmektedir. Nicaea'nın kulelerinde ve surlarında duvarlar boyunca uzanan tuğla şeritler dolgunun bir hayli içine uzanarak bu fonksiyonu gerçekleştiriyorlardı. Böylece duvarlar moloz ve tuğla şeritli bir kaplamaya sahip olmuşlardır, kuleler tamamen tuğladayken geçitlerde bazıları birleşik zafer taklarının doğrudan taklitleriyle kaliteli kesmetaşlar kullanılmıştır. Bu duvarlarda sarf edilen büyük özen, çağdaşı fakat çok daha büyüğü Roma suruyla karşılaştırılabilir. Roma surları da benzer bir yolla dolguya tutturulmuş tuğlayla kaplı kuleler ve kaliteli kesmetaş kapılara sahiptir; ancak duvarları da tuğlayla kaplanmış ve tüm yapı çok geniş bir imparatorluğun başkentine uygun olan görkemli bir ölçekteydi²³⁰.

Geç üçüncü yüzyılda, acil ihtiyaç önceden korunmasız servet ve halk merkezleri olan kentleri, barbarların ani ve nahoş dikkatlerinden koruyacak duvarlardı. Bu yüzden istihkamlar tüm kent alanını çevirecek uzun duvarlardı; onlar yok etmeden, klasik binalara zarar vermeksizin ve onları da dikkate alarak koruyorlardı. Nicaea, tipik değildir ve

²²⁹ Foss-Winfield; a.g.e., s. 161-162.

²³⁰ Roma surları için, M.Todd ; The Walls of Rome. London. 1978 (Foss- Winfield, s. 161, dipnot 1' deki alıntı)

düzenli ayrılmış yuvarlak kuleleri ve karmaşık çifte kapılarıyla diğer örneklerden iyidir²³¹.

2. TETRARŞİ DÖNEMİ

Tetrarşi Dönemi'nde istihkam yapımının odak noktasını Nicomedia'daki inşa çalışmaları oluşturur ve üçüncü yüzyıl duvarlarıyla gerek sur yapım çalışmasına yol açan neden bakımından gerekse surların nitelikleri bakımından benzer özellikler gösterir. Diocletianos Dönemi (284-305)'ndeki yapım faaliyetleri oldukça büyük çaptadır ve önemli bir bölümünü de limanın yukarısında tepelerin dorukları boyunca 6 kilometreden daha uzun yapılmış surlar oluşturmaktadır²³².

Surda görülen ayrıntılar, Nicomedia'nın surlarının, Nicaea'nın 3.yüzyıl duvarlarına yakın benzerlik gösterdiğini ortaya çıkarır . Her ikisinde de duvar boyunca uzanan tuğla şeritlerle moloztaşlar kullanılmıştır; her ikisi de aynı boyutlarda tuğlalara sahiptir. Kolay anlaşılır farklar Nicaea'nın duvarlarının daha iyi korunmasına atfedilebilir görünür. Karşılaştırmalar 268'de İmparatorluk yapımı bir istihkam için kurulmuş bir tarzın yaklaşık 30 yıl sonra bir başkent duvarları için uygun olarak düşünüldüğünü akla getirir. Yalnız tarihsel kaynaklar onları ayıran kısa zaman boşluğunu kavramayı olanaklı kılar²³³.

²³¹ Foss- Winfield, a.g.e., s. 161.

²³² Surların tarihi için , bkz. Aurelius Victor. Liber de Caesaribus 39,45 ve tanımlamaları için planlarıyla P.Pogodin & O.Wulff; 1897. "Nikomidiya" Istanbul Ruskii Archaeologicheskii Institut K. Izvestiia. 2: 77-184.) 154-160 ve N. Fıratlı ((1959) İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.) s. 16-18. (Foss- Wingfield; s. 129, dipnot 14'deki alıntı)

²³³ Foss- Winfield, a.g.e., s. 161.

3. GEÇ ANTİK ÇAĞ

Diocletianus'tan yedinci yüzyılın başlangıcına kadar olan uzun dönem Anadolu'nun kentleri için neredeyse kesintisiz bir barış ve refah dönemlerinde biri olmuştur. Bu dönemde yapılmış surlardan başlıcaları başkenti koruma amacını taşımaktaydılar.

Bunlardan ilki olan Trakya surları sadece başkente yaklaşımları korumak ve düşmanı uzak bir yerde durdurmak için değil aynı zamanda onun su kaynaklarını da korumak amacıyla tasarlanmıştır. Onun uzunluğu ve savunma amaçları Anadolu'daki çağdaşı istihkamlardan daha çok İngiltere'deki Hadrian Duvarı gibi bir engelle daha çok karşılaştırılabilir. Tarihleri hakkında bazı tartışmalar olmasına karşın , 512'de Anastasius tarafından inşa veya tamir edildiği açık görünür. Kuzey bölümde sağlam kalıntılar halen durmaktadır²³⁴.

Detayları bilinen diğer bir geç antik çağ suru olan Konstantinopolis suru ile birlikte Trakya surları başlıca başkenti koruma amacını paylaşıyorlardı. Böylece , savunmaları en güçlü çeşitte düzenlenmiştir. Başkentin duvarları askeri teknolojide en son gelişmeleri temsil ediyordu ve bütün imparatorluğun kaynakları mevcut olduğu zaman yapılabilen bir örneği oluşturuyordu. Bu yüzden ne tipik düşünülebilirler ne de , görüldüğü gibi, onların etkileyici ve savurgan modelinin diğerleri tarafından izlenmeye gücü yeter. Kısa bir süre başkent olan ve onun özelliklerinin bazılarını küçük bir ölçekte taklit eden Nicaea'ya kadar karşılaştırılabilir hiçbir şey bulunamayacaktır²³⁵.

²³⁴ Bkz. C Schuchhardt ((1901) "Die Anastasius – Mauer bei Konstantinopel und die Dobrudscha- Walle" in Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 16: 107-127.) , F. Dirimtekin ((1948), "Anasthase Surları" Belleten 12: 1-10) ve M. Harrison ((1969) "The Long Wall in Thrace" in Archeologia Aeliana 47: 33-38) .

²³⁵ Foss- Winfield, a.g.e., s. 162.

4.KARANLIK ÇAĞLAR

Bizans İmparatorluğu, Pers ve ardından gelen Arap akınları sebebiyle kısa bir huzur döneminden sonra yeniden savunma yapıları inşa dönemine girmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde kale yapımını başlatan II. Constans (641-668) olmuştur. Sardis, Pergamon ve Ankara'nın kaleleriyle , Ephesos'ta görünüşe göre tüm kent duvarları ve kapısının ilk inşaat dönemi, II.Costans'ın hükümdarlığına tarihlendirilirken Ephesos'ta ikinci inşaat dönemi biraz daha sonraya bu konuda çalışmalar gerçekleştiren bir diğer hükümdar olan III. Leo'ya tarihlendirilebilir²³⁶.

Karanlık Çağlar; tahrip edici saldırılar nedeniyle zorunlu olarak çok büyük savunma yapıları serisine neden olan bir değişim ve şiddetli bir kriz zamanıdır. Bu yeni kalelerin bir çok çeşidi içinde bazıları dönem için karakteristikken , bazıları da gelecekteki gelişmelerin belirtilerini taşırlar. Batı Anadolu'da , küçültülmüş kentlerin yeni sur çemberleri geniş çapta yaygındır. Bazı yerler önemli bir kentsel alanı yitirmemişler, bazıları da sadece tepebaşı kaleleri olmuşlardır; kent duvarları ile kaleler arasındaki fark anlamsız olma eğilimindedir. Böylesi istihkamlar kent yaşamının geç antik çağda büyüdüğü herhangi bir yerde, ülkenin tamamında bulunabilir. Klasik uygarlığın farklı bir yönde dönüşümünü temsil eden ve askerileşmiş imparatorluğun bir eyaletinin başkenti olarak Ankara kalesi onlarla bağlantılıdır. Böylece Anadolu'nun en büyük merkezlerinden biriydi ve büyük bir anayolu ve yol kavşağını korumak gibi sonraki bir çok kalede bulunabilecek bir başka role sahipti. Bu ayrıca başkentten doğu sınırına giden ana yol üzerindeki imparatorluk duraklama noktalarından ve menzillerinden biri olan Malagina'nın büyük kalesinin de rolüydü²³⁷.

²³⁶ Foss- Winfield, a.g.e., s. 131.

²³⁷ Foss- Winfield, a.g.e., s. 166.

Duvar işçiliği bakımından Karanlık Çağ duvarları , genellikle devşirme malzemelerin cephelerde kullanıldığı örgüleriyle kalite ve tarz açısından büyük farklılıklar gösterirler. Nicaea, Ankara ve Malagina'daki büyük askeri üslerde devşirme malzemeler, dış görünüşü etkileyici biçime sokmak amaçlı olduğu gibi estetik kaygılar da gütmektedir. Tuğla şeritler, belki de yeniden kullanılan malzemenin büyük bolluğunun kaplama ve dolguyu bağlamanın yeterli bir çaresini sağladığı için nadiren görünür. Devşirmeler kesmetaşa yakın olacak biçimde oldukça özenli dizilmişlerdir ve kendi içlerinde tutarlı izler göstermektedirler. Sütun gövdeleri ve mimari parçalar kaplamayı dolguya bağlayıcı olarak tercih edilen bir yöntemdi . Aynı prensipler yerel istihkamlarda da izlenir ancak nadiren böylesine bir özen ve inceliktedir. Bir çok durumda düzenli sıralanmış devşirme malzemeler duvarı kaplarlar ve sıklıkla bir dekorasyon sağlanır. İstisnai biçimde, Pergamum'da , devşirmeler muhtemelen ayakta kalan antik duvarların etkisinin bir diğer örneği olarak, birarada sıkıştırılmış görünür. Başka yerlerdeki gibi orada , sütun gövdeleri dolguyla kaplamayı birleştirmenin yaygın bir yoluydu. Sığınak yerlerinin duvarları farklı doğalarını yansıtan apayrı bir izlenime neden olurlar. Onların çoğu, görünüşün önemsiz olduğu uzak yerlerde , kuşkusuz, duvarların kısıtlı ihtiyacına uygun moloz ve az tuğladan kaba ve pratik kaplamalara sahiplerdi²³⁸.

Sardis, Pergamon ve Ankara ve Ephesos kalelerinin tamamı Karanlık çağ kalelerinin üsluplarını temsil edici olarak alınabilecek bir çok özelliği paylaşırlar. Hepsinin duvar işçiliklerinde düzenli ve genellikle dekoratif sıralar biçiminde düzenlenmiş tutarlı devşirme malzemeler kullanılmıştır. Özellikle dış cepheler yıkılmış antik yapılardan alınmış çok geniş çeşitte malzemenin ustaca kullanılmasıyla büyük bir özenle inşa edilmişlerdir. En çarpıcı örnek, Ankara'da girişte yer alır; biraz

²³⁸ Foss- Winfield, a.g.e., s. 162.

daha sonra yapılmış Ephesos Eziyet kapısı burasıyla mukayese edilebilir. Pergamom ve Ephesos kapısının ilk aşamasında Pergamodakiler bir tapınağın dikkatli biçimde yıkımını gösteren, sütun gövdeleri sıraları kullanılmıştır. Yalnız Pergamom'da blokların birbirlerine kenetlenmiş oldukları görülür. Sardis'in surlarında diğerleri kadar özeldir. Yalnızca Ephesos'un kent duvarları daha az özenle veya daha çok aceleyle inşa edilmiş gibi görülür. Bütün durumlarda, devşirme malzemelerin , genellikle sert bir harç içine yerleştirilmiş çok sayıda devşirmeyi içeren moloz dolguyu kaplayan bir yüzeyi biçimlendirirler²³⁹.

Bu duvarların çoğu yedinci yüzyılın ortalarına tarihlendirilir ve bu dönemi teşhis edici olarak alınabilen duvar işçiliğinin bir çeşidini ortaya koyarlar . Ancak, Nicaea örneği yaklaşık 70 yıl sonra halen mevcut olan neredeyse benzer bir tarz gösterir. Böylece, duvar işçiliğinin esasının tek başına Karanlık Çağlar içinde kesin bir döneme bir kaleyi tarihlendirmesi mümkün değildir. Yaklaşık 650'den 750' kadar inşaatçılar , muhtemelen böylesi malzemenin kolayca elde edilebilir olduğu sürece düzenli sıralanmış dekoratif devşirmeleri tercih ettikleri görülür. Tam bir tarihlendirme için , tarihsel koşulların olduğu gibi yapının tabiatının da hesaba katılması zorunlu olacaktır. Bütünüyle yeni bir istihkam zaten kötü biçimde hasar görmüş ülkenin çok ciddi savunma ihtiyacının olduğu 7.yüzyılın ikinci yarısındaki Arap saldırılarının erken dönemlerine ait olabilir. Diğer taraftan , duvarlar halk merkezlerini savunmak için zaten yeterince güçlü mevcut istihkamların tamiratını gösterirse , onlar bu tarza uygun herhangi bir döneme ait olabilirler . Benzer biçimde savunma teknikleri de incelenmeye ihtiyaç duyarlar: 7. yüzyıl bir istihkam deneme zamanıdır ve tarihlendirilmemiş yerlerdeki bozukluklar bu döneme işaret edebilir. Ancak, tarihsel bilginin genel yokluğunda sıklıkla istihkamları ,özellikle de sadece kısmen

²³⁹ Foss- Winfield, a.g.e., s. 135.

korunmuşlarsa , daha başka tanımlama olmadan, 7. ve 8. yüzyıllara , Karanlık çağlara atfetmek mümkün olacaktır²⁴⁰.

Duvarların farklılaşan fonksiyonları istihkamların farklı savunma yöntemlerinin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. En ayrıntılı ve en güçlüsü eyalet başkentleri olup, antik bir kenti miras olarak alan Nicaea ve yeni bir savunma sisteminin ilk kez getirildiği Ankara'nınkilerdir. Çağdaşları arasında benzeri olmayan Ankara'nın sur duvarları gibi aynı yükseklikte yakın biçimde yerleştirilmiş beşgen kuleler ve gelişmiş teknikte bir geçit kullanır. Konstantinopolis surlarıyla birlikte ikisi birçok kuleye sahip olan örneklerdir. Malagina , özenle inşa edilmesine ve dayanıklı olması için tasarlanmasına rağmen, üç köşeli burçlar ve belki tek bir kule kullanılmıştır. Bu tür üçgen burçlar, kulelerin seyrek olarak görüldüğü ve basit bir yapısı olan kapılara sahip kent duvarları için daha karakteristiktir. Çifte geçitleriyle Ephesus kısmi bir istisnadır; Aziz Ionnes tepesinde kapı ,dönemin sonraki bir tamiratında beşgen yapılan çok büyük kare kulelerle iki yandan çevrelenmişken kent duvarı, Miletus'unki gibi kapısının yanında tek bir kuleye sahipti. Her iki yerde de bir hisar bulunmaktadır . Kent duvarlarının çoğu daha önceden bildik çeşitte karmaşık bir plan izlemiştir. Bu alanlar üç yüz yıldan beri savunmaya ihtiyaç duymadıkları için , eldeki en yakın zamanda yapılmış duvarlar kendi tekniklerini bırakmış olabilen ve model almaya uygun üçüncü yüzyıl duvarları olmalıdır. Kentlerin savunma sistemleri , çok fazla çeşitli ve açıkça deneme öğeleri gösteriyor olmasına karşın , yeni ya da tamir edilmiş olsun, imparatorluk vakıflarınıninkinden çok daha az etkileyicidir. Sığınak yerleri dik tepelere ve uzak konumlara çok fazla bağlı olduğu gibi duvarları da çok basit görünür²⁴¹.

²⁴⁰ Foss- Winfield, a.g.e., s. 135.

²⁴¹ Foss- Winfield, a.g.e., s. 165.

Savunma açısından , Ephesus, Sardis ve Pergamon bir grup oluştururlarken Ankara farklı durur. Sardis, Pergamon ve Ephesus'un kent duvarları birkaç kuleye sahiptirler ve sıklıkla planlanmış bir iz gösterirler. Pergamum'da duvarın keskin dönüş yaptığı yerlerde dikdörtgen burçlar kullanılmışken, Sardis'da üçgen burçlar görünür. Sardis'da mazgallı örtülü galerinin Ankara'dakinin haricinde benzeri yoktur. Ephesus'da kent duvarları ve eziyet kapısı , ilkinde tek bir kule tarafından gizlenen ve korunan , ikincisinde iki yanındaki çok büyük kuleler tarafından korunan karmaşık çifte geçidi paylaşırlar. Kapıda kare kuleler sonradan beşgene dönüştürülmüştür. Ankara tüm bu bakımlardan farklıdır. Nerecysc tamamı beşgen , birbirlerine çok yakın yerleştirilmiş birçok kuleye sahiptir. Kuleler üst odalara ve muhtemelen , şimdi anlaşılmasız hale gelmiş, başka savunma eserlerine sahiplerdi. Ankara'da , ayrıca büyük bir köşe kulesi ve genellikle basit olan Bizans girişleri arasında tamamen beklenmedik bir türde detaylı ve gelişmiş bir kapı vardır²⁴².

Bu örnekler dışında Konstantinopolis ve Nicaea'da karşılaştırma için verebileceğimiz aynı dönem malzemesi vardır. Başkentte Heraclios Blackernae yanındaki duvarları inşa etmiş ve III. Leo ile onun halefleri kara surlarında geniş çaplı tamiratlar gerçekleştirmişlerdir. Bütün durumlarda, Karanlık Çağ duvarları onu doğrudan taklit ettikleri II. Theodosios'un duvarlarına çok benzer. Tuğla ve taş şeritlerin düzenlenmesinde farklılıklar tanımlanabilmesine rağmen , bu duvarlar eyalet kalelerinde olduğu gibi azdırlar. Yenice kesilmiş taşların yerine sadece devşirmelerin kullanılması tümünün paylaştığı bir özelliktir. Diğer taraftan III. Leo'nun Nicene duvarları şu anki kalelerle doğrudan bağlantılıdırlar. Devşirmelerden yüksek bir trabzan içeren savunma tekniklerinin hiçbir benzeri olmayabilir fakat özenli sıralanmış devşirmeli duvar işçilikleri dikkat çekici biçimde benzerdir. Fakat onun

²⁴² Foss- Winfield, a.g.e., s. 136.

iyi düzenlenmesi sanki kent bundan sonrasında sürekli daha yetenekli inşaatçılara sahip olmuş gibi diğerlerinin çoğundan üstün kalitededir²⁴³.

Böylece karanlık çağın kaleleri farklı gruplara ayrılmış olur. Konstantinopolis , 5.yüzyıldan sonra gelişmiş görünen tutucu bir geleneği izler. Estetik düşüncenin büyük önemi olduğu açıktır fakat belki de işlerini iki yüzyıl ve daha fazla oldukça iyi yapan ve çok az gelişme isteyen Theodosius duvarlarının gerçeğinden daha az değildir. Taklidin sonraki dönemlerde büyük rol oynadığı Nicaea'da III. Leo'nun inşaatları istisnai olarak yüksek kaliteli devşirmelerdendir. Kent, özellikle doğuya giden ana yolun başının yakınındaki konumu nedeniyle imparatorluğun en önemli yerlerinden biriydi ve bu yüzden belki özel bir ilgiye layık olduğu düşünülmüştür²⁴⁴.

Yeni kaleler arasında, Ankara diğerlerinden çok daha güçlü yapılmış olması gereken dikkate değer savunma sistemiyle göze çarpar. Tarihsel koşullar muhtemel açıklamayı ortaya koymaktadırlar. Ankara Tema denilen ve generaller tarafından yönetilen eyaletlerin ortaya konduğu, eyaletsel yönetim sisteminin yeniden düzenlendiği bir zamanda inşa edilmişti. Görünüşe göre Anadolu'yu bölen orijinal dört temadan biri olan Opsikion Teması'nın başkentiydi²⁴⁵. Bunun gibi, büyük ve önemli bir garnizonun ve görevi ovanın kuzey bölümünü ve başkente giden anayolu Araplardan korumak olan bir süvari ordusunun baş karargahıydı. Kale, ülkenin en önemli stratejik noktalarından birini, Arap saldırılarının ve imparatorluk ordularının geçtiği anayolların kavşak noktasını koruyordu. Bu yüzden yerin önemi görünüşe göre ,yakın biçimde ayrılmış beşgen kuleler gibi , muhtemelen deneysel en

²⁴³ Foss- Winfield, a.g.e., s. 166.

²⁴⁴ Foss- Winfield, a.g.e., s. 166.

²⁴⁵ Bkz. Foss. "Late Antique and Byzantine Ankara" in **Dumbarton Oaks Papers** ,1977, 31: 27- 87, s. 73.

son savunma tekniklerini kullanan istihkamlarının gücünü açıklayabilir²⁴⁶.

Bir zamanlar Ankara'dan çok daha önemli olan fakat bu dönemde nüfusları ve boyutları şiddetli biçimde azalmış eyalet kentlerinin duvarları karşılaştırmayla sıradan görünür. Ephesus'un kapının iki yanındaki kuleleri ve Sardis'in kemerli geçidinin haricinde savunmaları oldukça aşağıda görünür. Şüphesiz bu da, şu anki gerçeği yansıtır. Karanlık Çağların zayıflamış ve askerileşmiş imparatorluğunda nüfusun antik çağdaki merkezleri saldırı rotalarındaki kalelerden çok daha az önemliydi, çünkü imparatorluğun hayatta kalması onlara bağlıydı. Onların düzenlemelerinde çok daha az kaynaklara sahip olması ve yapabilecekleri savunmaları uydururmak zorunda oldukları muhtemeldir. Ephesus 8.yüzyıldan itibaren bir Tema'nın başkenti olmuş olabileceği için kısmi bir istisna olabilir²⁴⁷.

Yeni duvarlarında bu kentlerin karmaşık planlar ve birkaç kule ile özellikle surlarda, üçüncü yüzyılın tekniklerini kullandıkları görünür. Bu açıdan yerleşimlerindeki daha erken duvarların modelini izlemiş olabilirler. Görkemli geçmişinin yıkımlarını içermesine karşın, yeni iş yüksek kalitedeydi ve geçmişine karşı bir hassasiyet veya en azından sonraki duvarların karakteristiği olmayacak görünüşleri gösteriyordu. Bu duvarlar tamamen mermerden inşa edilmiş gibi bir görünüş vermesi ve çok iyi dekore edilmesiyle görsel olarak etkileyicidirler. Eğer bu eyalet duvarları üçüncü yüzyıl duvarlarıyla ortaklıkları çok fazla olursa , farkları çok derin ve iki dönemin istihkamlarını, eğer iyi korunmuşlarsa, ayırt etmek zor olmamalıdır. Planları gerçekten benzerdirler fakat inşaatçılara rehberlik eden ilke tamamen farklıdır: Üçüncü yüzyılın

²⁴⁶ Foss- Winfield, a.g.e., s. 142.

²⁴⁷ Bkz. C.Foss , 1979 . Ephesus After Antiquity. Cambridge : Cambridge University Press. s. 107, 195.

planları şehir yaşamının dayandığı anıtsal kamu binaları dikkatli biçimde ayrılıyorken karanlık çağlarda onlar önemsenmez veya tereddüt etmeksizin birleştirirdi. Benzer biçimde her iki dönemin duvarları da devşirmelerle kaplanırlar fakat üçüncü yüzyılda devşirmeler eski duvarlar veya mezarlıklar gibi kullanılmayan veya terkedilmiş yapılardan alınırken, 7. yüzyılın inşaatçıları erken dönemlerde kentin temel bölümleri olarak bakılacak çok yapılardan almadığı kadar sık her çeşit malzemenin bulunduğu yerleşimleri yağmalıyordu. Tüm bunda, kaleler Bizans İmparatorluğunda Orta Çağların başlangıcına işaret eden kent yaşamının çok derin dönüşümünü yansıtır.

Karanlık Çağların teşhis edilebilir özelliklerine başvurarak , çok sayıda istihkamı bu döneme tarihlemek ve onları bu pek bilinmeyen bu dönemin mimarisel ve tarihsel kayıtlarının bir parçası yapmak mümkündür. Miletus, Prusa ve Apollonia'da olduğu gibi, bu dönemde bir çok kent şiddetli biçimde küçülmüş veya en azından savunmaları için önlemler almak zorunda kalmışlardır. Ankara gibi Malagina Anadolu'da Bizans egemenliğinin korunması için ana yol sisteminin önemini vurgularken sığınak yerleri neredeyse hiçbir yerin güvenlikte olmadığı Arap akınları zamanındaki koşulların canlı bir izlenimini verir.

5. 9. YÜZYIL

Karanlık çağlarda başlayan Arap akınlarının şiddeti, halifeliğin 750 yılında Bizans sınırı yakınındaki Şam'dan , sınırdan uzak Bağdat'a taşınmasıyla biraz azalmıştır. 9.yüzyıla kadar , Bizans'ın şansı saldırıların şiddetinin azalmasıyla yavaş yavaş dönmeye başladı ve İmparatorluk sonunda saldırıya geçebildi. Ama bu dönemde Girit'in 828'de kaybedilmesi ve 10 yıl sonrada Ankara ve Amorium'un yağmalanmasıyla yine büyük bir felakete uğramış oldu. Yine de , Bizanslılar toprak kazanmaya devam etti ve 9.yüzyılın ortalarına kadar sınırları doğuda uzaklara itecek genel ilerleyişi hazırlayıcı ve

Anadolu'da barış ile uzun ve parlak bir dönemi ortaya çıkarıcı bir pozisyonda yer almışlardır. III. Michael (842-867) batı ve merkez Anadolu'da imparatorluk hakimiyetini güçlendirmek için başarılı bir çabayla kaleleri inşa ya da tamir ederek bu temeli hazırlar. Böylece 9.yüzyıl, doğuya harekatlar için üsler sağlamanın ve Arapları geri püskürtmenin bir parçası olan bir başka büyük istihkamlar dönemi olmuştur. Yüzyılın erken ve orta yıllarının her ikisinin de başarıları Karanlık Çağlardan daha önce bilinen büyük bir kalede, bir yerleşimde görülür²⁴⁸.

9.yüzyıl Bizans istihkam çalışmaları konusunda değerlendirme yapabileceğimiz iki istihkam örneği Nicaea ve Ankara'dır. Daha önce mevcut olanlarla birlikte sur duvarlarının içine yerleştirilmiş olan kuleler , ilave üst odalarıyla savunma gücünü iki katına çıkarmıştır. Ankara'da hisar ile birlikte çok büyük kare ve yuvarlak kulelerle çok daha geleneksel tipte bir dış duvar yüzyılın başlarında eklenirken III.Michael baştan başa duvarlarda ve kulelerde mazgallarla örtülü galeriler ve üst mazgallı seyirdim yeri ve platformlar kullanarak karmaşık bir savunma sistemi ile duvarları geniş çapta yeniden inşa etmiştir. Daha erken duvarların modelini izlemeyen Konstantinopolis'teki çağdaşı savunmalar yüksek kuleleri olduğu gibi benzer galeriler ve platformları kapsar. Deniz duvarları da dönemin bazı teknolojik gelişmelerden biri olduğuna işaret eden karşılaştırılabilir bir sistemi kullanır²⁴⁹.

Duvar işçiliği yönünden, devşirme kullanımı ve düzenlenmesinin önemli değişime uğradığı 9.yüzyılda tuğla kullanımı büyük bir ölçekte yeniden ortaya çıkar. Ankara'da Nicephorus'un ve Konstantinopolis'te

²⁴⁸ Foss- Winfield; a.g.e., s. 165.

²⁴⁹ Foss- Winfield; a.g.e., s. 165.

II. Michael ve Theophilus'un duvarlarında, kuleler devşirme tabanlara ve tuğladan üst yapılara sahiplerdir. Devşirmeler iyi kesimlidir ve başkentte tuğla şeritlerle ve Ankara'da daha az düzenli sıralar halinde birleştirilmiştir. Yüzyılın ortalarına kadar, tuğla şeritler daha erken yüzyıldakilerden daha az düzenli olan devşirme sıraları ile alması olarak Nicaca ve Ankara'da görünür. Devşirme kullanımının değişimi çağdaşı bir gerçekliği yansıtır. 7.yüzyıl kentlerinde , her çeşit terkedilmiş ve yıkılmış binalar inşaat malzemesi kaynağı olarak kolaylıkla elde edilebilir. Ancak dokuzuncu yüzyılda, iyi kalitede taşlar az bulunur: bir çoğu zaten kullanılmıştır ve büyük bir miktarı da harç için kireç elde etmek üzere yakılmak için ocaklara girmiştir . Geride bırakılmış parçalar daha az miktarda ve daha kötü durumda olmalıydı çünkü iki yüzyıldan beri kalıntı halinde duran bir bina çok fazla kaliteli kesme bloklar vermesi olasılık dışıdır. Sonuç olarak , devşirmelerin kalitesi erken yılların zarif kaplamalarının yapımı için kaba ve daha az uygundurlar. Kesme taşlar için özel bir çabanın yapılabileceği ve daha erken duvarların yeniden kullanılmış malzeme içermediği Konstantinopolis'in haricinde devşirmeler kesmetaş benzeri herhangi bir şey yapmak için artık mevcut değillerdi . 9.yüzyıl ve daha sonraki dönemlerin duvarları böylece küçük taşlar ve tuğla ile doldurulan geniş aralıkları ile kabaca sıralanmış kırık devşirmelerden oluşmuştur; tuğlalar şimdi bağlama için olduğu gibi şeritli sıralar olarak da gerekliydi. Tuğla böylece Bizans duvarlarının başlıca bir özelliği olmuş ve öyle de kalmıştır²⁵⁰.

Ankara ve Nicaca'daki 9.yüzyılın ortalarındaki duvarlar çok benzer görünüştedirler. Her ikisinde de tuğla şeritleri düzenli biçimde devşirmelerle almasıdır ve her iki yerde üst odalar ve platformlar kulelere eklenmişlerdir. Ancak mazgallı örtülü bir galeri vasıtasıyla birleşmiş aynı yükseklikteki duvarları ve kuleleriyle , Ankara'nın biçimi

²⁵⁰ Foss- Winfield; a.g.e., s. 162.

oldukça farklı kalmıştır. Görünüşe göre , seyrek ya da 9.yüzyıldan önce bilinmeyen eyaletlerdeki tuğla şeritlerin beklenmedik görünümü başkentte çok karakteristik olan bu tekniğin bazı anlama sahip olduğu ve belki de bu kalelerin imparatorluk kökenli olduklarının bir işareti olarak tasarlanmış olması ihtimalini arttırır²⁵¹.

6. KOMMENOSLAR DÖNEMİ

Kommenoslar , bir çok türde savunma eserleri inşa ederek, istihkamların bir sonraki büyük dönemine başkanlık etmişlerdir. Kapsamlı istihkam yapımı, genellikle tuğla kullanımıyla daha erken çalışmalardan kolayca ayrılan bir tarzda , geç 11.yüzyılda Kommenoslar döneminde tekrar başlamıştır. İlk aşamalarında, bunlar geniş oranda kaybedilmiş topraklarda imparatorluk kontrolünü kurmak ve daha başka fetihler için üsler olarak hizmet etmek için yapılmış deniz kıyısı kaleleriydi. John Kommenos ayrıca kontrol ve ilerleme için stratejik noktalarda bir çok kale inşa etti. Örneğin Lopadium; bir köprü ve anayolu koruyordu ve orduların Türklere karşı bir araya gelebileceği bir kamp için uygun biçimde tasarlanmıştı. Achyraous bir çok diğer örnekte olduğu gibi bir ana yolu denetim altında tutarken Anca, gemilerin sahil rotaları için benzer bir görev yerine getiriyordu. Manuel Kommenos'a göre gelirleriyle devleti destekleyen köylüler için güvenliğin sağlanması ve imparatorluk kontrolünün sağlamlaştırılması Neocastra'nın inşasıyla kısmen gerçekleştirilmiş olan bir amaçtı. Bunlar Pergamon'da olduğu gibi kent duvarları ve Asar'daki gibi tepebaşı kalelerini kapsıyordu. Her ikisi de, muhtemelen aynı sisteme ait olan Archangelus ile birlikte eğer barış içinde olursa yoğun tarım yeri olan geniş ve bereketli ovaların sınırında yer alıyordu . Kaleler böylece vadi boyunca olan yolları koruyorlar ve tehlike zamanlarında sığınak hizmeti veriyorlardı²⁵².

²⁵¹ Foss- Winfield; a.g.e., s. 144-145.

²⁵² Foss-Winfield, a.g.e., s.165-166.

Makedonya Hanedanlığının barış yıllarından sonra Selçuklu saldırıları ve yapılan savaşların kaybedilmesi , güvenli zamanlarda ihmal edilen kale yapımını tekrar Bizans'ın gündemine getirmiştir. Bu yüzyıldan sonra kale yapımının hiçbir aralık bulamadan sürekli olarak tamiratlar veya yeniden inşaatlar biçiminde kendini gösterdiği görülür. İlk olarak Türk saldırılarını karşılama amacına sahip olan bu dönem kalelerin sonraki yıllardaki amacı ülke güvenliğini sağlama alma ve kaybedilen toprakları yeniden ele geçirme umutları içinde dikilmişlerdir²⁵³.

Aleksios Komnenos'un (1081-118) Türklere karşı hareketler için savunma üsleri kurmak ve inşa etmeye acil biçimde ihtiyacı vardı. Onun çabalarının bazı örnekleri Ege ve Akdeniz kıyılarında günümüze ulaşmıştır fakat nadiren kullanılan tekniklerinin çoğunu ortaya çıkaracak yeterliliktedir. Didyma'daki küçük kale, Nicaea'daki 106B kulesi ve güney kıyılarında Seleucia ve Corycus'daki kalıntılar Alexius'un eldeki malzemelerle hızlıca inşa edilmiş ve estetik ve özenli duvar lüksüne nadiren yer verilmiş kaleleridir. Genellikle inşalarda Didyma ve Nicaea örneklerinde olduğu gibi kabaca düzenlenmiş dar ve geniş sıralarda devşirme malzemeler veya Cilicia'daki gibi küçük moloztaşlar kullanılmıştır . Tuğla bulunmaz ²⁵⁴. Bu yüzden bunlar, mümkün olabilecek kadar hızlı bir sürede inşa edilecek kalelere olan ihtiyacın ve inşaatlar için eldeki kaynakların oldukça sınırlı olduğu bir çağın ürünleri olarak görülebilirler²⁵⁵.

---

²⁵³ Foss-Winfield, a.g.e., s.145.

²⁵⁴ Clive Foss , "The Defences od Asia Minor against the Turks" (*Greek Orthodox Theological Review* 27: 145-201),1982, s. 157-159.

²⁵⁵ Foss-Winfield, a.g.e., s.145.

Aleksius Kommenos, ilk haçlı seferinin de yardımıyla , bereketli Ege bölgesi ve güney kıyılarının kontrolünü yeniden sağladıktan sonra , oğlu John Kommenos (1118-1143) kaleler yaparak, kazanılan yerleri güçlendirmiştir. En sonunda, Anadolu'da bulduğundan çok daha güçlü Bizans arazilerini bırakarak ,daha sonra güney ve kuzeye saldırmak için harekete geçmiştir. İki kale halen onun başarılarının büyük tanıkları olarak ayaktadırlar.²⁵⁶

Manuel Kommenos , teknolojileri Bizans'inkine eşit ya da daha üstün olan Batının silahlı kuvvetleriyle yüz yüze gelen başkentin savunulması ile de özellikle ilgilenmiştir. Blachernae duvarlarının güçlendirilmesinin yanında , kuzeyden deniz yoluyla yaklaşımları korumak için Hieron kalesini inşa etti. Başka yerde, onun çalışması sıklıkla daha ilerlemiş bir savunma sistemiyle eski kalelerin yeniden inşasını kapsar.²⁵⁷

Kommenos istihkamları değişen ve gelişen savunmaları ortaya koyarlar. John Kommenos'un kaleleri her zaman ortalama aralıklarla ve çok çeşitli biçimlerde çıkıntılı kuleler kullanırlar . Achyraous'un kuleleri sur çemberine oranla büyük görünürler; Anaea'daki surlar güçlü bir köşe kulesi içerir. Her iki yerde de, ana kapılar yanlarındaki kuleler tarafından değil duvarlardaki kıvrımlar ve yaklaşan yola bakan kuleler yoluyla korunur. Lopadium, burada büyük bir alanı çevrelemesine karşın bir kamp için uygun bir antik dikdörtgen planı tekrar kullanmaya başlamasıyla alışılabilenin dışında bir örnektir. Batılı tüm şeyler için bir düşkünlüğe sahip olan Manuel Kommenos'un kaleleri, bazıları Avrupa'daki gelişmelerden kesinlikle etkilenmiş olan bir çok yeniliği

²⁵⁶ Foss-Winfield, a.g.e., s.145.

²⁵⁷ Foss-Winfield, a.g.e., s.166.

içerirler. Blachernea'nın duvarları, görünüşte başka yerde olmayan ama başkentte gerekli hissedilen adımlar olan mancınık ve okların yeni askeri teknolojilere uyarlanmalarıyla en dikkate değer örnektir. Çeşitli şekillerde kuleler kullanmaya devam eden diğer kaleler benzer gelişmiş özellikler gösterir. Hieron'a kaleye yaklaşım kapının iki yanındaki güçlü kuleler ve bir hendek vasıtasıyla engellenmişti, Macre; alt sur çemberinin üzerinden atışları aşım için tasarlanan bir duvara sahipti ve Malagina' da yeni ve çok büyük bir mancınık platformu vadiden yaklaşımları kontrol etmekteydi. 7.yüzyıl gibi bu hanedanlık da bir savunma teknikleri açısından bir deneme zamanı olarak görünür²⁵⁸.

Duvar işçiliği bakımından dönemin Aleksius Komnenos döneminde yapılmış olan ilk kaleleri, bazıları açıkça acil bir gereksinimi, diğerleri tuğlanın yaygın kullanılmadığı alanların geleneklerini yansıtır biçimde biraz düzensiz devşirme veya yöretaşlarından bir kaplamaya sahiptir. Ancak, bu zamandan önce temel önemi olan bir unsur Anadolu kalelerinde tekrar görünmeye başlamıştır. 1065 depreminden sonra Nicaea'da inşa edilen kuleler ve duvarlarda , cribwork iç bağlama için kullanılır. Bu metot uzun bir tarihe sahiptir fakat batı Anadolu'da üçüncü yüzyılda nadiren görünür ve ondan sonra 11.yüzyıla kadar seyrek biçimde ortaya çıkar. Onun yokluğu muhtemelen bu amaç için uygun sütun gövdeleri ve diğer devşirmelerin mevcudiyetinin eksikliğini yansıtır. Ancak, özellikle elde birkaç devşirmenin olduğu yerlerde bir ahşap kirişli güçlendirme sisteminin hepten kullanım dışı kaldığını varsaymak için bir sebep yoktur. Cribwork bu tarihten itibaren Bizans döneminin sonuna ve hatta çok daha sonrasına kadar sur duvarlarının düzenli biçimde uygulanan bir özelliği olur. Aynı zaman ve yerlerde , gizli tuğla tekniği istihkamlarda ilk kez ortaya çıkar ve bir çok değişik biçimiyle, yüzyıllar süresince önemli bir yer tutar²⁵⁹.

²⁵⁸ Foss-Winfield, a.g.e., s.166.

²⁵⁹ Foss-Winfield, a.g.e., s.163.

John ve Manuel Kommenos'un istihkamlarında sıklıkla, bazen bol miktarda, tuğla kullanımının uygulandığı görülmektedir. Bu en genel biçimde, 12. ve 13. yüzyıllarda büyük önem üstlenen bir almaşık veya örtülü tuğla meydana getiren şeritler biçiminde ve cloisonne olarak ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta, tuğla düzenli sıralar dizilerinde kaplamayı düzenleyerek kırık devşirmeler ve yöretaşlarının düzensiz boyutları için bunların araklarını doldurma gibi bir pratik amaca sahipti. Yani aralıkları doldurup, düzensiz sıraları düzenli hale getiriyordu. Aynı şekilde cloisonne sıraların genişliğini belirtirdi. Ancak, kısa bir süre içinde, tuğla-işi daha önemli hale gelmiş olan dekoratif fonksiyonu yerine getirmeye başlamıştır. Genel olarak, John Kommenos'un sur duvarlarında Manuel Kommenos'un sur duvarlarından daha düzenli tuğla kullanıldığı ve almaşık tuğla kullanımının Konstantinopolis ve Nicaea'da yaygın olduğu görünür. Bir almaşık tuğla Blackharnea duvarlarında geleneksel şeritli duvar işçiliğinin yerine geçmiştir ve cloisonne kaplama Nicaea'da göl duvarı önünde olduğu gibi, sarayın aşağısındaki duvarları da süslemektedir ²⁶⁰.

Aynı zamanda bir çok duvar dağınık cloisonne ve dağınık tuğla sıraları ile görünüş bakımından çok daha az düzenlidir. Bunlar, 12. Ve 13.yüzyıllardaki başka bir olguyu, duvarların yüksek derecede korunmasız ve görülebilir bölümleri ve geri kalanları arasındaki büyük bir çelişkiyi yansıtır. Daha az göze çarpan bölümler için, herhangi bir düzenli tuğla-işi ile kabaca sıralanmış moloztaş bir kaplamanın yeterli olduğu düşünülmüştür. Tüm bir istihkam boyunca düzenli veya tutarlı kaplama fikrinin artık önemli olduğu düşünülmemektedir ²⁶¹.

²⁶⁰ Foss-Winfield, a.g.e., s.166.

²⁶¹ Foss-Winfield, a.g.e., s.166.

Lopadium, Achyraous, Sultan Çayır ,Pegadia, Anaca John Kommenos'un yapmış olduğu düşünülen istihkam yapılarıdır. John Kommenos'un yaptırdığı bu kalelerde birkaç unsur yaygındır. Bunlar kent duvarlarından daha ziyade kaledirler ve yollar, nehirlerin birleştiği yerler ve limanları korumak için inşa edilmişlerdir. Saldırıya karşı koyarak ve bir düşmanın ilerlemesini engelleyerek pasif savunmayı veya yaklaşan ya da geri çekilen bir düşmanı vuran ve kaçan düşmanın takibatını yapabilecek askerler için üsler olarak aktif savunma yapabilmekteydiler. Yaklaşılması zor fakat çok iyi bir ateş açısı için elverişli dik tepebaşlarındaki konumları onlara güç kazandırırdu. Kuleleri çeşitli şekillerde ve yüksekliklerdeydi; Anea'daki uzun köşe kulesi tüm yönlerde mazgal yarıklarına sahipken , Achyrous'takiler büyük mazgal delikleri tarafından delinmişti. Her iki yerde , kapılar yanlarındaki kuleler tarafından değil, duvar içlerindeki dönemeçler ve yaklaşanları gözlemleyen büyük kuleler tarafından korunuyordu. Duvar işçiliği birçok çeşitte olup tüm örneklerde farklıdır. Genelde, tuğla ve taş sıralara, sık sık devşirmelere , çok ya da az cloisonne'a sahiptirler. Tuğla-işi nadiren düzenli biçimde düzenlenmiştir fakat duvar ve kulelerde benzer biçimde farklı formlarda ortaya çıkarşar. Achyrous zengin ve geniş cloisonne ve dekoratif tuğlasıyla diğerlerinden farklı bir şekilde dururken, Lopadium başka bir yerde kullanılmayan kapalı tuğlayı kullanmaktadır. Tümü küçük yuvarlak giriş deliklerine ve cribwork'e sahiptirler²⁶².

Türklerle ilk mücadelelerden sonra Manuel Kommenos'un hükümdarlığı (1143- 1180) sıklıkla tahrip edilmiş topraklara güvenliği getirecek kalelerin inşa edilmesine ve sağlamlaştırılmasına zaman sağlayacak huzurlulukta ydı. Bu yılların en önemli ürünü , 1162 ve 1173 arasında Ege bölgesi içindeki iyi-güçlendirilmiş Neocastro cyaletinin organizasyonuydu. Ancak. 1176'da Manuel , Türklerle anlaşmazlığa düştü ve Myriokypheon'da ezici bir yenilgiye uğradı. Hükümdarlığının

²⁶² Foss-Winfield, a.g.e., s.146-147.

son yıllarında ve onu izleyen on yıllarda ülke tekrar saldırılara açıldı ve Türkler önemli ve sürekli ilerlemeler gerçekleştirdiler. Hükümdarlık, böylece yeniden, birçok yerde izlerini bırakmış büyük bir istihkamlar dönemine girdi²⁶³.

Asar, Pergamom ,Malagina, Hieron, Macre ve Archangelus gerek yeniden inşa edilmeleriyle gerekse tamiratlarıyla Manuel Komnenos dönemine tarihlendirilen kalelerdir. Bu istihkamlar birçok teknik ve üslup sergiler fakat ortak önemli öğelere de sahiptirler. Duvar işçilikleri sıklıkla tutarsız olan devşirme ve moloztaş ile tek tuğla sıralı bir almasıklık kullanma eğilimdedirler . Daha çok ve daha az görünen bölümler arasında genellikle keskin bir fark vardır: Az görünen kısımlar çok daha az özenle yapılır. Böylesi bir fark geniş cloisonne kullanan Macre'de ve daha incelikli duvar işçiliği başkentin bağlamı içinde görünen Hieron'da izlenir. Burada bulunan tuğla şeritler, ayrıca, bir İmparatorluk tamirati çalışması olan Malagina'da da ortaya çıkar. Asar'ın dekorasyonu diğerlerinin dekorasyonundan çok daha karışıktır, cloisonne'suz dikey tuğla sıraları sadece Archangelus'la benzerdir. 12.yüzyılın duvarları arasında sadece Blachernae sarayının aşağısındaki kısa bir bölüm ve Nicaea'nın göl duvarı daha fazla detaylı dekorasyon gösterir. Savunma tekniklerinde; Hieron hendekleri ve güçlü yuvarlak kuleleri ile diğer kısımların yukarısında yer alır; diğerlerinin John dönemi için daha önce belirttiğimiz çeşitli biçimli kuleleri sergilediği görülür. Asar'ın yuvarlak üst yapısı ve Macre'nin geçici duvarı yerel özellikler olarak ortaya koyar. Hieron haricinde bunların hiçbiri Blachernae duvarlarının yeniliğini ve ustalığını yansıtmaz, fakat , tabi ki onların hiçbiri Normanlar ya da Haçlılar gibi gelişmiş düşmanlarla karşılaşmak zorunda kalmamışlardır. Türk akıncılarının çevik atlara sahip birliklerine karşı savunma yapmak için ilerlemiş silahların gerekli olduğunu varsaymaya ya da amaçları için yeterli olmadıklarını düşünmek için hiçbir sebep yoktur. Bu durumlarda, Anadolu'nun sıklıkla sonraki

²⁶³ Foss-Winfield, a.g.e., s.147.

veya daha az önemli kalelerinde, en son teknoloji görünüşe göre gerekli olduğu düşünülemez²⁶⁴.

7. LASKARİSLER DÖNEMİ

Laskarislerin İznik'te kurdukları krallıklarının sürdüğü yarım yüzyıl boyunca devam ettirdikleri barış ve refah topraklarının her parçasındaki bir istihkam sistemiyle güvence altına alınmıştır. Bazı bölgelerde, bu Nicaea, Magnesia ve Heraclea'da olduğu gibi uzun kent duvarlarının veya Tripolis ve muhtemelen Smyrna'daki gibi küçülmüş kentlerin duvarlarının inşası veya tamiratını kapsıyordu. Bunlar başkentleri ve ülkenin ana ekonomik merkezlerini, özellikle de limanları, koruyordu. Nyphaeum'da, büyük bir kale imparatorların konutunu savunuyordu, Pegae'de yeni ve güçlü bir sur çemberi stratejik bir tehdit altındaki liman kentini koruyordu. Ancak, birçok bölümü için istihkamlar ya yol veya nehir birleşim yerlerini korumak ya da sığınak sağlamak gibi yerel ihtiyaçlara uygun küçük bir ölçekteydi. Bunlar arasında Miletos'dan Mylasa giden yolu koruyan kaleler zinciri özellikle dikkate değerdir²⁶⁵.

1176 yılında yapılan Myriokephalon savaşının Anadolu'ya getirmiş olduğu anarşi, 1204'de 4. Haçlı Ordusu'nun İstanbul'u ele geçirmesiyle şiddetlenmiştir ve İmparatorluk ailesi'ne mensup imparatorların kendi krallıklarını kurmak için Anadolu'nun değişik yerlerine gitmek zorunda kaldıkları görülür. Bunlardan biri olan Theodoros Laskaris'in, kendi adıyla İznik'te kurmuş olduğu krallık, birkaç yıl içinde, Batı Anadolu'da kalan Bizans arazilerinin üstünde kontrol kurmayı başarmış ve buralara dikkate değer bir barış ve refah dönemi getirmiştir. Laskarisler, 1211'de Türklerin yenilmesi ve 1261'de İstanbul'un yeniden ele geçirilmesi arasında ülkenin zenginliğini yükseltmeye ve kaleler inşa ederek onun

²⁶⁴ Foss-Winfield, a.g.e., s.149-150.

²⁶⁵ Foss-Winfield; a.g.e., s. 166.

güvenliğini sağlama almaya çalışmışlardır. Bu yüzden 13.yüzyıl en aktif istihkam yapım dönemlerinden biri olmuştur ve bu dönemin kalıntıları geniş bir alana yayılmış durumdadır. Bu dönem Bizans istihkam çalışmalarının ayrıntılarıyla bilinebildiği son dönemi oluşturur ; sonraki dönemler daha az bilinmektedir²⁶⁶.

Laskaris istihkamları en etkileyicileri başkentte olan, savunma tekniklerinin bir çok çeşidini gösterirler. Nicaea, Theodore Laskaris tarafından bir çok yeni ve sıklıkla ağır mancınıklar için büyük kemerli mazgallar deliklerine sahip olan uzun kuleler ile süslenirken , istihkam yapım konularında belki de bu dönemde en fazla çabaları göstermiş olan John Vatatzes, kuşkusuz Konstantinopolis'in taklidi olan, tüm bir dış duvar inşa etmiştir. Kuzeyde , Heraclea'da büyük mazgal delikleriyle çok büyük bir kuleye sahip yeni bir hisar'ı içine aldı ve Pegae'da bir hendek, tabanda ağır bir biçimde güçlendirilmiş kuleler ve bir hisar içeren oldukça güçlü bir sur elde etmiştir. İkincisi aynı zamanda küçük bir kısmi dış duvarın olduğu Smyrna ve Magnesia'da da görünen , bu dönemde yaygın biçimde görülen bir eklemeydi. Bu büyük kaleler bazen yerel kalelerde de küçük bir çapta görünen gelişmiş bir teknoloji gösterirler. Bunların birçoğu , Lydia'daki Asar'da gelişmiş geçitler ve duvarlarla iki savunma bölgesine sahip ve ahşap iç mimarinin kanıtları bulunan Karia kalelerinin haricinde oldukça basit görünürler . Kuleler, belki Kommenos döneminde bir surun içindeki çeşitten daha az olmasına karşın yine de bir çok çeşitliliktedirler. Bazı durumlarda , görünüşe göre çok erken bir uygulamanın yeniden canlanması olan, içi dolgulu üçgen burçlar görünür²⁶⁷.

Duvar işçiliği bakımından ise Laskaris İmparatorluğunun çok sayıda istihkamı, Kommenoslar altında başlamış eğilimleri yansıtır. Bu

²⁶⁶ Foss-Winfield: a.g.e., s. 150.

²⁶⁷ Foss-Winfield: a.g.e., s. 166-167.

dönemde başkent olan Nicaea, dekoratif tuğla-işi biçimlerinin bolluğuyla bu özellikleri gösteren bir sınıf içinde değerlendirilebilir. Ancak, dış duvarı sur çemberinin düzensiz almaşık tuğlası ve kapıların dekoratif işleri arasında açık bir karşıtlık göstermesiyle tipiktir. Bu dönemde bölgesel farklar belirgindir. Heraclea ve Pegae'nin kuzey kaleleri dekorasyonları ve geniş tuğla kullanımlarıyla Nicaea ile bir çok ortak noktalara sahipken, Lydia'nın kaleleri dekorasyonlarında daha sadedir ve tamamen tuğladan bir kaplamayı asla kullanmamış görünür. Bunun yanında Karia kaleleri daha da sade bir görünüştedirler. İmparatorluk ve yerel istihkamlar arasında halen bir çok kanıtı bulunan geleneksel farklılıklara karşın , Magnesia ve Smyrna'nın Vatatzes tarafından inşa edilmiş büyük kalelerinde az düzenli tuğla-işi ile kabaca sıralanmış moloztaş bir duvar işçiliği kullanılmıştır²⁶⁸.

13.yüzyılda kaplama genellikle oldukça yüzeyseldir ve nadiren (Nicaea haricinde) dolgu içine bir tuğlanın genişliğinden daha çok uzanmaktadır. Bu yüzden bu dönemde tüm duvarcılık fikrini değiştiği düşünülebilir. Bu dönemde ayrıca koruyucu harç tabakalarının geniş bir şekilde kullanıldığı görülür. Bu bir harç katmanının hem dekoratif hem de pratik biçimde yüzeye sıklıkla eklendiği cloisonne ve almaşık tuğla bağlamında Kommenoslar döneminde başlamıştır. Harcın bu şekilde kullanımı sayesinde kaba molozu örtülür ve tuğla ile dekore edilmiş düzgün bir duvar yanılmasında verilir. Ancak yüzeyin düzgünlüğü dekorasyonun yanında bir savunma tekniğinin de içinde olduğu ikili bir fonksiyona sahiptir: bir düşmanın duvara tırmanması için kolay bir tutacak yer elde etmesini engellemiş olur ve moloztaşı kar, yağmur gibi zarar verici dış etmenlerden korur. Çünkü kaba çıkıntılı bir yüzey suyun yavaşça içeri işlemesini ve bunun sonucunda iç harcın bozulmasını arttırmaktadır. Laskarisler altında , böylesi bir koruyucu tabaka daha yaygındır ve herhangi bir tuğla dekorasyondan bağımsız olarak uygulanır. Aynı zamanda cribwork, Theodore Laskaris'in büyük

²⁶⁸ Foss-Winfield; a.g.e., s. 163.

istihkamlarında düzenli kesilmiş kare kirişlerle ile ve diğerlerinde küçük yuvarlak ağaç gövdeleri veya dallarıyla bu dönemde hemen her yerde uygulandığı görülür²⁶⁹.

Bu dönemde Anadolu'da istihkamlar inşa edenler sadece İznik Laskarisleri değildir . Trabzon Kommenosları'nın da inşa ettikleri kaleler mevcuttur. Bunlardan biri de Heraclea Pontica'dır. Laskarislere karşı bir siper sağlamak için, David Kommenos halen kulelerden birini süsleyen bir kitabeyle belirlenmiş bir tarih olan , 1207'de kent çevresinde güçlü bir duvar inşa etmiştir ²⁷⁰.

Kalenin yer aldığı tepebaşında ana surlardan farklı bir dönemde inşa edilmiş görünen bir hisar bulunmaktadır. Sahip olduğu kulelerden biri oldukça detaylı savunma teknikleri ile donatılmıştır. Bir zamanlar sur duvarlarında yer alan fakat günümüze gelemeyen bir kitabe burada Theodore Lascaris tarafından bir kulenin inşa edildiğini iddia eder. Kitabe, tarihsel ve biçimsel zemin üzerinde döneme uyan hisardan söz ediyor olabilir. Yüksek devşirme temelli tuğla üst yapı gibi içerideki duvarların almaşık tuğa örgüsü benzerlerini Nicaea'da bulmaktadır. Kalenin stratejik önemini ve Karadeniz kıyılarının savunulması için değerini bilen Theodore Laskaris, doğal olarak imparatorluğunun genel istihkam çalışmalarının bir parçası olarak burayı da güçlendirmeyi istemiş olmalıdır. Bu özellikle doğu kıyılarında güçlü bir merkezi olan çok daha tehlikeli ve yeni bir düşman getiren Sinop'un 1214'de Türkler

²⁶⁹ Foss-Winfield; a.g.e., s. 163-164.

²⁷⁰ Kitabe için bkz. Kalinka, E. 1933. "Aus Bithynien und Umgegen", in Jahreshefte des Österreichischen archaologischen Instituts 28: Beiblatt 44-111. 102 n. 78 ve yerleşimin tarihi ve duvarları için Hoepfner W.(1966)'in incelemesi olan. Herakleia Pontike --Eregli. (Tituli Asiae Minoris Ergänzungsband II.1, Denkschriften Wien 89). Graz: Böhlau. 40-49 (Foss-Winfield, s.150'deki alıntı).

tarafından ele geçirilmesinden sonraki bir durumda olmalıdır. Hisar, bu yüzden onun çalışmasının bir örneği olarak düşünülebilir²⁷¹.

Biri, çoğunlukla Lydia'da ve diğeri İonia ve Caria'da olan iki büyük gruba ayrılmış olan 13.yüzyılın diğeri istihkamlarının tamamı Laskaris dönemine aittir. Lydia tarihsel kayıtlar ve benzerlikler yoluyla tarihlenir, İonia ve Karia daha az kesin görünür fakat bu döneme ait olma olasılıkları diğeriyle aynı orandadır²⁷².

Bu gruptaki istihkamların en erken tarihlisi, John Vatatzes tarafından hükümdarlığının ilk yılları olan 1222-1223'de tamir edilen Smyrna surlarıdır. Denizden yaklaşık 175 metre yukarıda bulunan kalenin duvarları , kapsamlı bir şekilde tamir edilmiştir ve kent surlarından ayrı bir kale yaratmak için kente bakan batı kenarda yeni bir duvar inşa edilmiştir²⁷³.

Vatatzes'in hükümdarlığı zamanında, Magnesia, imparatorluk yönetiminin, hazinenin ve darphanenin merkeziydi²⁷⁴. Kent, her ikisi de Vatatzes'in inşası olarak bahsedilen , bir üst hisar ve uzun kent surları vasıtasıyla korunuyordu²⁷⁵.

²⁷¹ Foss-Winfield; a.g.e., s. 151.

²⁷² Foss-Winfield; a.g.e., s. 151.

²⁷³ Tarihi, planları ve resimleriyle ayrıntılı bir incelemesi için, bkz. Müller-Wiener W. 1962. "Die Stadtmauer von İzmir, Siğacık und Çandarlı", İstanbuler Mitteilungen (12: 59-114) s. 60-84. (Foss-Winfield; s. 151'deki alıntı).

²⁷⁴ Magnesia'nın tarihi ve duvarları için , bkz. Foss , 1979, Ephesus after Antiquity. (Cambridge : Cambridge University Press.) s. 306-309 (Foss-Winfield; s. 152'deki alıntı).

²⁷⁵ Foss-Winfield; a.g.e., s. 152.

Magnesia İmparatorluğun yönetim merkeziyken, Sipylus dağının diğer tarafındaki geniş ovanın kenarında bulunan Nymphacum, Vatatesz ve haleflerinin ikametleriydi ve böylece kış başkenti işlevi görüyordu ²⁷⁶. İmparatorlar, kuşkusuz halen ovada yer alan sarayda yaşıyordu; kale onun yukarısında, yandaki Tmolus dağının eteklerinden sarp kireçtaşı kayalar vasıtasıyla ayrılan dik biçimde eğimli bir tepede yer alır. Kale , en azından iki alt duvar, bir üst hisar, ve çok çeşitli yapımla dönemleriyle karışık bir plandadır. Tarihsel koşullar kale için Laskaris kökenine işaret eder. Alt duvarın duvar işçiliği ve Nicaca'da Vatatesz duvarlarında görülen zik-zak deseni bu bölüm için böyle bir tarihi doğrular²⁷⁷.

Son tarihlendirilmiş Laskaris kalesi , Tripolis, Meandr ve antik yerleşime bakan dik bir tepede üzerinde yer alır ²⁷⁸. Tek bir kule sur çemberinin genel kalıntıları arasında halen ayakta²⁷⁹.

Lydia'daki birkaç diğer istihkam bu kalelerle benzerlikleri nedeniyle bu döneme tarihlendirilir. Hepsi , genel olarak düzensiz aralıklarda yerleştirilmiş tek sıra tuğla sıralı veya şeritle yöretaşları ve devşirme sıralı ve dağınık cloisonne'lu bir duvar işçiliğine sahiptir . Duvar işçiliği, yöretaşları ve kırık tuğla kullanımının genel olarak görüldüğü ve düzenli dekorasyonun eksik olduğu geniş bir alanda görülmektedir. Küçük kalelerin çoğu sadece parçalar halinde

²⁷⁶ Yerleşimin özellikleri ve eski çağları için fotoğraflarıyla bkz. L.Robert ,1980, A Travers l'Asie Mineure" (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome 239). Paris: Boccard s. 384-392. (Foss-Winfield, s.152'deki alıntı).

²⁷⁷ Foss-Winfield,a.g.e., s.152.

²⁷⁸ Foss, 1979, a.g.e.,s.299-302. (Foss-Winfield, s.152'deki alıntı).

²⁷⁹ Foss-Winfield,a.g.e., s.152.

korunmuştur ve tepcebaşlarının kenarlarını izleyen yuvarlak kulceler ile surlardan oluşan nispeten basit mimaride oldukları görülür. Çeşitli fonksiyonlara sahiptirler: Bazıları küçük kasabaların duvarlarıdır, bazıları da yolların veya nehirlerin kesiştikleri yerleri korumaktadır. Nymphaeum'un yanındaki bir yerleşimde, beşgen bir kule bulunur ve bir diğeri Cayster vadisindeki Asar, çok daha ilerlemiş savunma tekniklerinin kanıtlarını gösterir. Güney kapısı öyle bir yolla gizlenmiştir ki, bir saldırgan bitişik kuleden yapılan ateş altında kalmak zorunda kalırdı ve bir düşman kuzey kapıya yaklaşırken hemen bitişikteki yuvarlak kulenin aşağısından yoğun bir ateş altında geçmek durumundaydı²⁸⁰.

Laskaris dönemine ait Ionia ve Karia'da ikinci bir grup oldukça farklı özellikler gösterir²⁸¹. Bunlar genellikle çok küçüktürler hatta bazıları 40 metrekareden daha büyük değildir ve daha basit duvar işçiliğine fakat daha incelikli savunma tekniklerine sahiptirler. Bir çok durumda, kare ve yuvarlak her iki şekilde birkaç kuleye sahiptirler ve duvarları aynı zamanda bir seyirdim yerini destekleme hizmeti veren bir kemerler sistemi vasıtasıyla içeriden güçlendirilmiştir. Savunma, mazgallı seyirdim yerleri ve kule platformlarından olduğu gibi kule odalarının mazgal yarıklarından ve bazen duvarlardaki mazgal yarıkları ve mazgal deliklerinden de gerçekleştirilirdi. Savunma bölgelerine ulaşımı sağlamak için kısımlarda ahşap strüktürler olduğuyla ilgili bir çok kanıt vardır. Duvar işçiliği neredeyse hiçbir farklılık olmaksızın ortaktır ve kabaca dizilmiş harçlı moloz ile bol miktarda parçalar halinde tuğladan oluşur. Bunların çoğu, görünüşe göre güney Karia'dan geçen

²⁸⁰ Foss-Winfield, a.g.e., s.153.

²⁸¹ W. Müller-Wiener, 1961, "Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien", in İstanbuler Mitteilungen 11: 5-122.) tarafından detaylı biçimde ele alınmışlardır. Ephesus'un yanındaki Keçikalesi (112-116) bir Bizans tarihinden ziyade bir Türk dönemini aklına getiren çok daha fazla gelişmiş savunmalarıyla ve daha kaba duvar işçilikleriyle farklı durur görünür. (Foss- Winfield, s.153'deki alıntı).

anayollar için önemli bir savunma zinciri serisini biçimlendiren ve ayrıca yerel savunma için yapılmış küçük kalelerdir²⁸².

Latmum Heraclea'sı, Bizans dönemi Melanoudion'u, yaklaşık 90 metreye 35 metrelik bir dikdörtgen biçimli çok geniş bir Helenistik yerleşimin kalıntılarının küçük bir bölümü üzerinde gölün kıyısında yer alır²⁸³.

Başka bir istihkam biçimi bu bölgenin özelliği olan, surlu manastırdır. Bunlar daha önce kaydedilmiş özelliklerin çoğunu gösterirler: bazıları yukarı kale ve alt avluya ayrılmıştır, diğerleri mazgal delikli iç destekleyici kemerler ve ahşap strüktür kanıtlarına sahiptirler; çoğunda mazgal yarıklı kuleler vardır. Duvar işçiliği birkaç devşirme ve moloztaştan yapıldığı için daha az düzenli olmasına karşın genel olarak Melanoudion'un duvar işçiliğine benzer ; tuğla parçaları sıklıkla birleşim yerlerini doldurur²⁸⁴.

Bu tarihlenmiş örnekler Laskaris tarzını tanımlamaya yeterlidirler. Smyrna, Magnesia, Nymphaeum ve Tripolis'in büyük imparatorluk merkezleriyle Lydia, Ionia ve Karia'nın daha küçük kaleleri arasında büyük değişmeler vardır. Öncekiler büyük alanlar kaplar ve bol ve sık güçlü kuleler tarafından korunurdu. Bilindiği kadarıyla savunma sistemlerinin ayrıntılı olmadığı görülür ve duvar işçilikleri daha erken dönemdekilerden çok daha az farklıdır. Çoğunda yaygın biçimde, girişleri ve önemli korunmasız bölümleri sınırlandıran dekorasyonla , çok geniş kabaca sıralanmış devşirme ve moloztaşlardan yapılmıştır.

²⁸² Foss-Winfield, a.g.e., s.153.

²⁸³ Tanımlamalar ve referanslar ile L. Robert ,1978, "Documents d'Asie Mineure" (Bulletin de Correspondance Hellénique 102: 395-543.), s. 505-507 (Foss-Winfield, s.153'deki alıntı)

²⁸⁴ Foss-Winfield, a.g.e., s.153.

Malzemedeki birçok farklılıkları rağmen Pontic Heraclea'nın surları da aynı prensipleri izlemiştir; erken yazıtlı kulesinde ve hisarın üst yapısının tamamen tuğladan yapılmış olması ve almaşık tuğla kullanımıyla başkent ve Nicaea'nın geleneğiyle bağlantılıdır. Krallığın güney yarısında , kaleler diğerleri gibi Vatatesz'in hükümdarlığının bir ürünü olan dış duvarlarıyla belki karşılaştırılabilmesine karşın, Nicaea'nın duvar işçiliğinden çok daha az kompleks duvar işçilikleriyle yerel bir geleneği izler veya yaratır görülür. Vatatesz'in inşaatçıları görünüşten çok fonksiyonla ilgilenmişlerdir ve Nicaea'nın zarafeti çoğunlukla başkentle sınırlandırılmıştır. Savunma teknikleri çok az bilinir. Kuleler Pontic Heraclea'da kare, güneyde yuvarlaktır. Görünüşe göre bu dönemin karakteristik bir özelliği (Nicaea'da olmamasına karşın) olarak her ikisi de iç kalelere sahiptir²⁸⁵.

Küçük isimsiz kaleler, hem duvar işçiliği hem savunmada, bölgesel örnekleri izliyor görünürler. Lidya surlarında, sade ve düzensiz bir üslupta tuğla dekorasyon kullanılır ; diğerlerinde bu yoktur. İonia ve Karia'da, kaplamada çok fazla kırık tuğla ve birleşim yerlerinde tuğla parçaları ile sade moloztaş duvarlar yaygındır. Birleşim yerlerinde tuğla parçaları ayrıca Lidya'da görülür fakat tutarlı değildir. Her iki grup da küçük yuvarlak giriş delikleri ve cribwork görülür. Karia kalelerinin, ahşap platformlar , merdivenler veya yapı iskeleleriyle olduğu gibi güçlendirme kemerleri ve duvarlar içindeki mazgal delikleriyle daha kompleks savunmaya sahip olduğu görülür. Ancak, hepsinde olan en çarpıcı özellik, yerel savunmanın kaynaklarını ve sınırlı ihtiyaçlarını yansıtan çok küçük ölçüleridir²⁸⁶.

²⁸⁵ Foss-Winfield, a.g.e., s.153-154

²⁸⁶ Foss-Winfield, a.g.e., s.154

Bu tarihlendirilmiş anıtlar vasıtasıyla tanımlanan Laskaris özellikleri Anadolu'da , küçük ve büyük , çok sayıda kalede bulunabilir²⁸⁷. Pegae, Lentiana, İki Kule , Katokia, Amyzon ve Metropolis karşılaştırma ve benzerlikler yoluyla Laskaris dönemi özellikleri gösteren bu tür istihkamlardan bazılarıdır²⁸⁸.

PALAIOLOGOS DÖNEMİ

Palaiologos dönemi Bizans İmparatorluğunun istihkam çalışmaları açısından yetersiz biçimde aydınlatılabilmiş bir periyodudur²⁸⁹ ve eldeki kanıtlar çok az tatmin edicidir²⁹⁰. Palaiologos çalışmaları , ana merkezler dışında çok az bilinir ve özellikle duvar işçiliği yönünden Laskarisler'in bir devamını temsil eder gibi görünürler²⁹¹. Tanımlanabilen kalelerin ise diğerlerini keşfetmek için karşılaştırmalı bir malzeme sağlamak veya bir tarz tanımlayabilmek için yardımcı olamayacak bir duvar işçiliğinde olmaları²⁹², bu döneme ait olabilecek kalelerin teşhis edilebilmesinde zorluklar meydana getirmektedir. Erken Türk kaleleriyle bazı ortak noktaları taşımaları ise ayırt edilebilmeleri için her ikisinin de özel ve detaylı incelemelere ihtiyaç duyulmasını meydana getirmiştir. Bunlar yapılmadan bir değerlendirmenin sağlıklı olması oldukça zordur²⁹³.

²⁸⁷ Foss-Winfield,a.g.e., s.154

²⁸⁸ Foss-Winfield,a.g.e., s.154-158.

²⁸⁹ Foss- Winfield; a.g.e, s.167.

²⁹⁰ Foss- Winfield; a.g.e, s.158.

²⁹¹ Foss- Winfield; a.g.e, s.164.

²⁹² Foss- Winfield; a.g.e, s.150.

²⁹³ Foss- Winfield; a.g.e, s.158.

Palaiologos dönemi olarak tespit edilen az sayıda kale dışında bu döneme ait bir çok başka istihkam yapısının Anadolu'da mevcut olduğuna hiç şüphe yoktur. Çünkü , her dönemde olduğu gibi bu dönemde de, üstelik artan bir gereksinimle, savunma ihtiyacı birçok inşaata ve tamirata neden olmuş olmalıdır.

1261'de Konstantinopolis'in yeniden ele geçirilmesiyle İmparatorluğun dikkati batıya yönelmiştir. Dinsel ve siyasal problemler Anadolu'nun savunmasının harap olmasına neden olmuş, kısa bir süre içinde tüm ülke sürekli saldırılara maruz kalmıştır. Yüzyılın sonuna kadar, Türkler Ege bölgesinin verimli ovalarına iyice yerleşmişlerdi ve kısa bir süre sonra İmparatorluğun elinde sadece birkaç toprak parçası kalmıştı. 14.yüzyılın ilk çeyreği, birkaç kent ve liman dışında , Anadolu'da mevcut tüm Bizans topraklarının kaybedilmesine tanık olmuştur²⁹⁴. Bu doğal olarak istihkam yapımının gerekli olduğu ve birçok tamiratın muhakkak gerçekleştirildiği bir dönemdi. Ancak İmparatorluk kaynakları genellikle başka yerlere yöneltilmişti, bu yüzden birkaç geniş çaplı yeni kale inşa edilmiş, diğerleri ise genelde tamirat ve eklemelere maruz kalmıştır²⁹⁵.

Bu dönem kalelerinin ortak özelliği, iyice küçülen topraklar içinde kalan İmparatorluğun yaşamını sürdürebilmek için acil biçimde inşa edilmiş gibi özensiz bir işçilik ve teknikte görünmeleridir. Fakat savunma yönünden yeni gereksinimlere adapte edilmişlerdir. Bunlar Nyphaeum ve Hieron'a eklenen üst hisarlar ve değişimin son günlerine dek devam ettiği Konstantinopolis surları ile Nicaea surlarıdır²⁹⁶. Bunlar

---

²⁹⁴ Ostrogorsky; a.g.e., s.441; Foss- Winfield; a.g.e, s.158.

²⁹⁵ Foss- Winfield; a.g.e, s.158.

²⁹⁶ Foss- Winfield; a.g.e, s.167.

arasında Palaiologos istihkamlarının en önemli ve büyük sistemleri, surları Bizans hanedanlığına ait oldukları dönemlerin sonuna kadar hazır durumda tutulmuş, devamlı tamiratlara ve eklemelere maruz kalmış olan Konstantinopolis ve Nicaca'da görünür. Her ikisindeki , gerek duvar işçiliği gerek savunma teknikleri açısından meydana getirilmiş gelişmeler birbirlerine oldukça benzemektedir²⁹⁷.

Palaiologos Dönemi istihkamlarının duvar işçilikleri, birkaç örnekte, tuğla dizileri karmaşık ve tuhaf biçimde olup zayıf bir izlenim ifade eden dekoratif örnekler halinde düzenlenmiştir . Bu tuğlalar incedir ve dar bir yüzeyi biçimlerler. Ancak, sur duvarlarının çoğu çok basit bir duvar işçiliğini gösterirler ve tuğla sıralarının çok dağınık kullanımı görülür. Konstantinopolis, tuğla sıralarının en sonunda sade ve düzenli küçük sıralı taşlardan bir duvar işçiliğine ulaşıp tamamen ortadan kaybolduğu görünen bir gelişmenin aşamalarını gösterir. Bu, kaplaması dolgudan zorlukla ayırt edilen çağdaş Türk duvar işçiliğinden çok az farklıdır. Bu son dönemin duvar işçiliği ne derece kötü olsa da, onun çoğunun halen ayakta olduğu gerçeğini göz önüne getirmek önemlidir. Bu dönem surları özensiz ve basit biçimde yapılmış gibi görünse de aslında oldukça sağlam biçimde inşa edilmişlerdir ve birçok yüzyıl süresince görevlerini başarılı biçimde yapmışlardır. Bunda, dolgunun önemi açıktır. Bir surun başlangıçta en önemli parçası olan kaplama geç dönemde sadece dekoratifti ve yapıya herhangi bir zarar vermeden vazgeçilebiliyordu²⁹⁸.

Palaiologos dönemi istihkam yapıları içinde ilk olarak başkentin surlarını ele alırsak hiçbir kesin tarihlendirmenin yapılamadığı birçok tarzı gösterdiğini görürüz. Bunların Blachernea'da bulunan taş ve

²⁹⁷ Foss- Winfield; a.g.e, s.158.

²⁹⁸ Foss- Winfield; a.g.e, s.164.

tuğlanın karışık ritmik almaşıklıkıyla başladığı ve 15.yüzyılda basit süslemesiz taş işçiliğiyle devam ettiği görülmektedir. Aralardaki evreler düzensiz veya dağınık bir tuğla süslemenin kullanıldığı duvar işçiliği tipleriyle temsil edilirler ve böyle uzun bir tarihe sahip olan bu duvarlarda aşamalı olarak bir zamanlar fonksiyonel fakat bu dönemde tamamen dekoratif olan tuğlanın kayboluşunu temsil eder biçimdedirler. Nicaea'da ise erken Palaiologos duvar işçiliğinin karmaşık tuğla örnekleri en sonunda inceliksiz bir tuğla ve taş almaşıklığına ulaşmıştır²⁹⁹.

Nicaea ve Konstantinopolis'in her ikisinde benzer biçimde gördüğümüz bir nokta savunma sistemleridir. İkisinde de, her ne kadar farklı dönemlerde meydana getirilmiş olsa da, savunma sistemleri azalmış insan gücünün ve daha büyük menzil ihtiyacının ve düşmanın gelişmiş tekniklerinin belirtileri olan önemli değişikliklere uğramışlardır. Bunlar, birçok açıklığın kapatılması ve kulelerle duvarların yükseltilmesiydi. Baruta uyarlanmanın başlangıcı olan son evre ise doğal olarak Konstantinopolis ile sınırlanmıştır. Nicaea'da 14.yüzyıldan sonra olmuş olması muhtemel olmayan geç bir dönemde açıklıklar kapatılmış ve kuleler yükseltilmişti. Bu durumda, görünüşe göre Nicaea'nın surları başkente yeni olan bir teknolojiye bir yüzyıldan daha erken adapte olunmuşlardı³⁰⁰.

Konstantinopolis'te son bir boş çaba olarak dış duvarı kuvvetlendirmiş ve basitleştirmiş ve değişen teknolojinin son izi silahlar için mazgal delikleri eklenmiştir. Benzer değişiklikler Nicaea'da da gerçekleştirilmişti. 14.yüzyılda kenti savunmak için mevcut insan sayısı uzun çifte surların savunulabilmesi için yeterli değildi. Bu yüzden birçok

²⁹⁹ Foss- Winfield; a.g.e, s.158.

³⁰⁰ Foss-Winfield; a.g.e., s. 158.

mazgal delikleri ve mazgal yarıkları kapatıldı. Aynı zamanda , Bizans'a ait olarak kentin son günleri olan , 14.yüzyılın başlarında kuleler yükseltilmiş ve mancınık yerleştirmek için uygun olacak biçimde güçlendirilmiştir. Surlardaki bu değişiklik eğer gecikmiş bir gelişme olarak ele alınırsa normal görülebilir fakat surların yükseltilmiş olması genel olarak kabul edilen bir durum için önemli anlamlar da taşımaktadır. Öyle ki; bu dönemde kenti tehdit eden düşmanlar batının ağır biçimde silahlanmış Norman veya Haçlıları değil çoğunlukla göçebe olan Osmanlı kabileleriydi. Genel olarak kabul edilen Türklerin kent kuşatmaları ve saldırı tekniklerinde gelişmemiş olmalarıdır. Fakat Nicaca surlarının bu şekilde bir savunmaya ihtiyaç duymuş olması surlarla çevrili kentleri sadece abluka ile alabilecek yetenekte olduğu düşünülen bu dönemdeki Türklerin aslında zannedilenden daha ilerlemiş bir teknolojiye sahip olduğunu akla getirmektedir³⁰¹.

Hieron'da tam olarak aynı olmasa da savunma açısından benzer gelişmeleri görmekteyiz. Konstantinopolis ve Nicaea surlarında olduğu gibi burada da bu dönemde kulelerin yükseltildiği veya yeniden inşa edildiği , buralara yeni mazgal deliklerinin yerleştirildiği görülmektedir. Mevcut bazı mazgal delikleri ise kapatılmıştır³⁰². Bunların yanında kaleyi bir üst hisar ve çok daha geniş bir alt dış avluya ayıran yeni bir sur duvarı da bu dönemde inşa edilmiştir ve başkenti koruma amacıyla inşa edilmiş olması nedeniyle böylesi bir özenle yapıldığını düşündürmektedir. Bu ayırım duvarı üzerinde inşa edilmiş kuleler, kıyıyı kontrol edebilecek ve üzerlerine yerleştirilen mancınıklar sayesinde atış yapabilecek niteliklerdedir. İstanbul için tipik dekoratifsiz Palaiologos tarzı olarak adlandırılan yoğun bir harçla kabaca sıralanmış yöretaşlarından yapılmıştır ve çok sayıda yuvarlak giriş deliği içerir³⁰³.

³⁰¹ Foss-Winfield; a.g.e., s. 167.

³⁰² Foss-Winfield; a.g.e., s. 167.

³⁰³ Foss-Winfield; a.g.e., s. 158.

Palaiologoslar'a ait olabileceği düşünölen bir diğer kale Nyphacum'un üst hisarındaki tamiratlardır. Duvar işçiliği bakımından Palaiologoslar'a atfedilen bir özellik olan dekoratıfsız küçük moloztaşlardan oluşmuştur ve kabadırlar³⁰⁴.

Sonuç olarak bu döneme ait olan kalelerde gördüğümüz ortak özellikler şunlardır: Duvar işçiliği bakımında erken dönemlerde dağınıkta olsa görebildiğimiz ve savunma amacından daha çok dekoratif amaçlı olan tuğlaların kullanımı son dönemlerde tamamen sona erer ve kabaca dizilmiş moloztaşlardan oluşan süsleme unsurlarının görülmediği duvar işçilikleri kullanılmaya başlanmıştır. Savunma yöntemleri açısından ele alınan örneklerde görüldüğü gibi surlar azalan insan gücüne ve değişen teknolojiye uydurulmaya çalışılmıştır.

---

³⁰⁴ Foss-Winfield; a.g.e., s. 168.

KAYNAKÇA

Angold, M., **A Byzantine Government in Exile** ,Oxford, 1975.

Arnakis, G., **Hoi Protoi Othomanoi** ,Athens, 1947.

Balcıoğlu, Talia, **Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası**, İstanbul : Işıık $\angle$ Matbaası, 1952.

Belke, K., **Tabula İmperii Byzantini 4: Galatien und Lykaonien** , Vienna, 1984.

Brooks, E.W., "Byzantines and Arabs in the time of the Early Abbasids", χ_m , **English Historical Review** 15 : 14 ,1900.

Choinates, N, **Historia** , ed: J.A.van Dieten, Berlin 1972.

Colmar , Freiherr von der Goltz, **Anatolische Ausflüge** .Berlin. 1896.

Crow, J., - Hill, S. 1995 "The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlogonia" **Anatolian Studies** XLV : 251-63

Diest W.von, **Von Pergamon über den Dindymos zum Pontos** Petermanns Mitteilungen, Erg.-Heft 94, 1889

Diest, W.von, **Von Tilsitt nach Angora** ,Petermanns Mitteilungen, Erg.-Heft 125, 1898 .

Diest W.Von; "Die Landschaft zwischen Nicaea und Nicomedia", *Asien* 2, 1903.

Eroz, M. - S.Alpan , **Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası** , İstanbul, 1968. c. 7.

Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, çeviren: Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1970.

Foss, Clive ; **Survey of Medieval Castles of Anatolia I :Kütahya** British Institute of Archaeology at Ankara Monography: 7, Ankara, 1985.

Foss, Clive ; "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius" **Anatolian Studies** 40 :161-183, 1990.

Foss, Clive ; **Survey Of Medieval Castles of Anatolia II: Nicomedia**, British Institute of Archaeology at Ankara Monography: 21. Ankara, 1996

Foss, Clive – David Winfield ; **Byzantine Fortifications : an Introduction** , Univeristy of South Africa, Pretoria., 1986.

French, D.H., **Roman Roads and Milestones of Asia Minor: I.The Pilgrim's Road** ,BAR International Series 105, Oxford, 1981.

Joseph von Hammer; **Büyük Osmanlı Tarihi** (Fransızca'dan çeviren: Mehmet Ata), İkinci Basım, Medya Ofset Yayınları, İstanbul, 2002.

Huxley, George, " A List of Aplekta", **Greek Roman and Byzantine Studies** 16: 1975.

Ibn Battuta, **The Travels of Ibn Battuta** , İng.çev: H.Gibb , Cambridge, 1962.

Ibn Khordadbeh, **Kitab al-Masalik w'al-Mamalik**, (ed. M.J. de Goeje) **Bibliotheca Geographorum Arabicorum: 6.**

Janin, R., **Les églises et les monastères des grands centres byzantines** Paris, 1975.

Kaya, Harun , **The Byzantine Fortresses of Yoğuntaş, Keçikalesi and Pınarhisar in the Kırklareli Region**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Bilkent Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü, Ankara, 1997.

Laiou , A., **Constantinople and The Latins** ,Cambridge Mass , 1972.

Laurent, V, "La Vita retrectata et les miracles posthumes de Saint Pierre d'Atroa," **Subsidia Hagiographica 31** ,Bruxelles: Societe des Bollandistes, 1958.

Ostrogorsky, Georg, **Bizans Devleti Tarihi** , çev: Fikret Işıltan, Dördüncü Basım, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları , 1995.

Parman, Ebru, **Ortaçağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2002.

Parman, Ebru, "Eskişehir-Karacahisar'da bir Ortaçağ Kalesi" **V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 19-20 Nisan 2001.

Ramsay, William M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**. çeviren: Mihri Pektaş, İstanbul Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1960.

Rice, Tamara Talbot, **Bizans'ta Günlük Yaşam**. İngilizce'den çeviren: Bilgi Altınok, İstanbul, Göçebe Yayınları, 1998.

Robert, L.,: "Un voyage d'Antiphilos de Byzance" , **Jsavants**, 1979.

Robert , L., **A Travers l'Asie Mineure** ,Paris, 1980.

Sakarya İl Yıllığı, Adapazarı, 1998. *Y. Yol*

Şahin, Sencer, " 1982 Yılında Bithynia, Pamphylia ve Lykia'da Epigrafik ve Tarihi- Topografik Araştırmalar", **I. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1983** : 83- 84 .

Sencer Şahin, "Adapazarı / Beşköprü Mevkiindeki Antik Köprü ve Çevre Tarihi Coğrafyasında Yarattığı sorunlu Durum", **III. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1985**: 173-179 .

Şahin, Sencer, "Malagina/Melagina am Sangarios", **Epigraphica Anatolica 7**: 153-166 ,1986.

Şahin, Sencer, **Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) II. 3** ,Bonn, 1987.

Tafel, G. - G. Thomas, **Urkunden zur alteren Handels-und Staatgeschichte der Republik Venedig** ,Vienna, 1856.

Texier, Charles, **Küçük Asya** (Fransızca'dan Türkçe'ye çeviren: Ali)
Cilt: I. Dokümantasyon ve Enformasyon Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Tunay, Mehmet İ., “Yalova’nın tarihi ve Arkeolojisi” , **IX. Türk Tarih Kongresi**, Cilt no I: 507 – 511 ,1986.

Wycherley, R.E. **Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?** , Çev: Nur Nirven, Nezih Başgelen, Üçüncü Basım, İstanbul Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993 . c .

Yazıcı, Mürşit; “Harmantepe Kalesi”, **Irmak Kültür ve Sanat Dergisi** 18: 20, Haziran 2002.

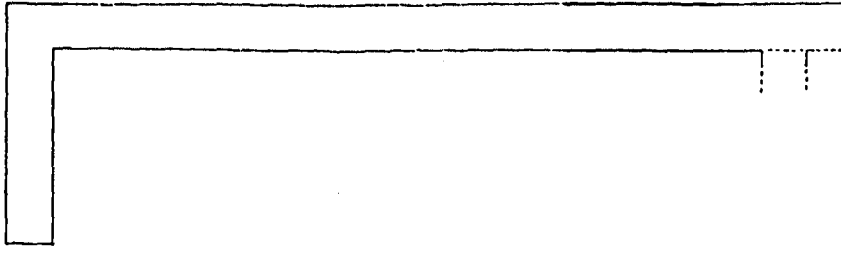
Yazıcı, Mürşit; “Paşalar Kalesi” **Irmak Kültür ve Sanat Dergisi** 19-20: 33 , Temmuz-Ağustos 2002. D.

Yazıcı, Mürşit ; “Pamukova Akçaköyü Roma yerleşmesi izleri”, 1612 sayılı **Bursa Kültür ve Tabiat varlıklarını koruma kurulu raporu** (24 Şubat 1991)

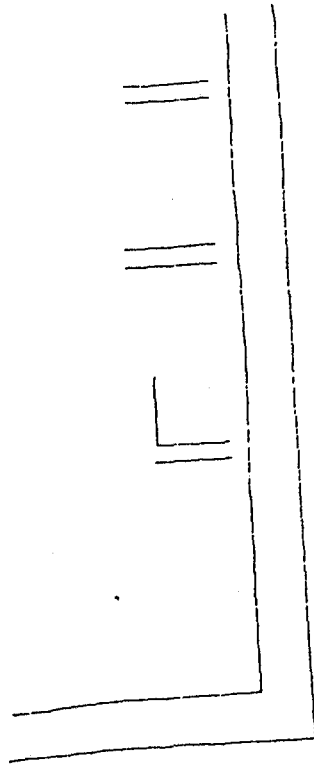
Zachariadou, E., “Pachymeres on the ‘Amourioi’ of Kastamonu”, **Byzantine and Modern Greek Studies** 3: 57-70 ,1977.

ÇİZİM LİSTESİ

1. MEKECE KALESİ – SKEÇ PLAN
2. PAŞALAR KALESİ – SKEÇ PLAN
3. HARMANTEPE KALESİ – SKÇE PLAN

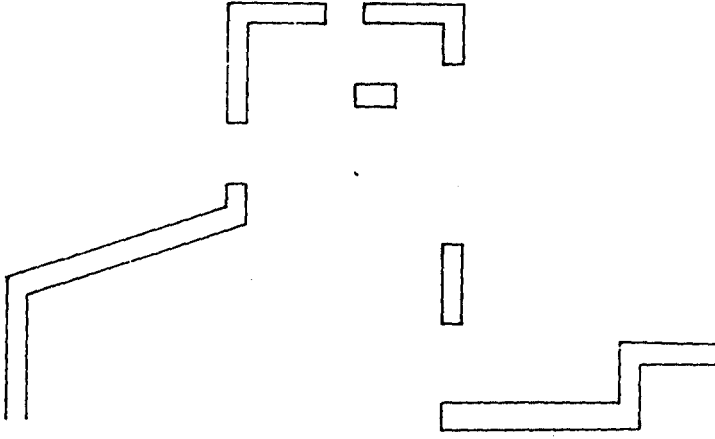

— Kısılmış meşadî duvar
- - - Dışarı çıkış kapalı duvar

SAĞIRLI PAZARCI, MEKECE KALESİ PLANI
(1800'YE GİTİRENEKİ YILDIRIM)
Dünya'da

Çizim-1) Mekece Kalesi- Skeç Plan

— 12.yy.
— 7.yy.

mimari
kalıntı

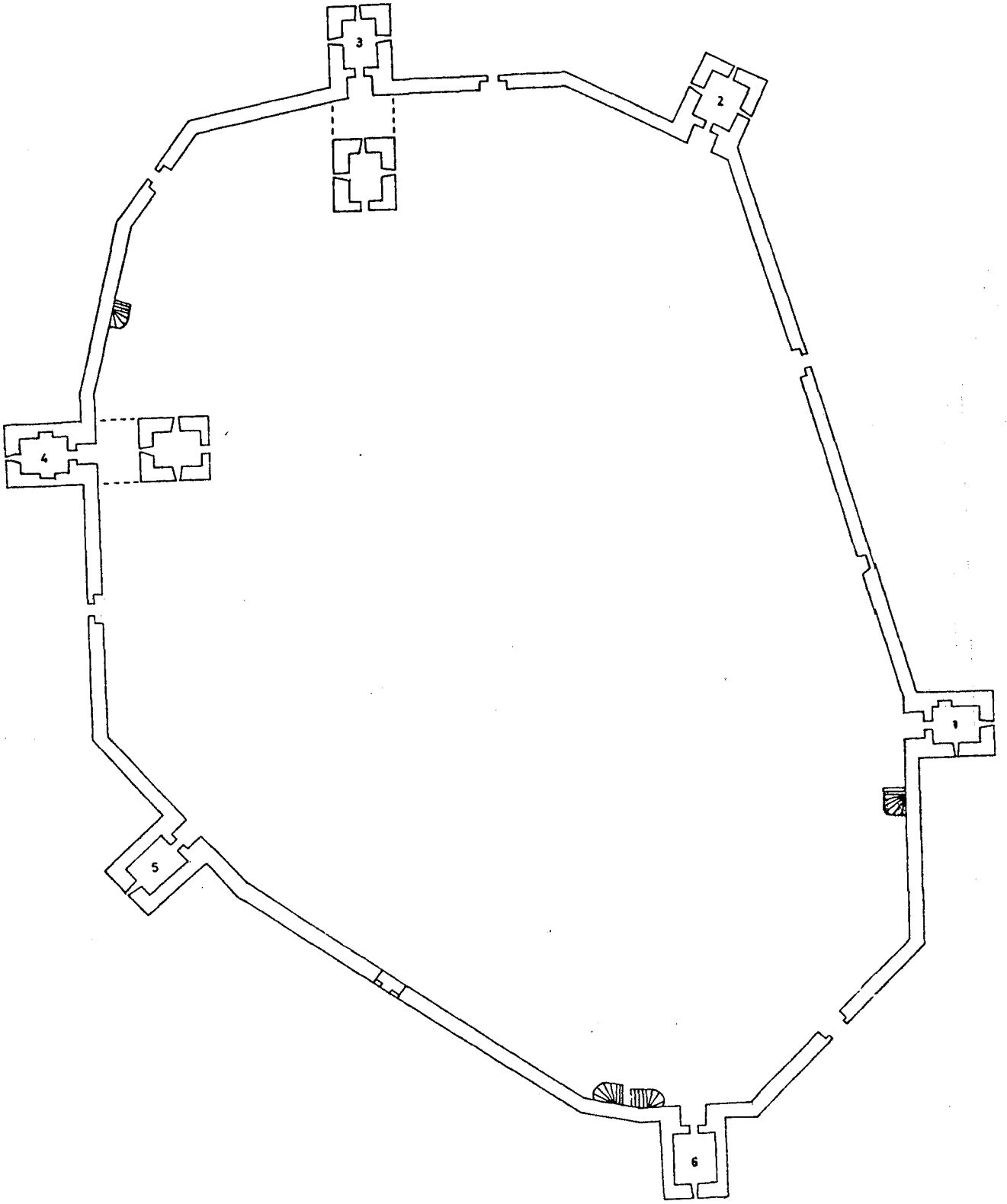
5 ilavesi

mimari
kalıntı

SAKARYA/PAMUKOVA PAŞALAR KALESİ
SKEÇ PLANI

Çizim-2) Paşalar Kalesi – Skeç Plan

SAKARYA HARMANTEPE KALESİ SKEÇ PLANI

HARİTA LİSTESİ

1. BITHYNIA- GENEL

2. 11. YÜZYILDA BITHYNIA'DAKİ THEMA SİSTEMİ

3.BİZANS "APLEKTA" SİSTEMİ

4.SAKARYA İLİ İÇİNDE YER ALAN KALELERİN COĞRAFİ KONUMU

5. MEKECE KALESİ- COĞRAFİ KONUMU

6. PAŞALAR KALESİ- COĞRAFİ KONUMU

7. BAĞLARBAŞI KALESİ- COĞRAFİ KONUMU

8. ÇOBANKALE- COĞRAFİ KONUMU

9. ADLİYE KALESİ – COĞRAFİ KONUMU

10.SEYİFLER KALESİ – COĞRAFİ KONUMU

11. HARMANTEPE KALESİ- COĞRAFİ KONUMU

12. MAĞARA GÜNEY KALESİ- COĞRAFİ KONUMU

Harita 2. 11. Yüzyılda Bithynia'daki Thema Sistemi

Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1995) den uyarlandı.

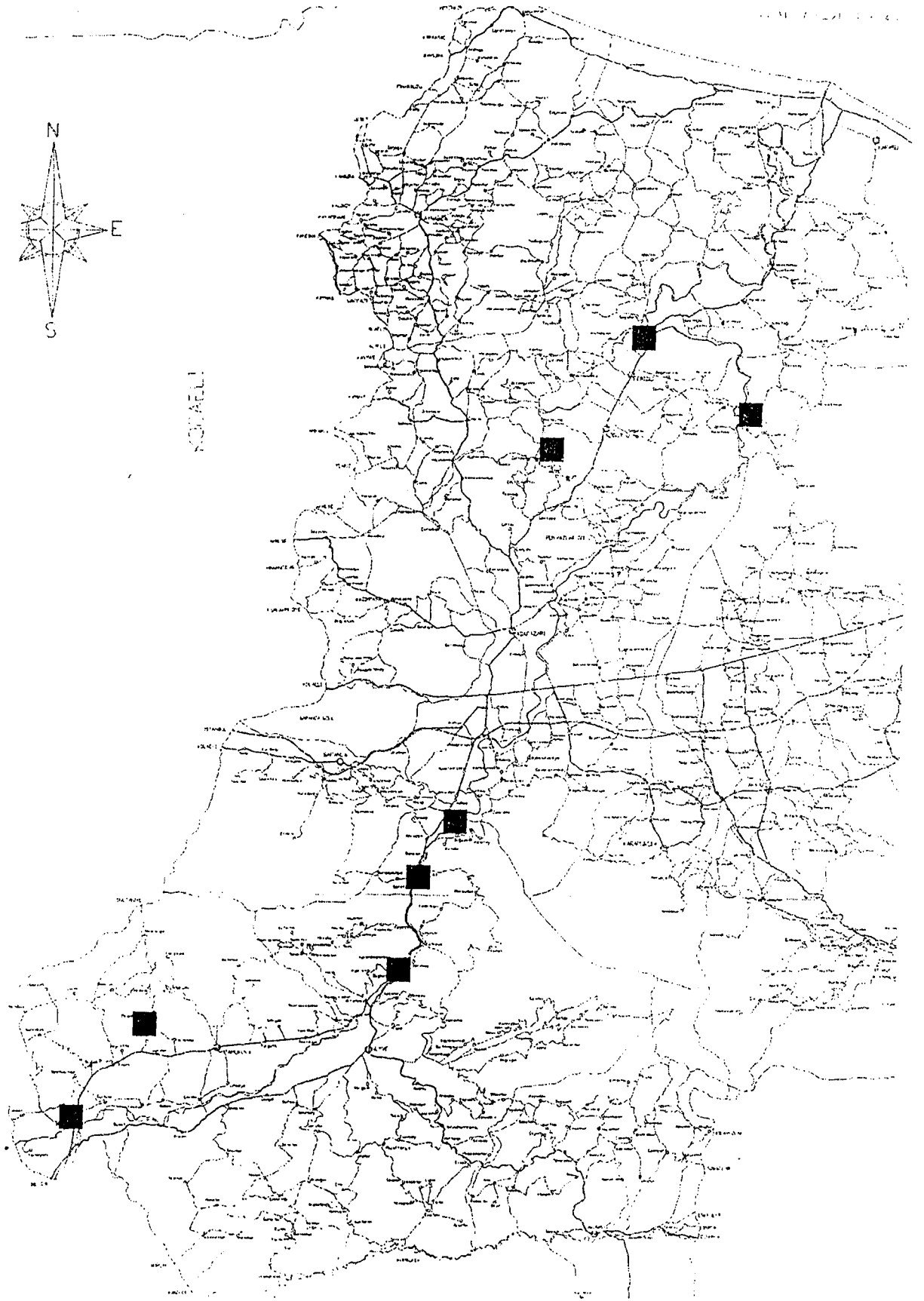
MAP OF APΛHKTA IN ASIA MINOR

Harita 3. Bizans "Aplekta" Sistemi

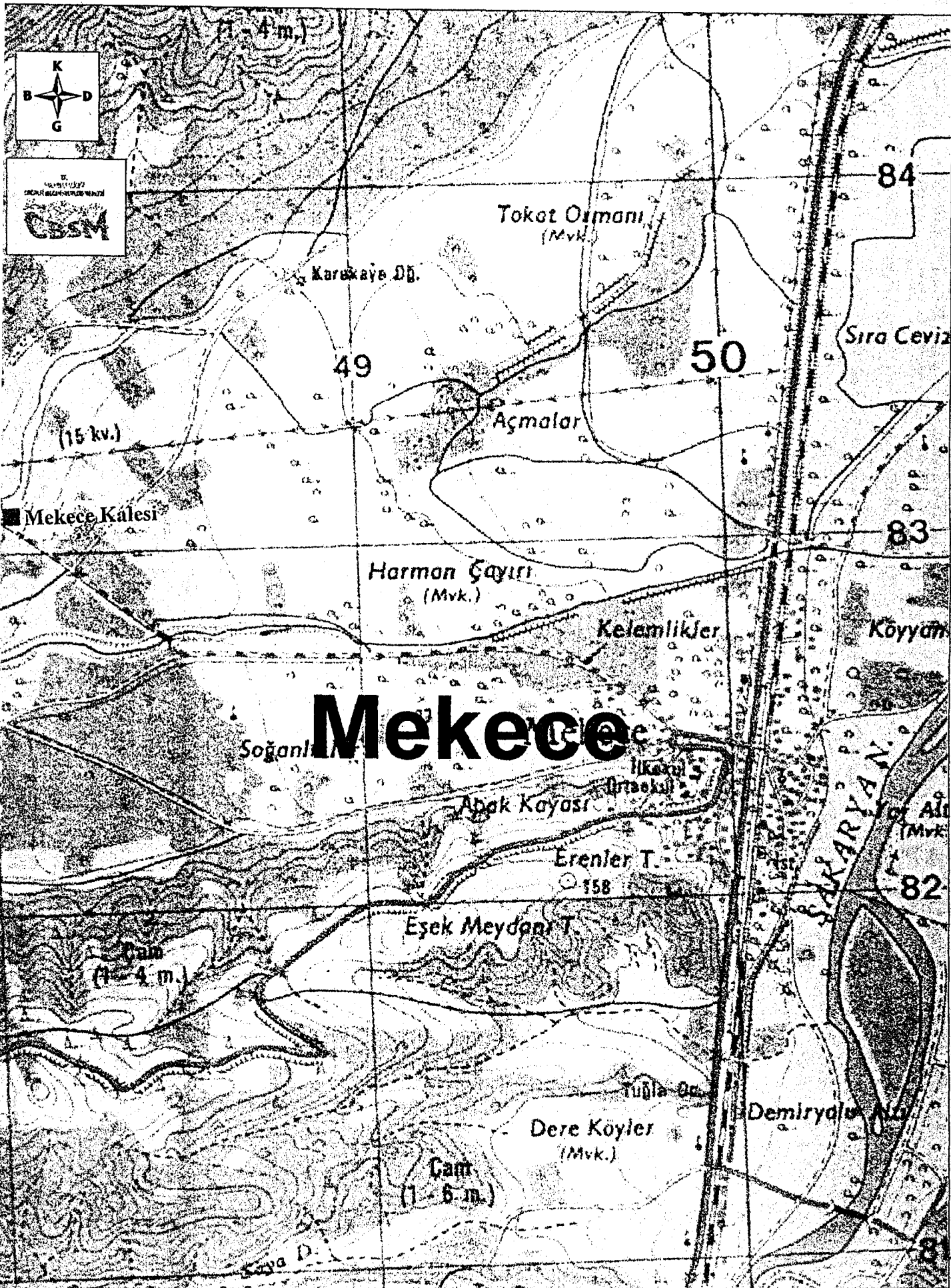

George Huxley, "A List of Aplekta", (*Grek Roman and Byzantine Studies* 16: 1975) den uyarlandı

Harita 4. Sakarya İli İçinde Yeralan Kalelerin Coğrafi Konumu

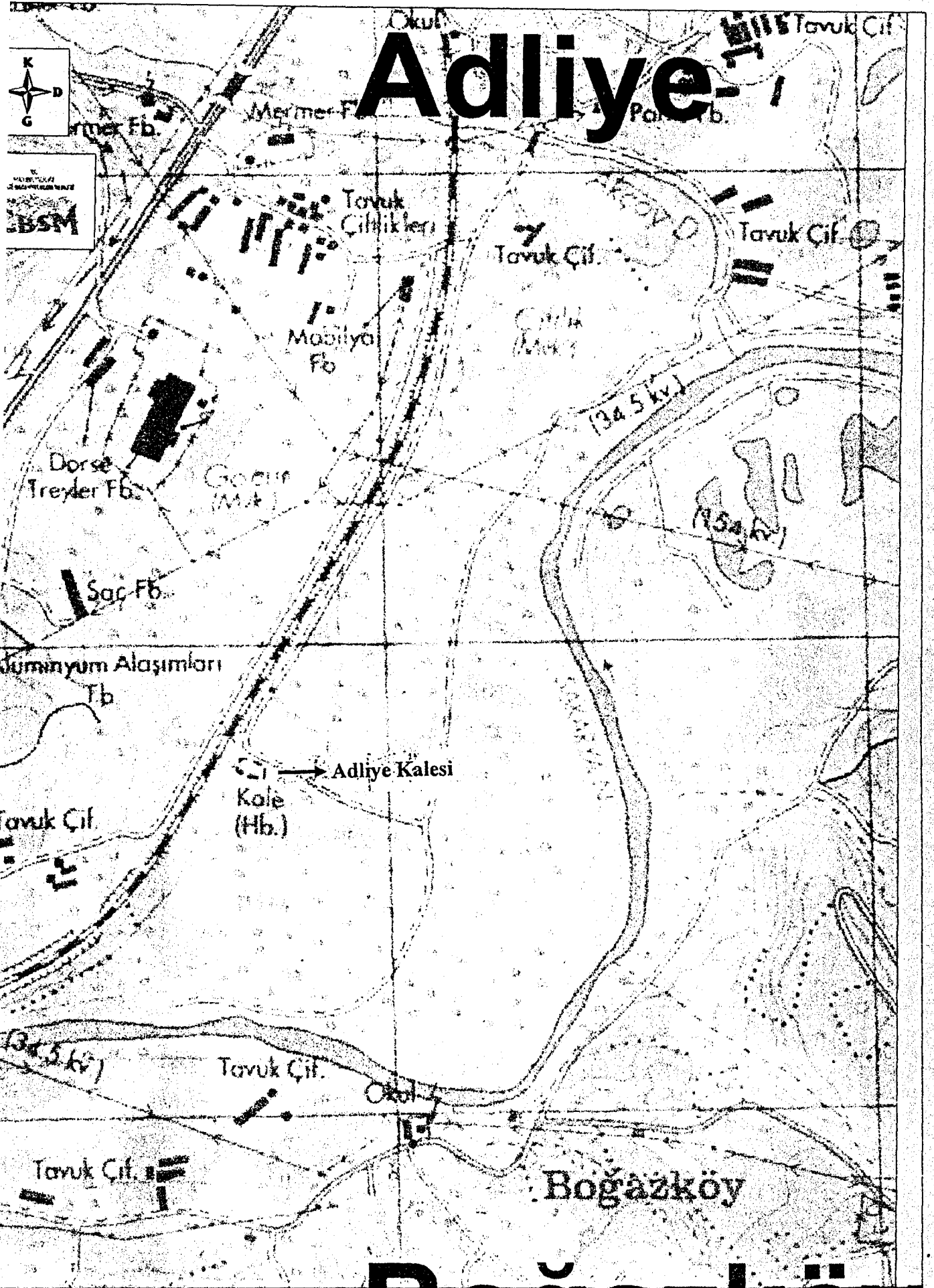

Harita 5 Mekece Kalesi – Coğrafi Konumu

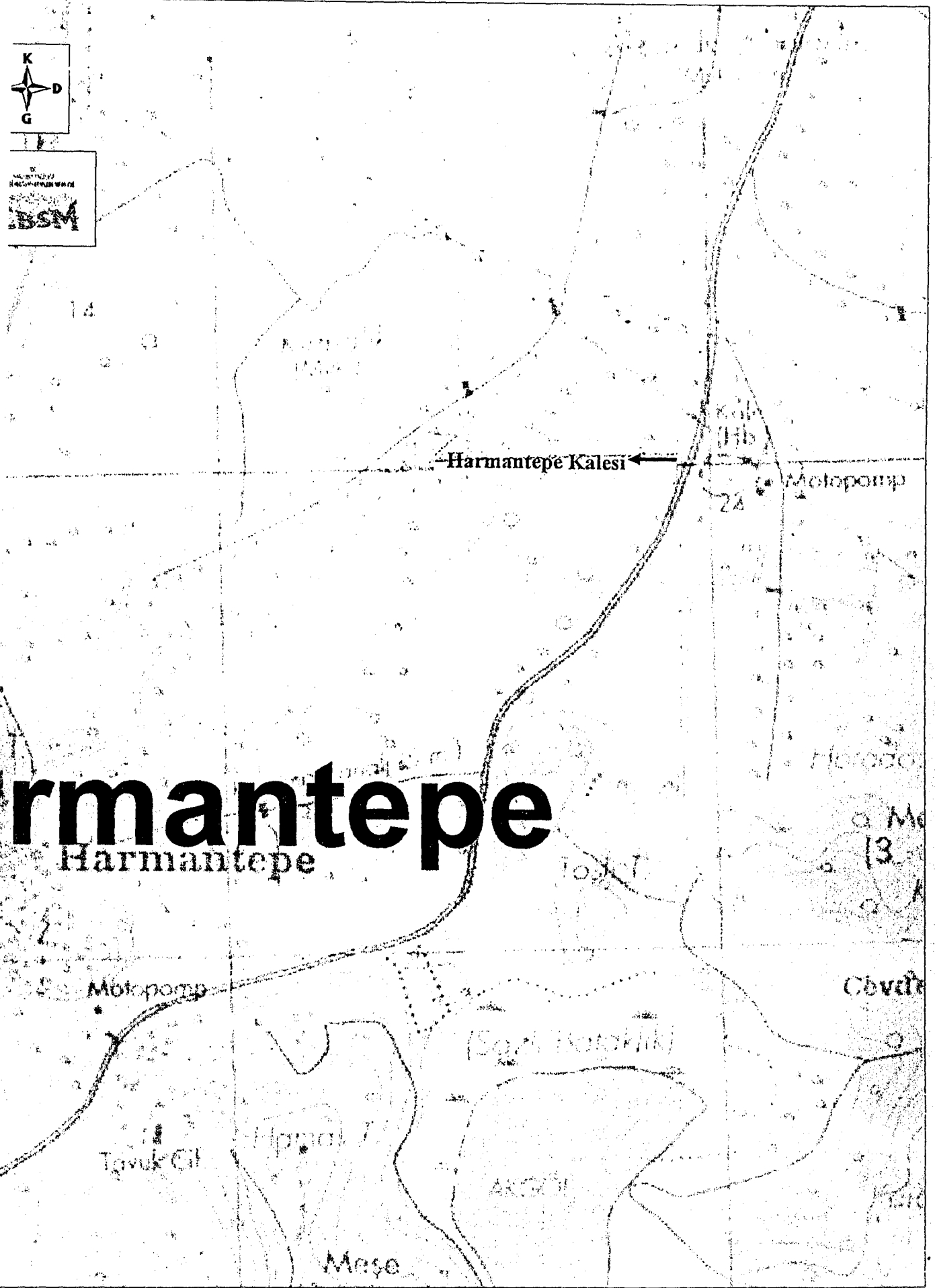
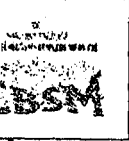

Adliye

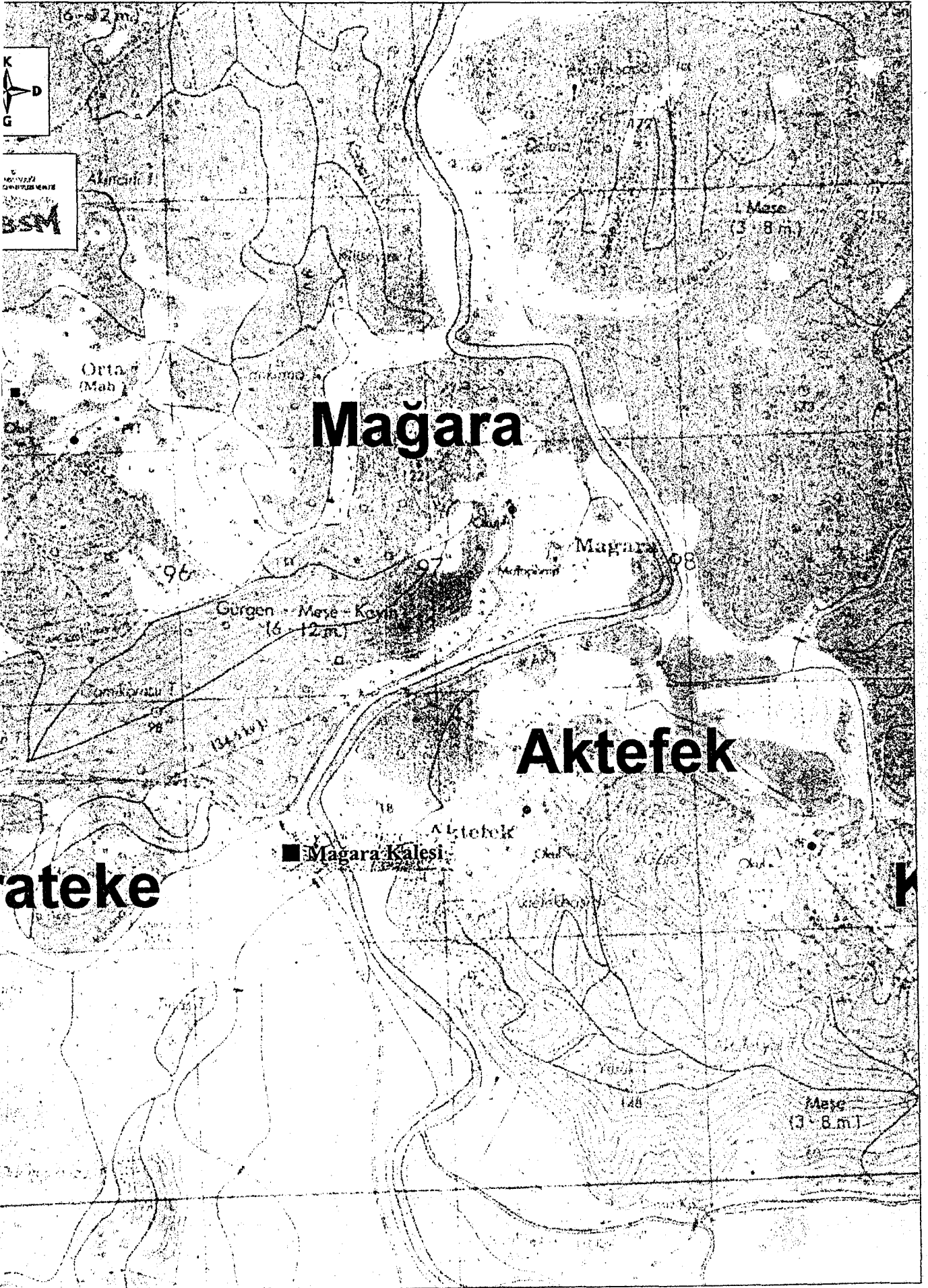
Harita 9 Adliye Kalesi - Coğrafi Konumu

Harmantepe

Harita 1 | Harmantepe Kalesi – Coğrafi Konumu

Harita 12. Mağara Güney Kalesi – Coğrafi Konum.

LEVHA LİSTESİ

1. a) Mekece Kalesi, Sur Duvarı ve Kule
b) Mekece Kalesi, Sur Duvarı ve Kule
2. a) Mekece Kalesi, Duvar İşçiliği- Ayrıntı
b) Mekece Kalesi, Temel Seviyesinde Duvar İzleri
3. a) Paşalar Kalesi'nin yer aldığı Kaltepe mevkii
b)Paşalar Kalesi'nin eteklerinde yer alan Paşalar Köyü'nde bulunan Roma dönemi steli
4. a) Kalenin bulunduğu tepenin eteklerindeki duvar izleri
b) Kalenin bulunduğu tepenin eteklerindeki duvar izleri
5. a) Paşalar Kalesi'nin bulunduğu tepede kayalara oyulmuş geçitler
b)Paşalar Kalesi'nin bulunduğu tepede kayalara oyulmuş basamaklar
6. a) Paşalar Kalesi'nin bulunduğu tepede kayalara oyulmuş su oluğu
b) Paşalar Kalesi, Mancınık Platformu
7. a) Paşalar Kalesi, Mancınık Platformu'nun iki ayrı duvar işçiliği
b)Paşalar Kalesi, Mancınık Platformu'nun tabanındaki kiklopik duvar örgüsü
8. a) Paşalar Kalesi, Mancınık Platformu ve önünde uzanan Malagina Ovası
b) Paşalar Kalesi, Mancınık Platformu'ndaki pandantif izleri
9. a) Mancınık platformuna bitişik duvar
b) Mancınık platformuna bitişik duvar

10. a) Paşalar Kalesi, Tonozlu girişin dıştan görünüşü
b) Paşalar Kalesi, Tonozlu girişin içten görünüşü
11. a) Tonozlu girişi iki yandan sınırlandıran duvarlar
b) Tonozlu girişin kuzeyinde bulunan duvarın işçiliği
12. a) Paşalar Kalesi, Devşirme malzemeli duvar ve üçgen kule
b) Paşalar Kalesi, Duvarda kullanılan devşirmeler
13. a) Paşalar Kalesi, Üçgen köşe kulesi
b) Paşalar Kalesi, Arazide görülen devşirme malzemeler
14. a) Paşalar Kalesi, Devşirmeli sur duvarına bitişik mimari kalıntı
b) Paşalar Kalesi, Kale içinde kaçak kazılarla ortaya çıkmış mimari kalıntı
15. a) Bağlarbaşı Kalesi, Kalenin yer aldığı tepe
b) Bağlarbaşı Kalesi, Yol çalışması sırasında yok edilmiş olan surlar
16. a) Bağlarbaşı Kalesi, Doğu yönündeki kule kalıntısı
b) Bağlarbaşı Kalesi, Kule kalıntısının duvar işçiliği
17. a) Bağlarbaşı Kalesi, Doğu sur duvarı
b) Bağlarbaşı Kalesi, Dolgu halinde kalabilmiş sur duvarı
18. Bağlarbaşı Kalesi, Surlar içinde görülen giriş deliği
19. a) Adliye Kalesi, Güneydoğu surları
b) Adliye Kalesi, Güneydoğu surları duvar işçiliği

20. a) Adliye Kalesi, Güneydoğu sur güney ucunda kule (?) kalıntısı
b) Adliye Kalesi, Surun içten görünüşü
21. Mağara Kalesi, Tamamen bitkilerle kaplanmış temel seviyesinde sur izleri
22. a) Seyifler Kalesi, Kulelerin doğudan görünüşü
b) Seyifler Kalesi, Doğu kule
23. a) Seyifler Kalesi, Doğu kule ve ona bitişik sur duvarı
b) Seyifler Kalesi, Batı kulenin içten görünüşü
24. a) Seyifler Kalesi, Duvar işçiliği ayrıntı
b) Seyifler Kalesi, Duvar işçiliği ayrıntı
25. Seyifler Kalesi, Batı kule arkasındaki sur kalıntısı
26. a) Harmantepe Kalesi, Güneyden genel görünüş
b) Harmantepe Kalesi, Kuzey yönündeki giriş
27. a) Harmantepe Kalesi- Duvar işçiliği ayrıntı
b) Harmantepe Kalesi- Duvar işçiliği ve sıva kaplama
28. a) Harmantepe Kalesi- Güneydoğu kule girişi
b) Harmantepe Kalesi Güneydoğu kulenin güneyindeki seyirdim yerine çıkan merdiven
29. a) Harmantepe Kalesi, Kuzey kule
b) Harmantepe Kalesi, Kuzey kule içten görünüş
30. a) Harmantepe Kalesi- Kuzeye bakış
b) Harmantepe Kalesi- Güneye bakış

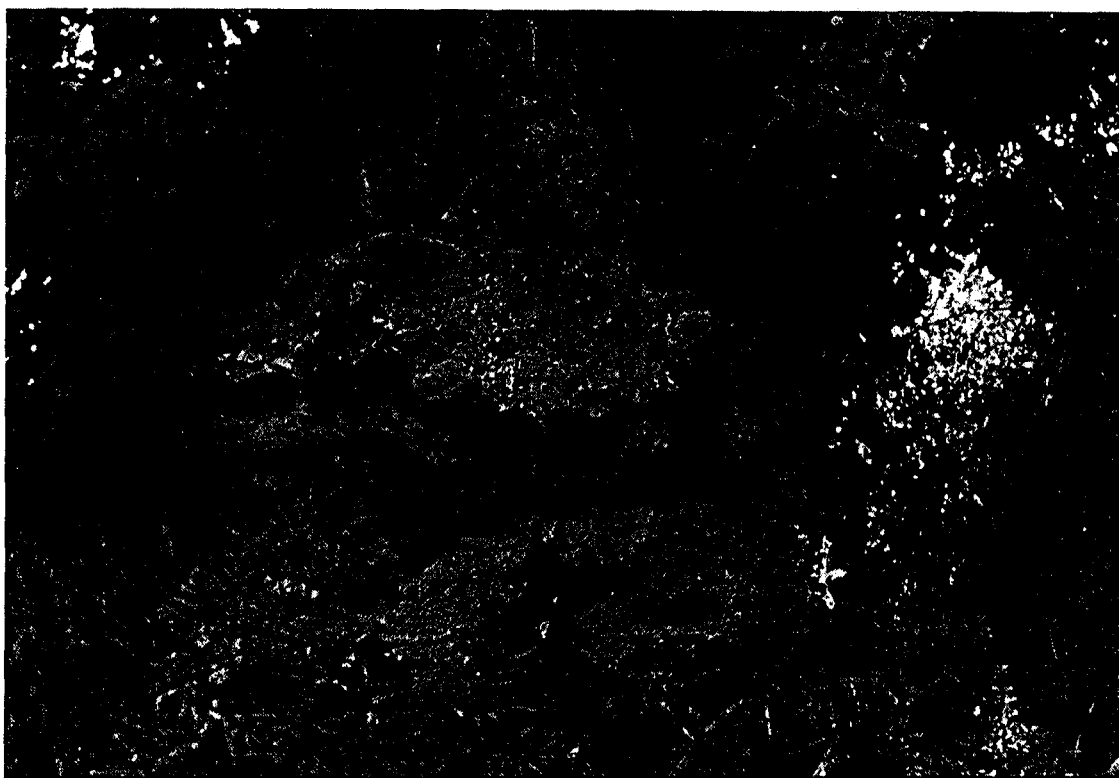
31. a) Harmantepe Kalesi Doğu yönündeki niş
b) Harmantepe Kalesi – Kuzey yönündeki niş
32. a) Harmantepe Kalesi- Kuzeybatı kule girişı
b) Harmantepe Kalesi- Batı kulede niş içindeki dışarıya açılan delik
33. Harmantepe Kalesi- Hendek, güney giriş ve güneybatı kule

a

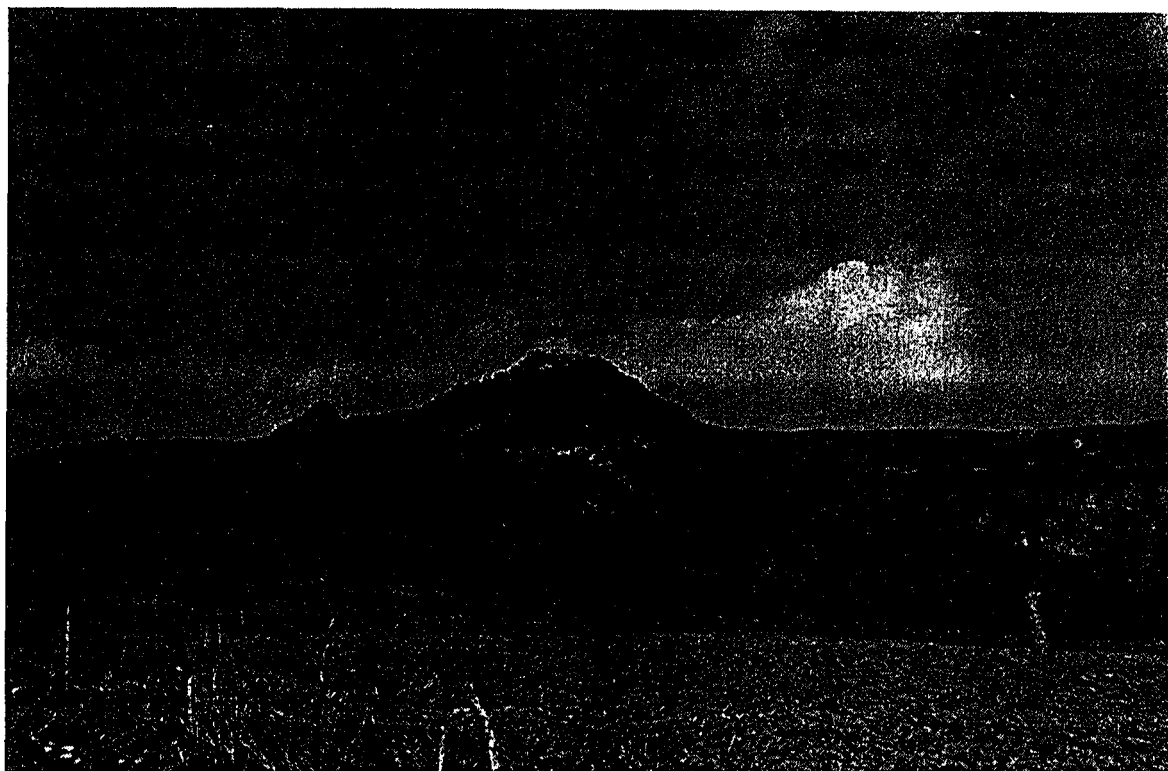
b

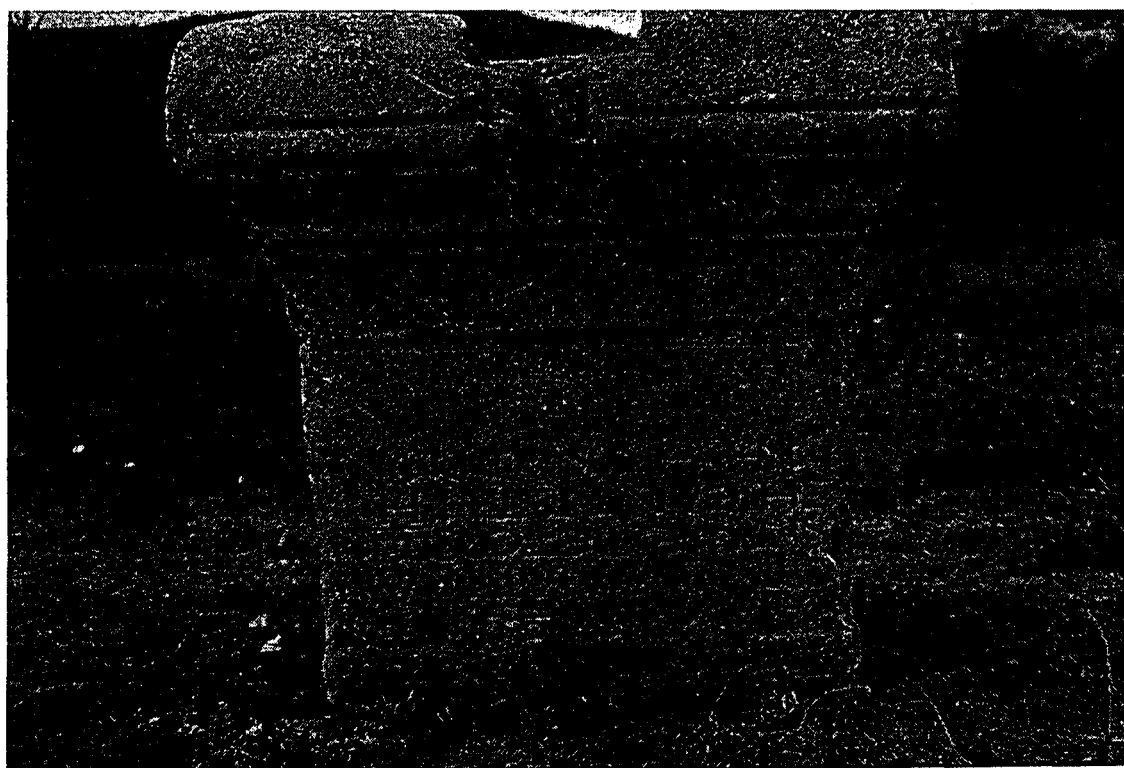
a

b

a

b

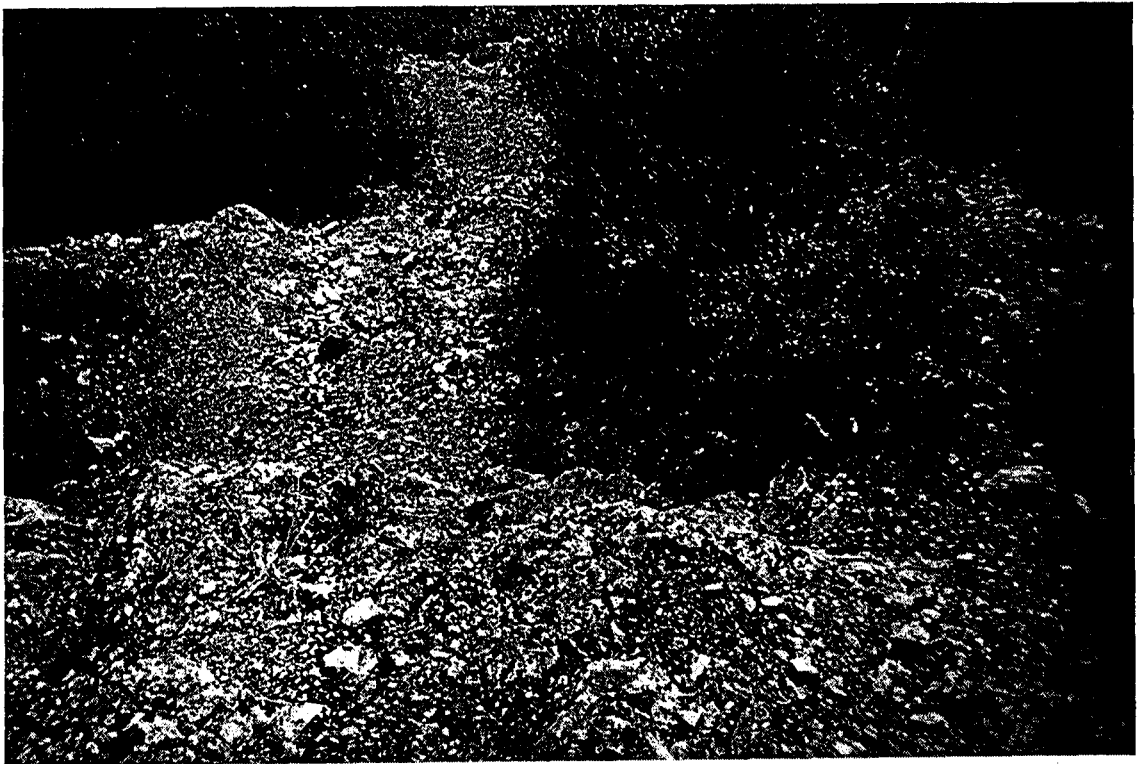
a

b

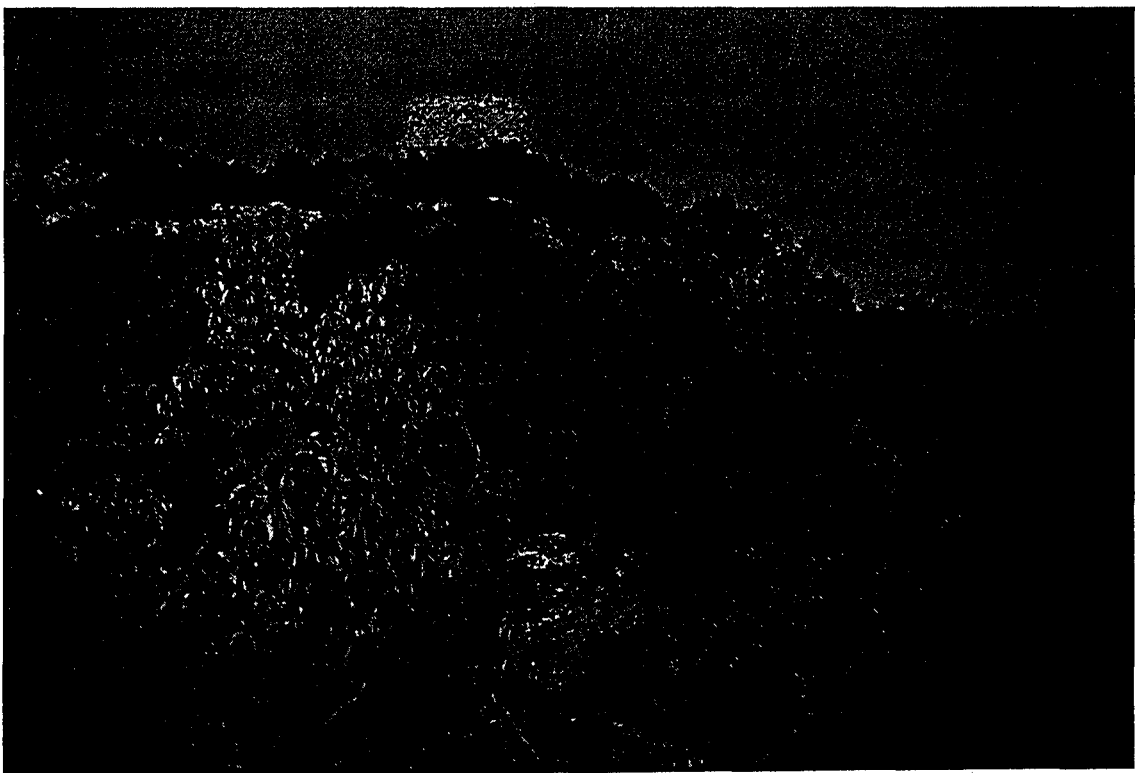
a

b

a

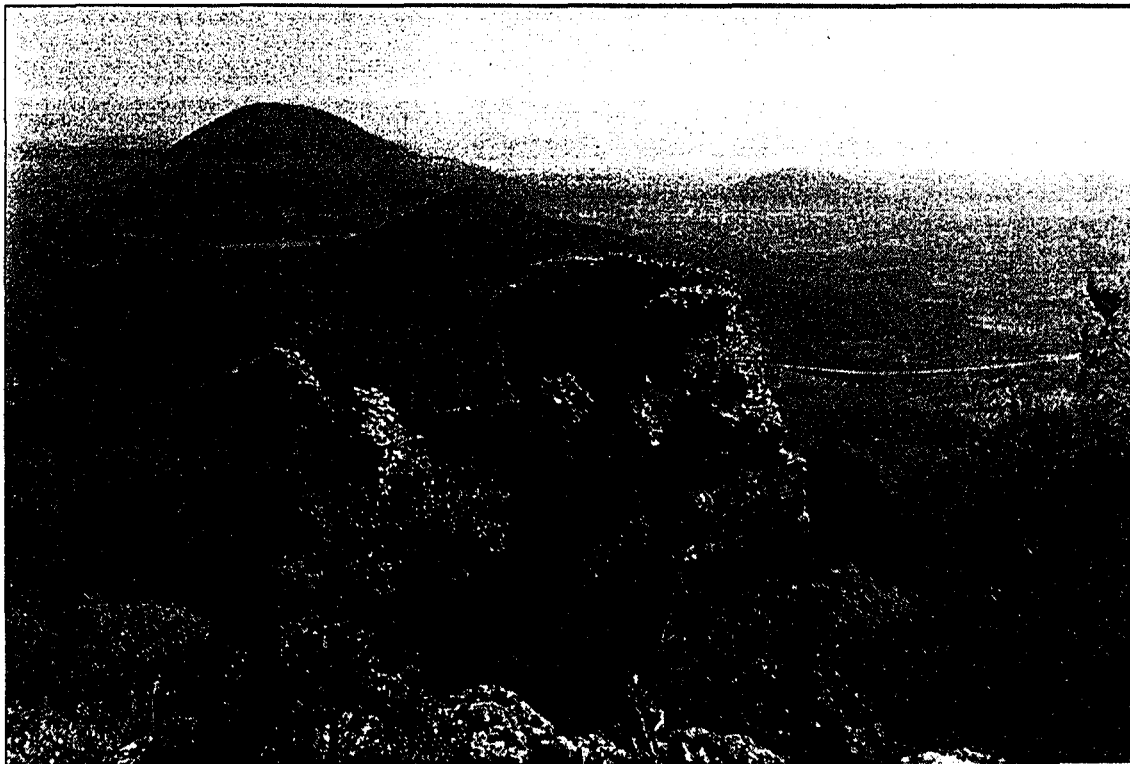
b

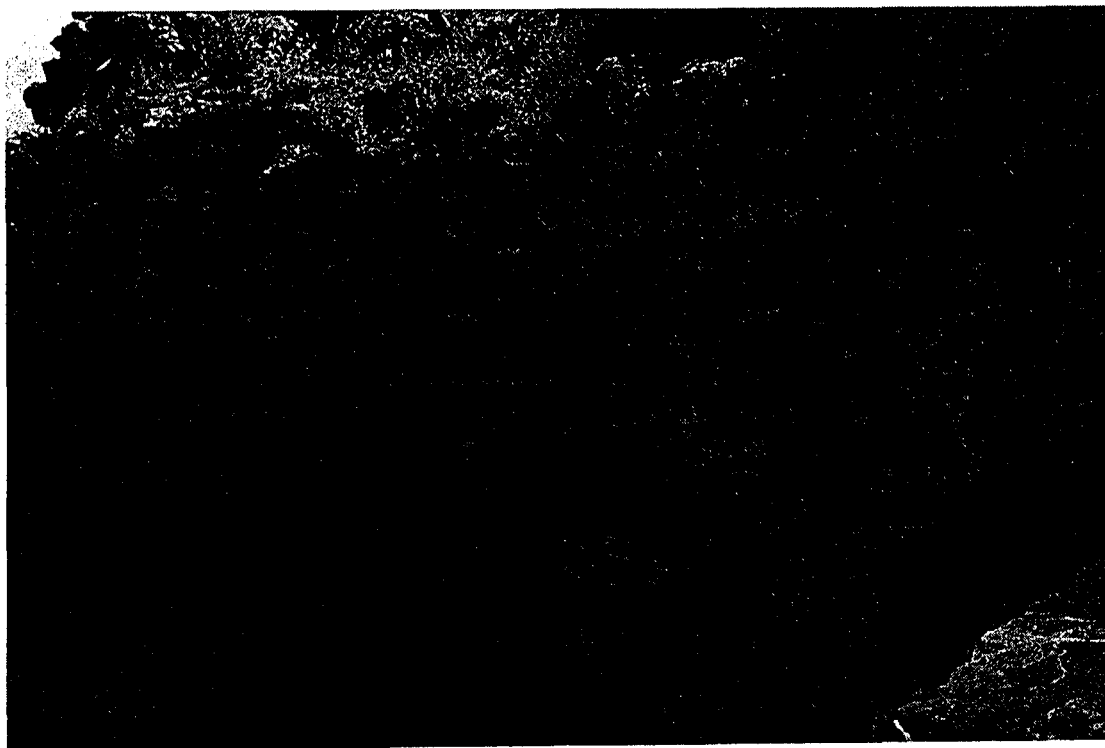
a

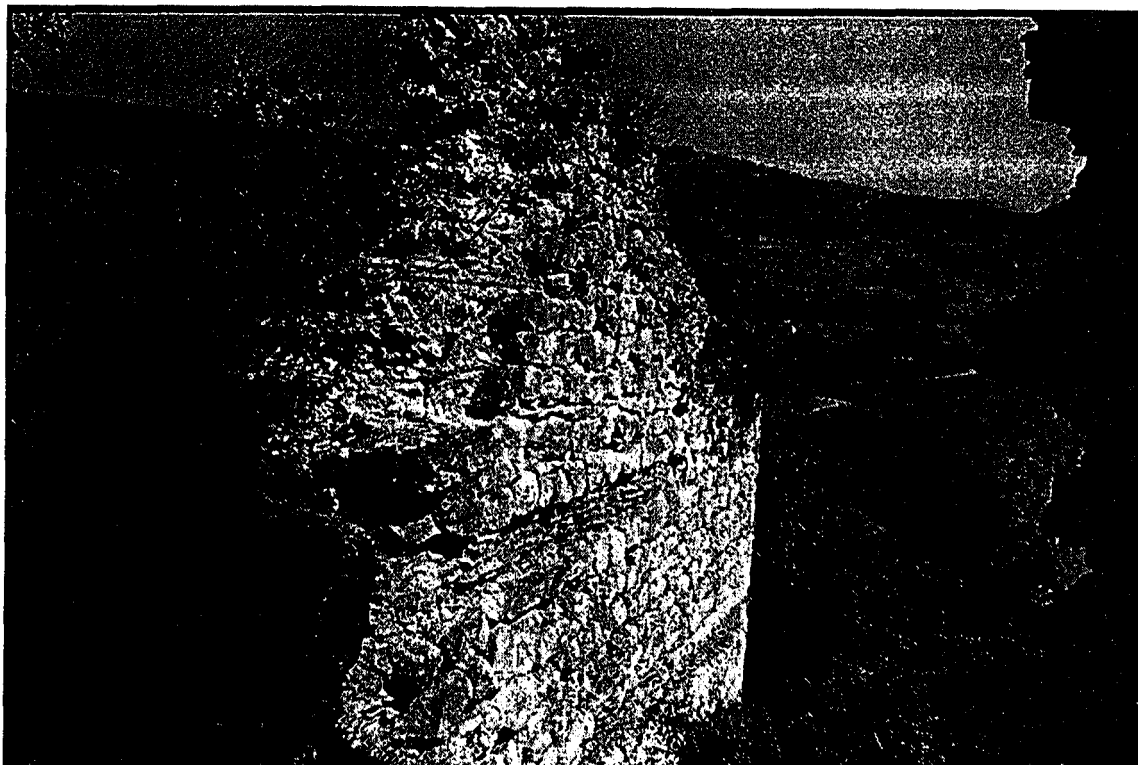
b

a

b

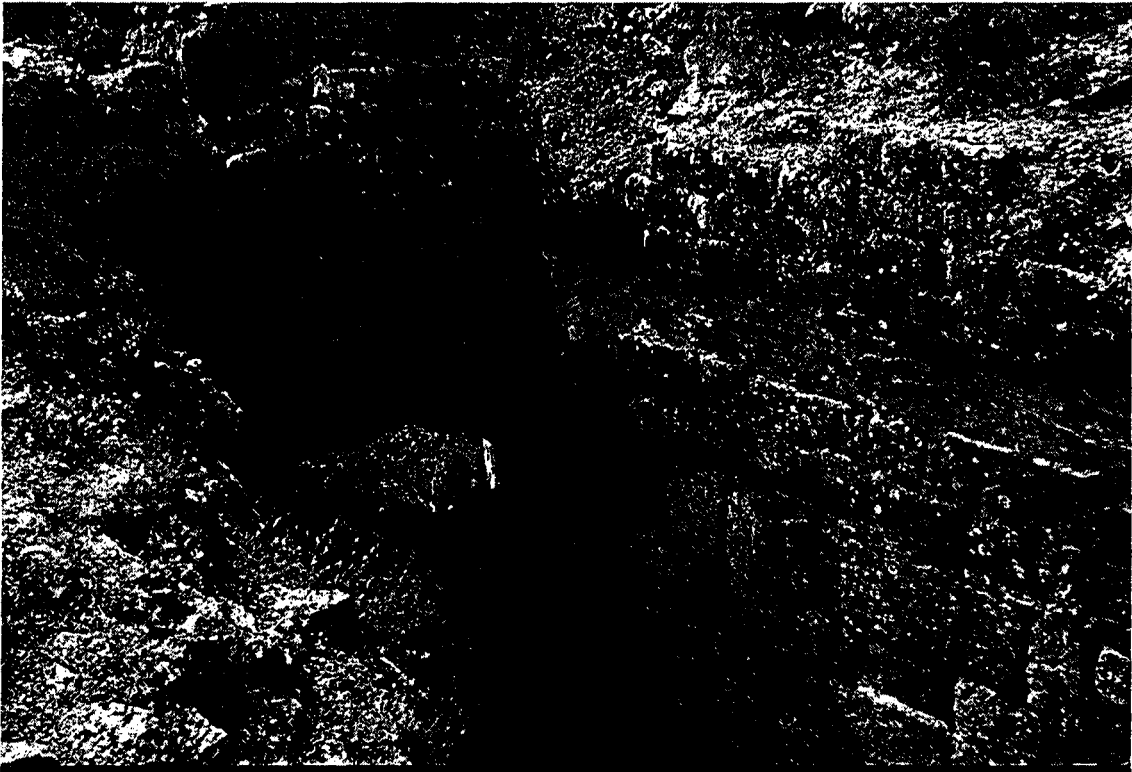
a

b

a

b

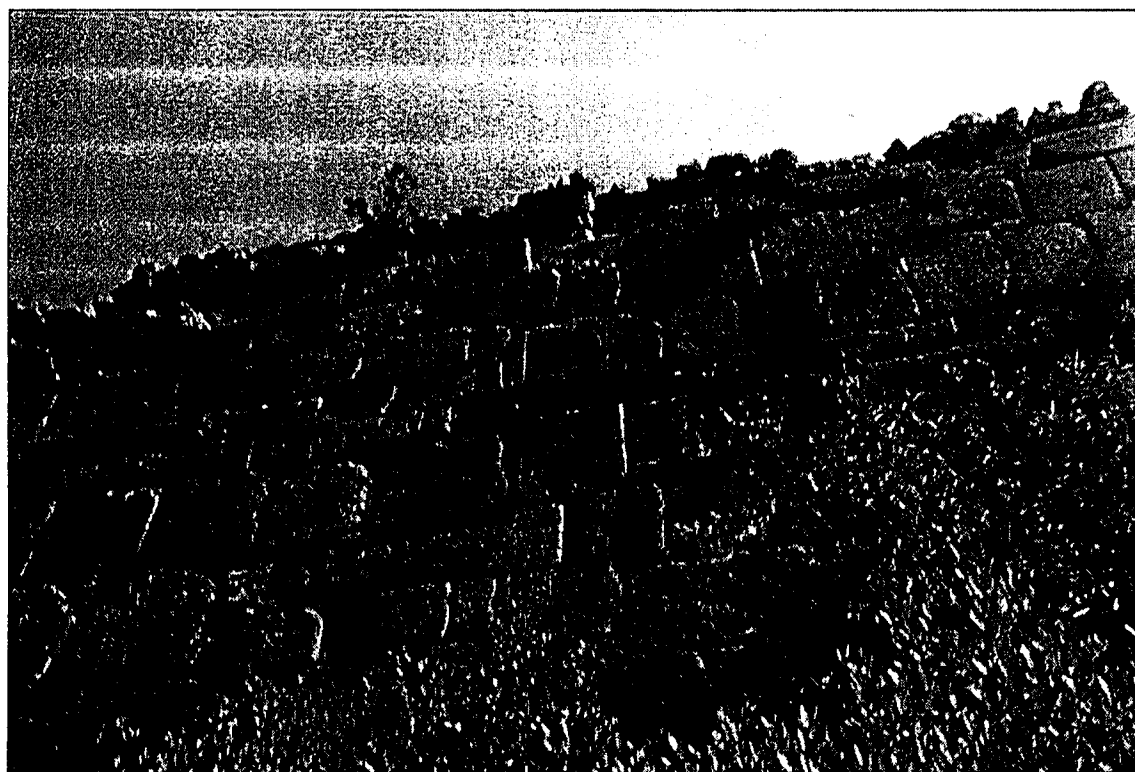
a

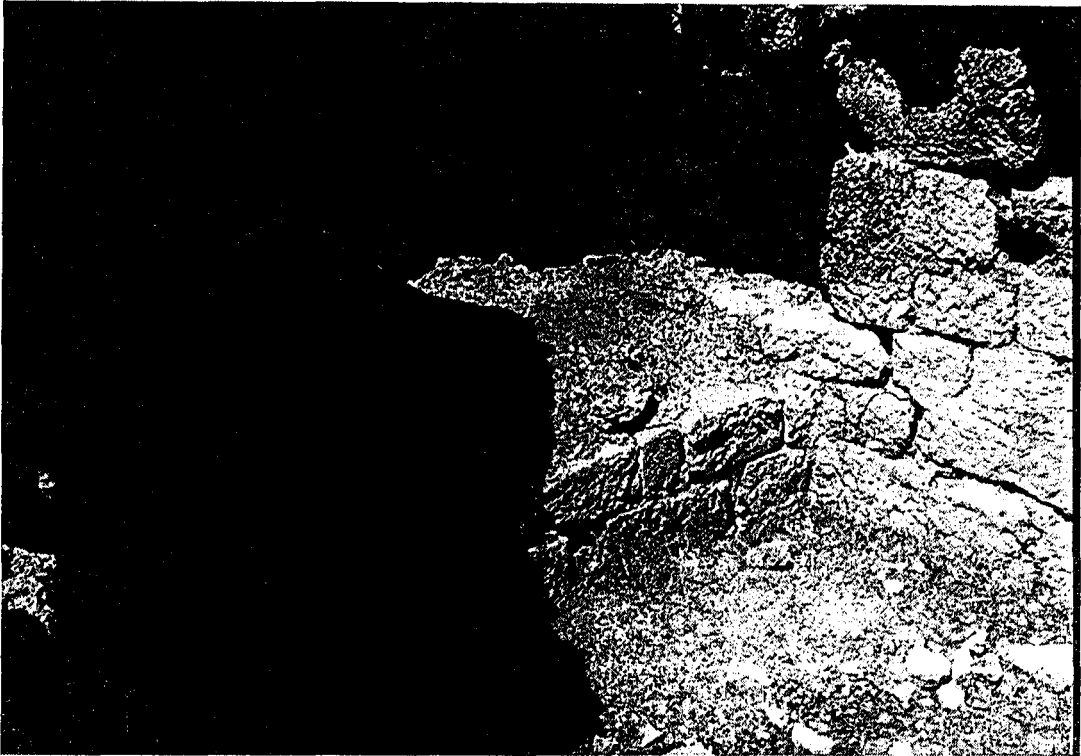
b

a

b

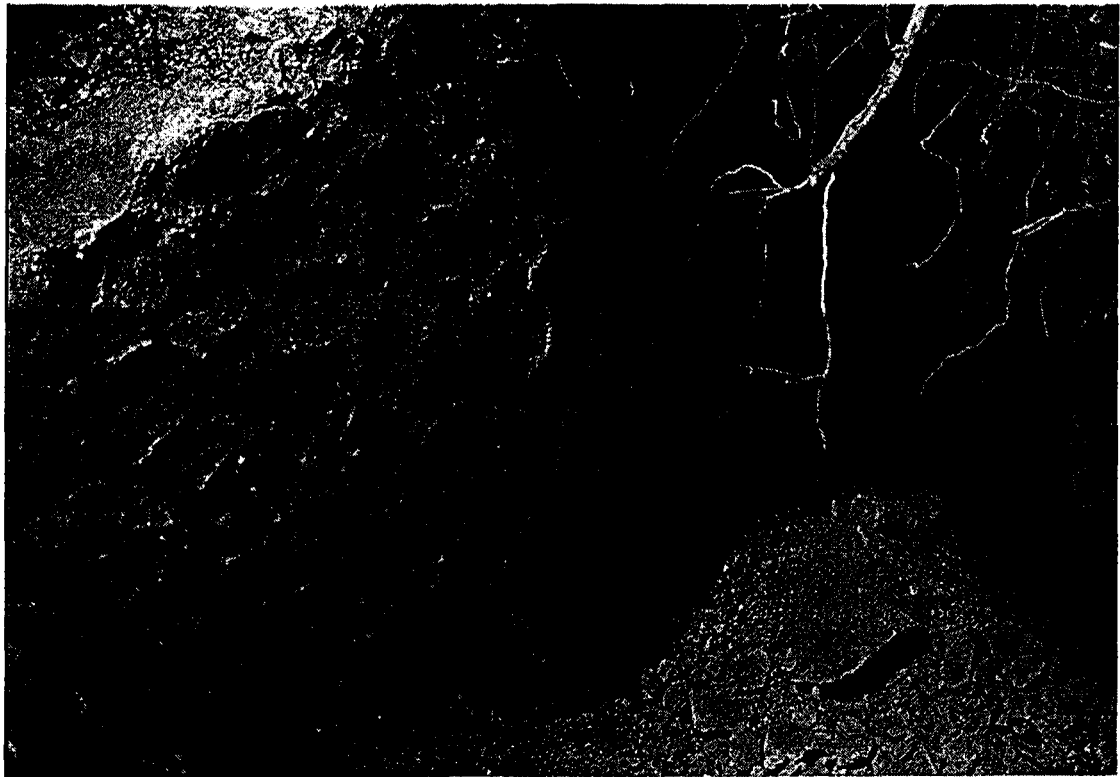
a

b

a

b

a

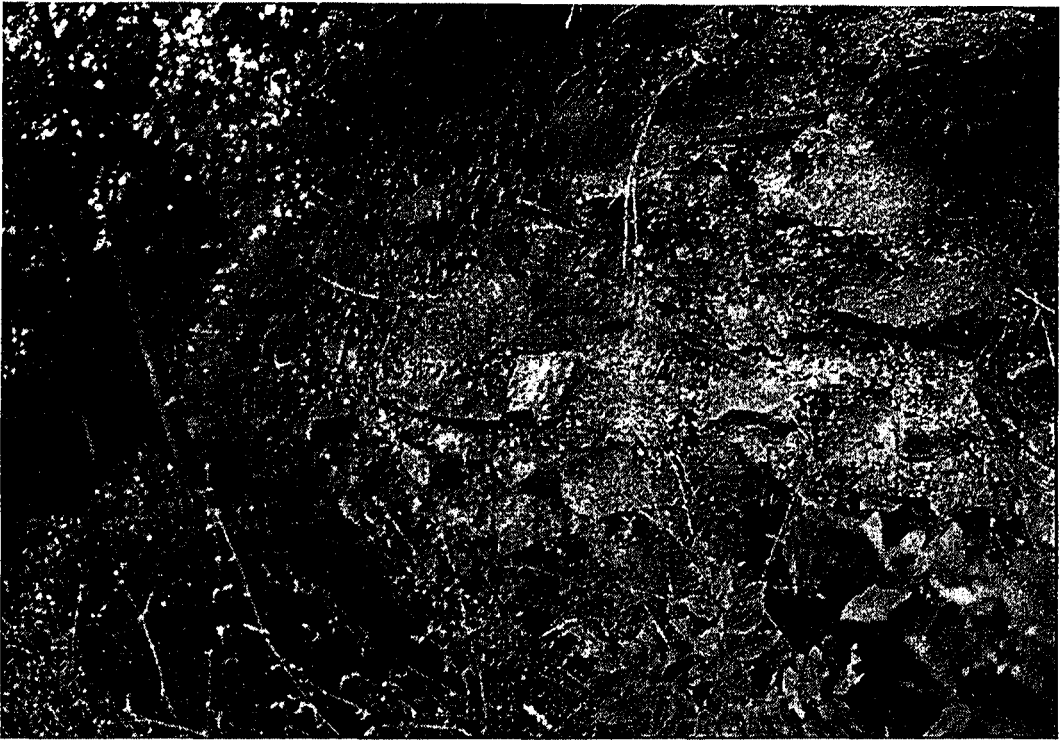
b

a

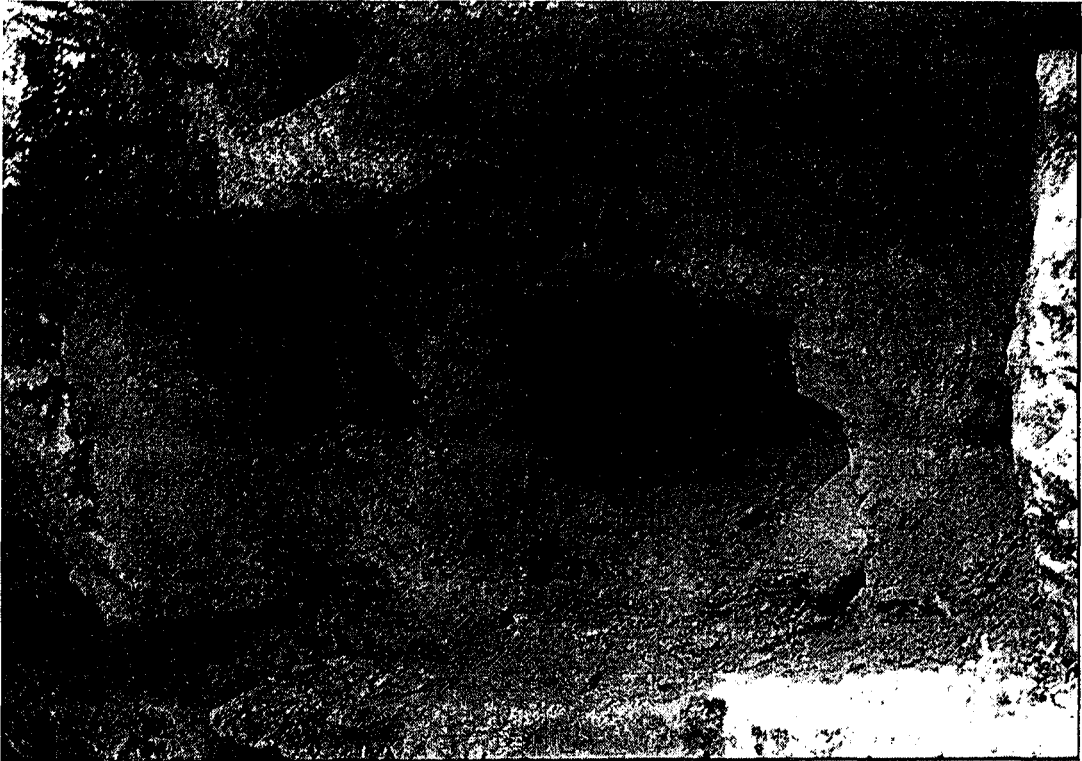
b

a

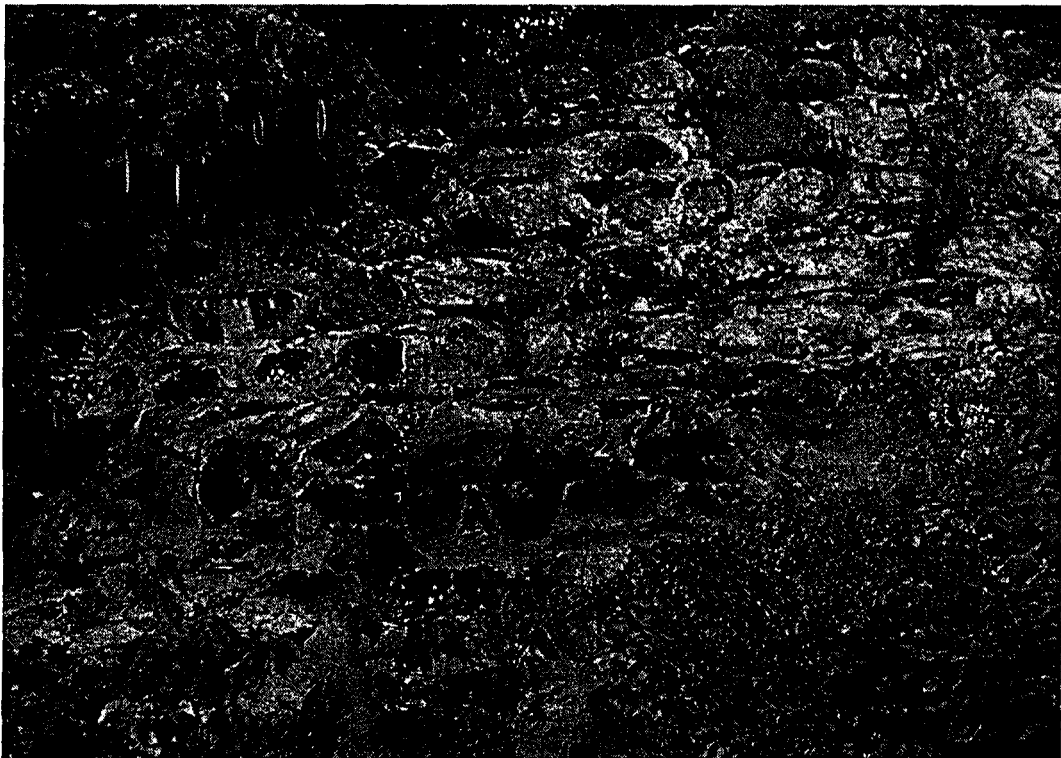

b

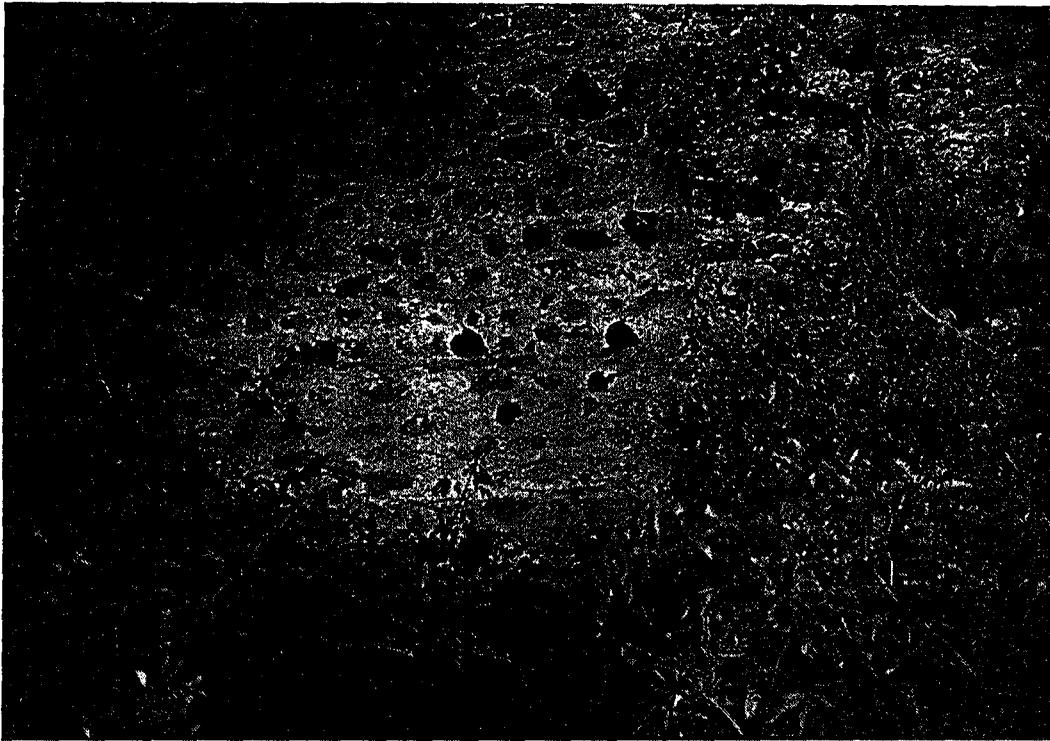

a

b

a

b

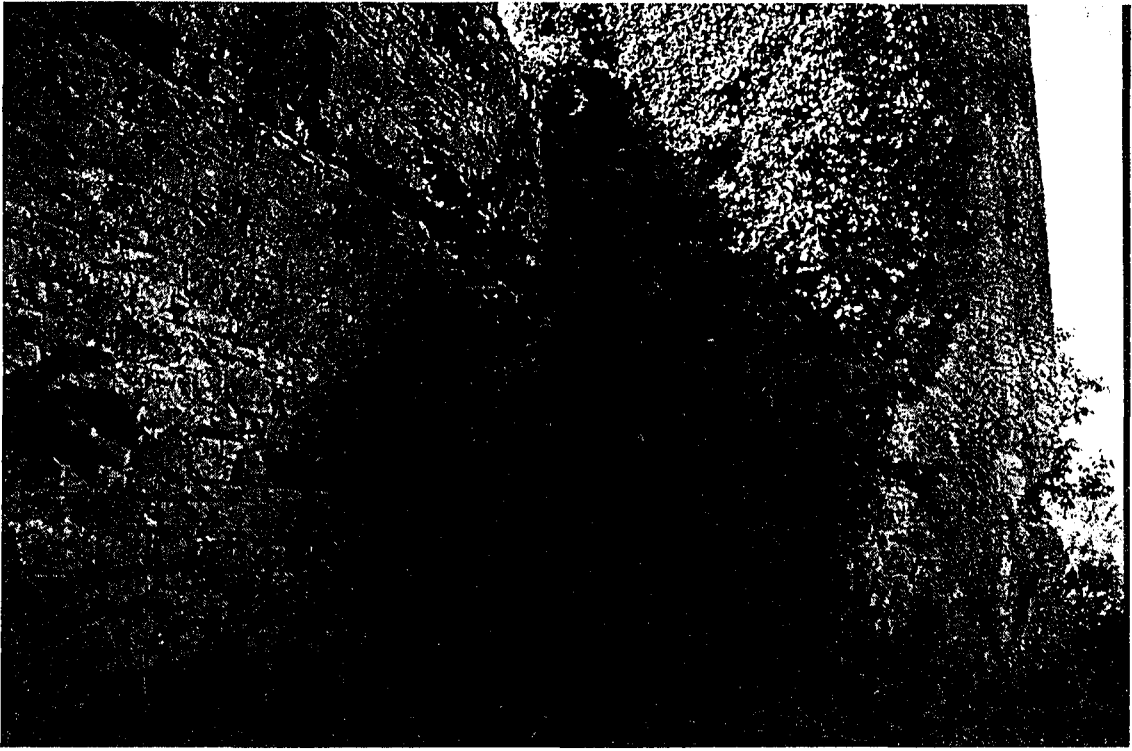

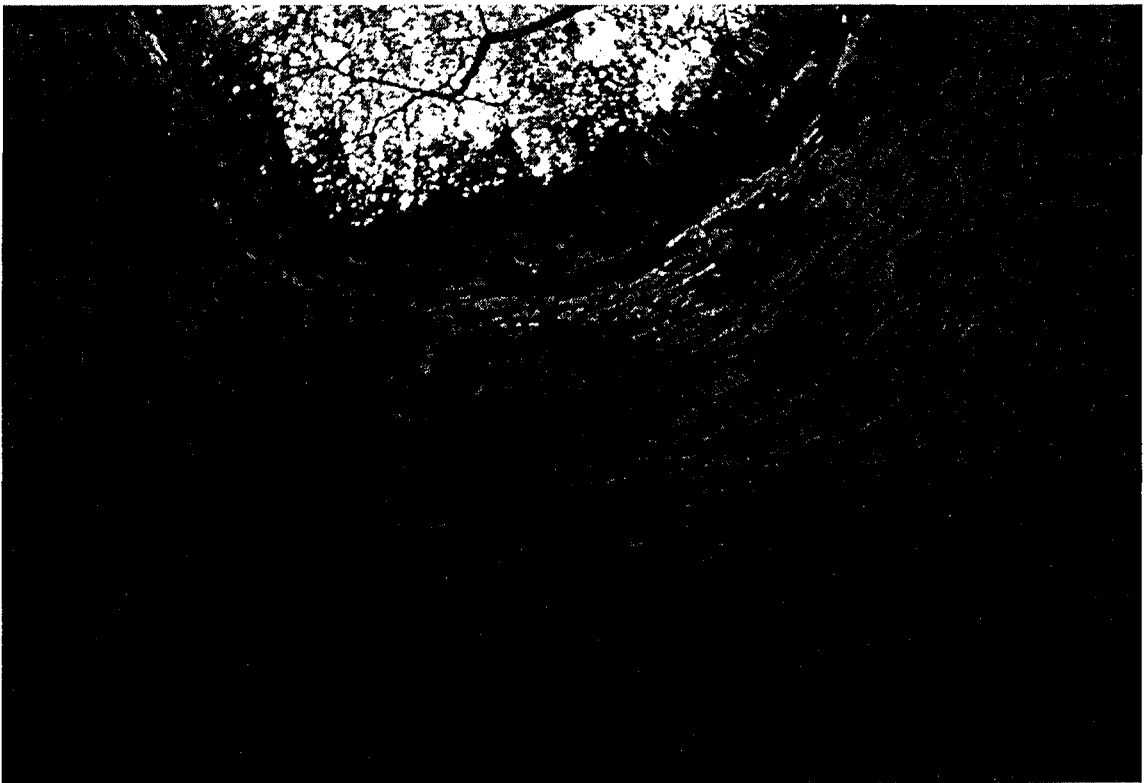
a

b

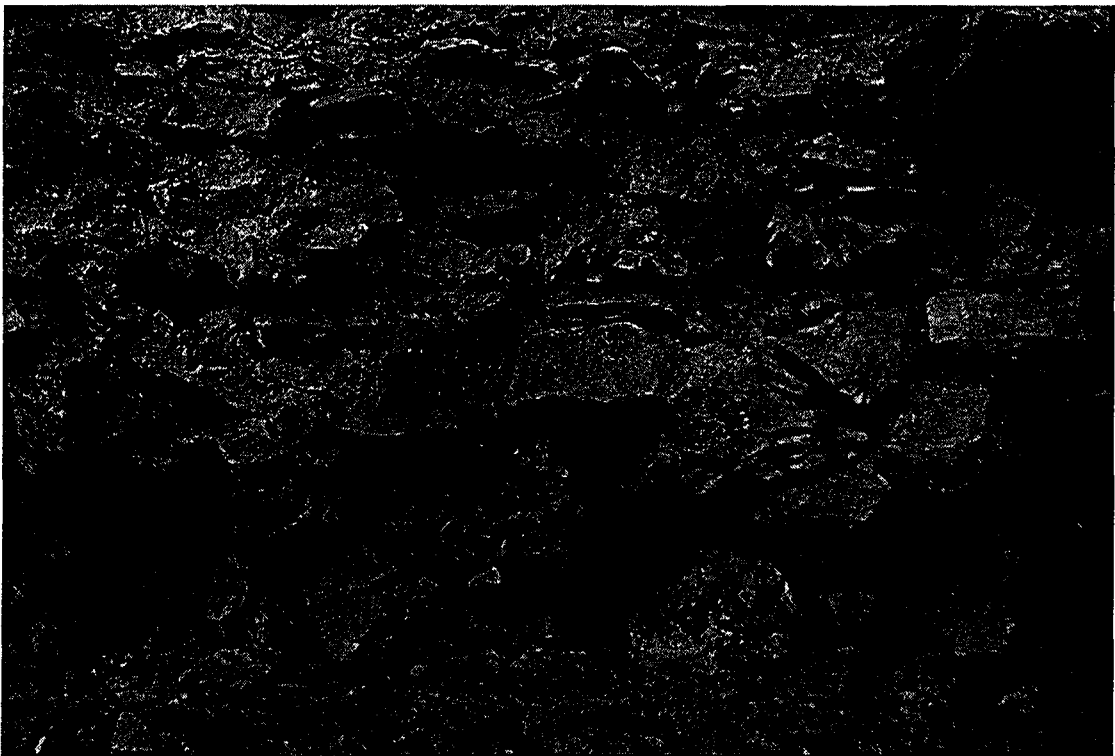
a

b

a

b

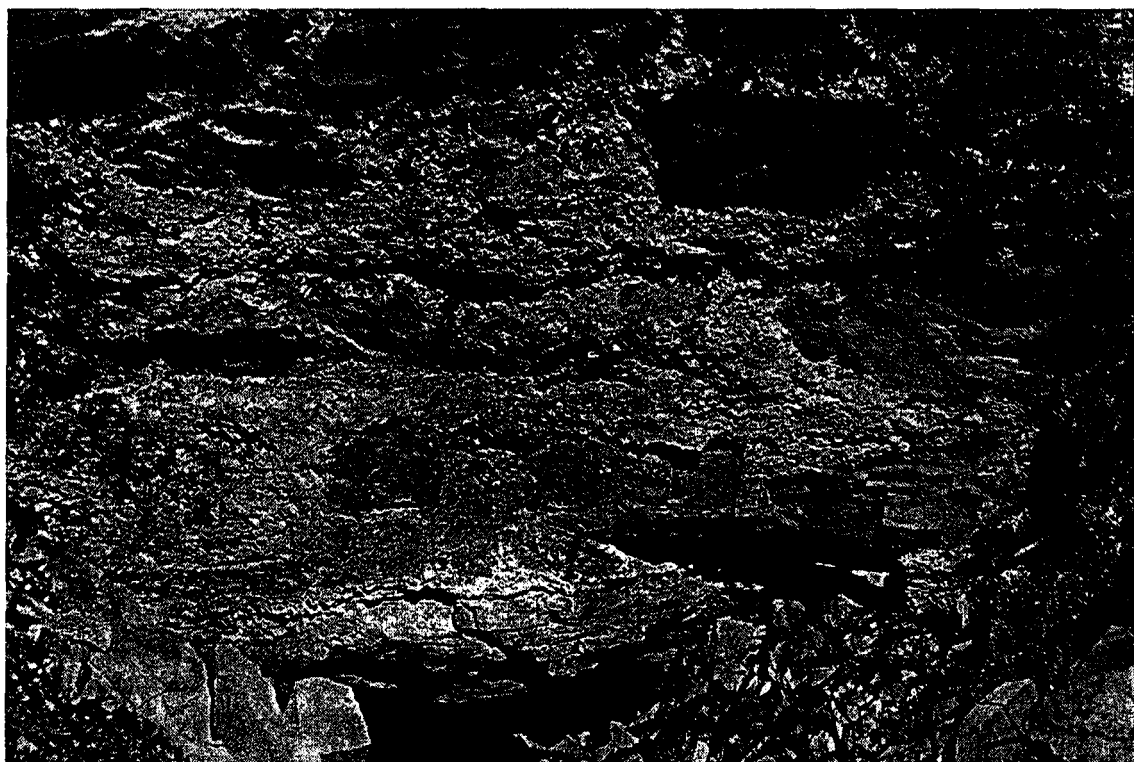
a

b

a

b

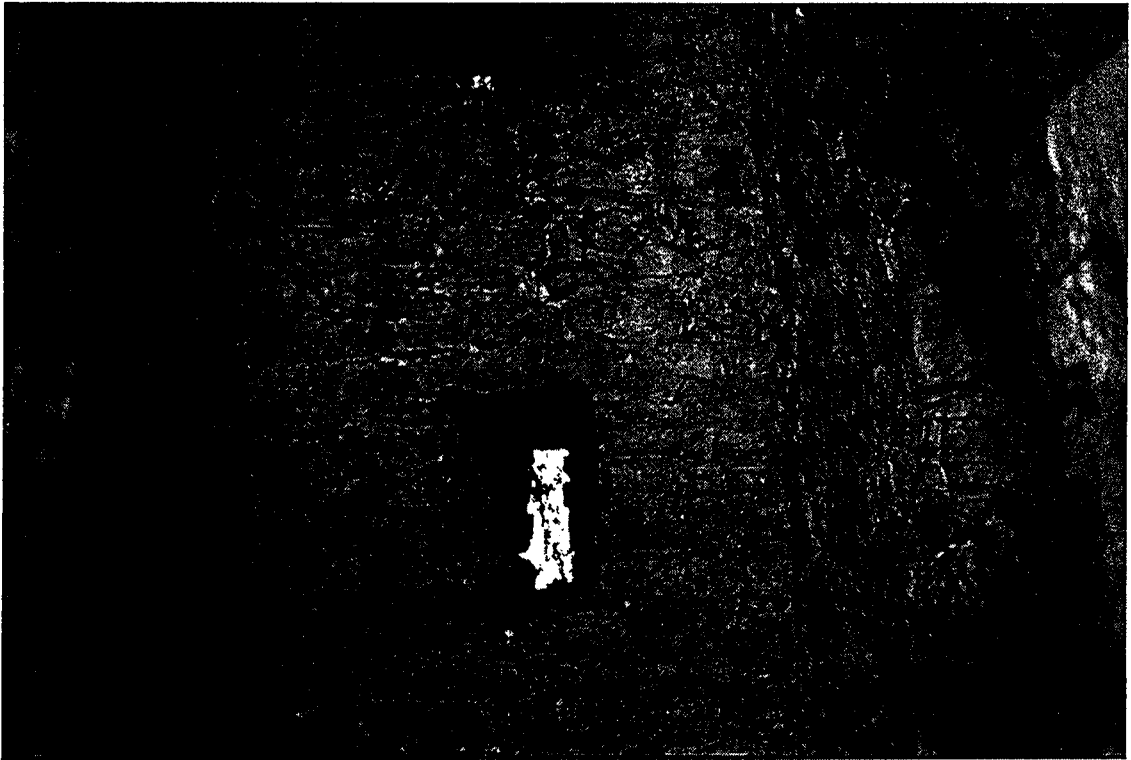
a

b

a

b

a

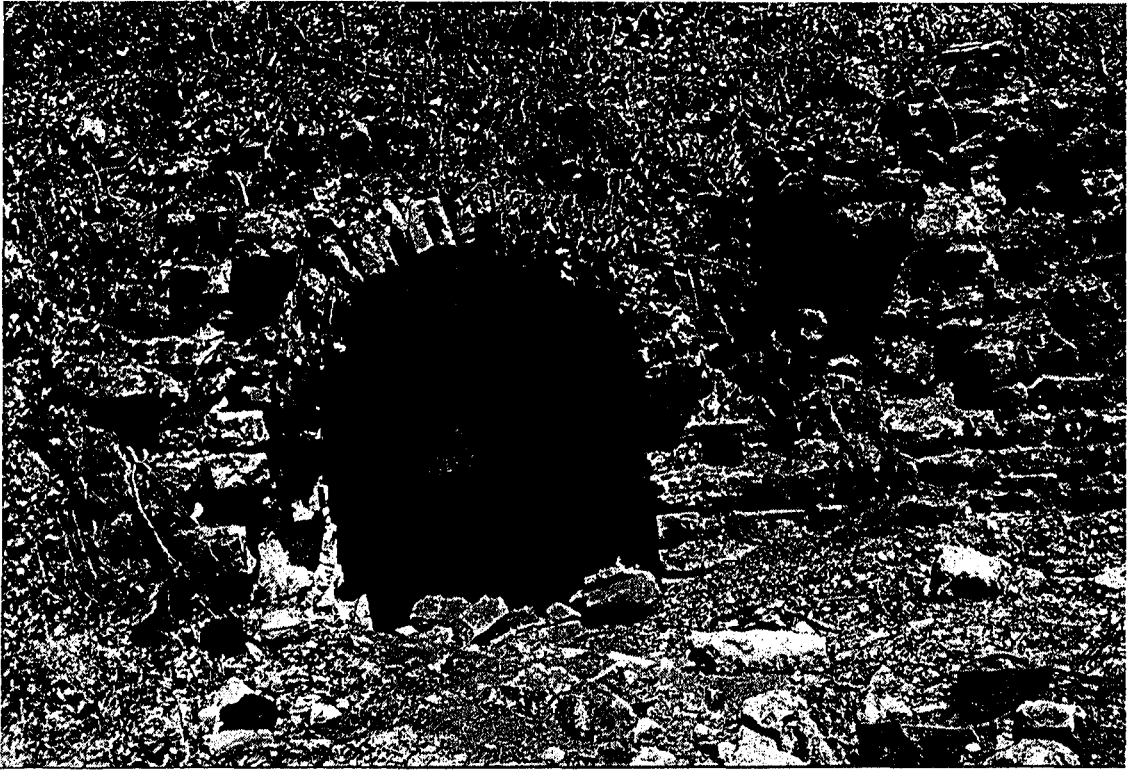
b

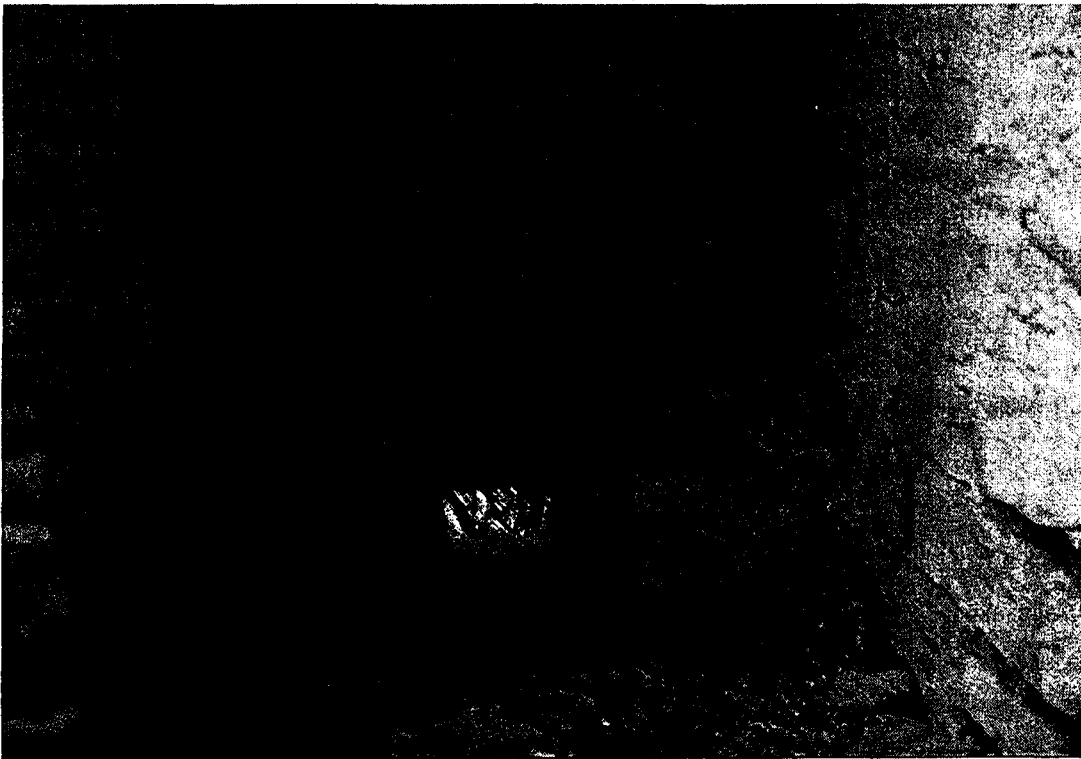
a

b

a

b

